

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVIII (80) 2021/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXVIII (80), 2021, číslo 1

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory
Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky.
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný vědecký etnologický časopis vycházející
dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny
na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková,
doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), prof. Gero Fischer
(Wien), doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D.,
Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, Małgorzata Michalska, Ph.D.,
(Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Miloš Rašić, MA (Beograd), Mgr. Aleš
Smrčka, Ph.D., Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D.,
doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda
redakční rady)

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním
číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických
databázích Scopus, EBSCO, ERIH PLUS (European Reference Index
for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal
Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences
and Humanities).

Číslo vychází 30. června 2021

ISSN 1211-8117 (Print)

ISSN 2571-0982 (Online)

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVIII (80) 2021/1

Obsah

Studie

Petr Lozoviuk: „Slovanská bádání“ a etnografie v Protektorátu Čechy a Morava	5
Gabriela Kiliánová: <i>Národopis a ideológia. Činnosť Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku počas druhej svetovej vojny</i>	20
Blanka Soukupová: <i>Národopisné výstavy a slavnosti v období protektorátu Čechy a Morava</i>	36
Oto Polouček: <i>Progresivní formy lidových tradic jako součást socialistického způsobu života: jazyk a československá etnografie v období tzv. normalizace</i>	54
Alexandra Bitušiková: <i>School and Its Role in Contemporary Rural Community Development</i>	73

Materiály

Lydia Petráňová: <i>Politické tendence v udělování čestných doktorátů na Univerzitě Karlově v Praze se zřetelem k národopisnému oboru</i>	84
---	----

Příspěvky dopisovatelů

Josef Krám: <i>Dračky na vesnici</i>	98
Františka Krejčová: <i>Sušení švestek</i>	99

Personalia

Josef Blüml (3. dubna 1948 – 13. listopadu 2020) (<i>Zdeněk Duda, Josef Kadeřábek a Petr Šťovíček</i>)	101
Za Věrou Trkovskou (<i>Hanka Müllerová</i>)	103
Odešla Milena Secká (<i>Magdaléna Rychlíková</i>)	105

* * *

Významné životní jubileum Mirjam Moravcové (<i>Miloslava Turková a Dana Bittnerová</i>)	113
Jubileum Josefa Jančáře, nestora československé etnografie (<i>Ivo Frolec</i>)	117
Přátelská zdravotice Heleně Šenfeldové (<i>Helena Mevaldová</i>)	122
Dvojí blahopřání Lydii Petráňové (<i>Lubomír Tyllner</i>)	126
Gratulace Miloslavě Hoškové (<i>Mária Kudelová</i>)	128
Životní jubileum Dany Motyčkové (<i>Kateřina Sedlická</i>)	132
Mladý šedesátník Ivo Frolec (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	135

Glosy

Jiří Langer a jeho vzpomínka na vojnu „jako řemen“ etc. (<i>Jiří Langer a redakce</i>) ..	138
---	-----

„Slovanská bádání“ a etnografie v Protektorátu Čechy a Morava

Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Katedra antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity, Sedláčkova 15,
306 14 Plzeň
lozoviuk@ksa.zcu.cz

Úvodem

Dějiny české etnografie v období okupace patří mezi dlouhodobě zanedbávaná témata. Výraznější měrou se tato kapitola oborové historie dostala do oblasti badatelského zájmu teprve až v nedávné době.¹ I přesto stále převládá představa, že uzavření českých vysokých škol se prakticky rovnalo zastavení téměř veškeré etnografické činnosti v českých zemích. Toto konstatování platí však jen v omezené míře, a zahrneme-li do domácí etnografické tradice i činnost českoněmeckých kolegů, pak se tento obraz dokonce radikálně promění.² Cílem předložené studie

1 Např. srov. SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97; SOUKUPOVÁ Blanka: Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v protektorátu Čechy a Morava. In: Malý, Ivan a kol.: *Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949*. Praha: Národní muzeum, 2013, s. 289–290; SOUKUPOVÁ, Blanka: Protektorátní národopisné slavnosti, Národopisná Morava, Antonín Václavík a (ne)schopnost kritické reflexe klíčového úseku dějin našeho oboru. (Dodatek k předčasně ukončené diskusi v Národopisném věstníku). In: Soukupová, Blanka – Godula-Weclawowicz, Róza – Karpińska, Grażyna Ewa a kol.: *Národy – Města – Lidé – Slavnosti*. Urbánní studie 13. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2018, s. 43–81; SOUKUPOVÁ, Blanka: Antisemitismus krojovaných kolaborantů v kontextech protektorátní mytologie a propagandy. K aktivitě Národopisné Moravy. In: Pálka, Petr (ed.): *Židé a Morava XX*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014, s. 132–144; Polemika: PRACOVNÍCI Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity: Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 98–112; WOITSCHOVÁ, Klára: „Národopisné oddělení jest chloubou našeho Muzea“. Cesty muzejního národopisu v letech 1918–1938. *Český lid* 105, 2018, č. 3, s. 285–324.

2 K dějinám českoněmecké etnografie tohoto období např. srov. ŠISLER, Stanislav: Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943. *Český lid* 78, 1991, č. 4, s. 261–271; ŠISLER, Stanislav: Podíl německých studentů na národnostních výzkumech v období nacistické okupace. *Český lid* 71, 1984, č. 2, s. 102–103; LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008; DRÁPALA, Daniel: Badatelské přesahy německojazyčného národopisu českých zemí třicátých a čtyřicátých let 20. století. *Národopisný věstník* 37 (79), 2020, č. 1, s. 5–29.

je poukázat na skutečnost, že v letech druhé světové války zažívala německojazyčná varianta disciplíny, ovšem pod diverzními dobovými označeními a v kombinaci s dalšími vědními obory, relativní badatelský a institucionální rozkvět. Etnografie byla pěstována jak v stávajících, tak v nově založených institucích. Rozvoj etnografických pracovišť a vzestup prestiže oboru však byl vykoupen jeho silnou ideologizací a politickou instrumentalizací. Tomuto aspektu dobového diskurzu bude v textu věnována prostřednictvím několika konkrétních příkladů zvláštní pozornost.

V letech 1938–1939 nastala v českých zemích zcela nová politická a státoprávní situace, která zasáhla do každodenního života prakticky všech obyvatel bývalé ČSR. Z hlediska vývoje etnografie lze konstatovat, že některá z etnografických pracovišť byla za nových politických podmínek postupně rušena, jiná procházela institucionální transformací, v několika případech došlo k založení pracovišť nových. Konkrétně lze v této souvislosti zmínit transformaci, kterou prošla Karlova univerzita, založení Nadace Reinharda Heydricha a Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a lidu se sídlem v Liberci. Všechny zmiňované instituce byly navzájem propojeny, a to jak institucionálně, z hlediska tematického zaměření, metodologického a ideologického backgroundu, tak personálního zabezpečení.

Etnografická pracoviště v Protektorátu Čechy a Morava

Relativně záhy po vzniku Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 byla pražská *Německá univerzita*³ přeměněna na tzv. říšskou univerzitu. Formálně se tak stalo prostřednictvím „říšského dekretu“ z 2. srpna roku 1939. „Proměna“ pražské Německé univerzity na říšskou univerzitu kromě jiného znamenala přeformulování mnohých badatelských aktivit, a to jak pro oblast výzkumu, tak výuky. Z úhlu pohledu tohoto textu je zaznamenáníhodné, že tato nová akademická pracoviště měla věnovat zvláštní pozornost etnograficky zaměřenému zkoumání, byť se obvykle jednalo o interdisciplinárně pojatý výzkum. Zcela zvláštní pozornost byla v této souvislosti věnována tzv. *Tschechenfrage*, která byla nazírána v širěji formulovaném kontextu tzv. problematiky regermanizace českých zemí. Praha se jakožto sídlo nejstarší „německé univerzity a jakožto zenit intelektuální německé východní fronty“ měla stát centrem vědecké práce pro oblast jihovýchodní Evropy a zde žijících populací.⁴

3 Dekretem císaře Františka Josefa I. ze dne 11. dubna 1881 (s platností od roku 1882) byla pražská univerzita (Karl Ferdinands-Universität/Karlo-Ferdinandova univerzita) rozdělena na jednu univerzitu s německým a jednu s českým vyučovacím jazykem. Obě instituce poté používaly název Karlo-Ferdinandova universita ve své jazykové variantě. Německá univerzita získala v roce 1920 nový název „Německá univerzita“ a v letech 1939–1945 byla přejmenována na „Německou Karlovu univerzitu“ (Deutsche Karls-Universität). Srov. MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. Praha: Karolinum, 2002, s. 19.

4 ROTH, Karl Heinz: Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer. In: Schöttler, Peter (ed.): *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1997, s. 300.

Tyto politicky motivované změny ve fungování univerzity iniciovaly i změny strukturální, které se projevily v transformaci řady stávajících institutů a kateder do nových pracovišť a také v zakládání institutů zcela nových. Tato univerzitní pracoviště reformované Německé Karlovy univerzity se měla rozvíjet v úzkém sepětí s nově zakládanými badatelskými pracovišti, která vznikala mimo akademické prostředí.

V této souvislosti je nutné na předním místě zmínit „centrální vědeckou instituci nacionálněsocialistického režimu v Protektorátu Čechy a Morava“⁵ *Nadaci Reinharda Heydricha – říšskou nadaci pro vědecký výzkum v Praze* (Reinhard-Heydrich Stiftung – Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag), jak zněl její plný oficiální název.⁶ Nadace byla založena v červenci 1942, ale její instituty (bylo jich původně osm, od roku 1944 devět) začaly pracovat až v květnu následujícího roku. Další významné mimoakademické pracoviště, v němž byl pěstován etnografický výzkum, představoval *Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu* (Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung). Tato instituce svoji činností formálně navazovala na *Sudetoněmecký vlastivědný ústav* (Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung), který byl založen ještě hluboko v meziválečném období roku 1924. Za sídlo této organizace byl zvolen severočeský Liberec, který byl vybrán jakožto významné městské centrum českých Němců, od něhož se očekávalo, že se stane alternativou k (české) Praze, jejíž ústřední postavení pro sudetoněmecké akademické a vědecké společenství bylo německo-nacionalistickými kruhy opakovaně zpochybňováno.⁷ Činnost Sudetoněmeckého vlastivědného ústavu, ostatně jako řady dalších sudetoněmeckých institucí, byla ukončena v roce 1938,⁸ načež o rok později vznikla zmiňovaná nástupnická organizace, již za zcela nových společenských okolností a s pozměněným badatelským zaměřením.

Restrukturalizovaný institut byl podle vlastních stanov zamýšlen jako instituce, která se měla koncentrovat na výzkum „země a lidu“ Sudet a tím „povzbuzovat

5 NĚMEC, Jiří: Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze. *Studia Historica Brunensia* 58, 2011, č. 2, s. 85.

6 Historie a poslání této instituce bylo zpracováno německým badatelem WIEDEMANN, Andreas: *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945)*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung e.V., 2000. Z českých prací srov. NĚMEC, Jiří: Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze, c. d., s. 85–105.

7 Srov. MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, c. d., s. 21.

8 Po ovládnutí sudetoněmeckých institucí nacisté kupříkladu v rámci „glajchšaltizace“ zastavili vydávání „Sudetoněmeckého etnografického časopisu“ (Sudetendeutschen Zeitschrift für Volkskunde), místo něhož začal být od roku 1939 vydáván ideologicky silně kontaminovaný časopis s názvem „Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren“. Zastaveno bylo i vydávání libereckého periodika „Karpathenland“.

a plánovitě rozvíjet vědeckou práci v říšské župě Sudety“.⁹ Teritoriální zaměření ústavu bylo ovšem záhy rozšířeno na celé území českých zemí a mezi kooperující instituce se tak záhy zařadily vedle administrativního aparátu Sudetské župy a Protektorátu zejména pražská univerzita a po svém založení i Nadace Reinharda Heydricha. Spolupráce byla rozvíjena i s některými říšskými institucemi a s akademickými institucemi v zahraničí, jako kupříkladu s karpatoněmeckým institutem v Kežmarku (Institut für Heimatforschung der Slowakeideutschen). V libereckém ústředí byl vedle vlastní specializované knihovny zřízen sudetoněmecký archiv a obrazový archiv, ve kterém byly deponovány vizuální dokumenty, týkající se zejména lidového oděvu a umění.¹⁰ Pobočka pro geologický výzkum byla umístěna ve Frýdku-Místku, zvláštní etnografické pracoviště bylo otevřeno v Chebu, kde bylo v roce 1940 za přispění etnografa Josefa Haniky otevřeno i nové etnografické muzeum. V samotném Liberci bylo v průběhu roku 1942 ještě založeno politologicky orientované detašované pracoviště.¹¹

„Kulturní atlas sudetských zemí“ v kontextu „slovanských bádání“

Z hlediska vnitřní struktury institut sestával z deseti odborných komisí, do jejichž činnosti se během první poloviny 40. let zapojilo na 176 řádných a 138 mimořádných členů.¹² Každá komise mohla čítat maximálně dvacet pět řádných členů, počet členů přispěvatelů byl oproti tomu neomezený. Mezi komisemi s etnograficky orientovanou tematikou lze zmínit: *Komisi pro výzkum prostoru a půdy* (Kommission für Raum- und Bodenforschung), *Komisi pro rasový a rodopisný výzkum* (Kommission für Rassen- und Sippenforschung) či *Komisi pro sídelní a jazykový výzkum* (Kommission für Siedlungs- und Sprachforschung). Z hlediska tematizace etnografické problematiky zaujímaly zcela zvláštní pozici dvě další komise, a sice *Slavistická komise* (Kommission für Slawenkunde) a *Etnografická komise* (Kommission für Volkskunde).

Mezi řádné členy poslední jmenované komise patřila řada předních sudetoněmeckých etnografů, kupříkladu Bruno Schier, Josef Hanika, Gustav Jungbauer, Alfred Karasek, Walter Kuhn či Emil Lehmann. V první fázi své existence byla činnost komise zaměřena na následující badatelské oblasti: studium lidové architektury včetně sídelních studií (Hausforschung), studium tradičního oděvu, lidových písní, folklórního podání, lidových zvyků a obyčejů, lidového umění a lidového práva.

9 Státní okresní archiv (dále SOKA) Liberec, fond Písemná pozůstalost dr. Ericha Gieracha. Dodatky: Úřady, organizace a spolky 1924–1943, kar. č. 17.

10 Tamtéž.

11 Srov. MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, c. d., s. 116.

12 WEGER, Tobias: Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung Reichenberg. In: Haar, Ingo – Fahlbusch, Michael (eds.): *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*. München: De Gruyter Saur, 2008, s. 687.

Ke všem těmto odvětvím lidové kultury měly být shromažďovány etnografické prameny a prováděn další hloubkový výzkum.¹³ Etnografická komise se kromě toho měla ujmout přípravných prací jednoho široce pojatého projektu, který byl pracovně nazván „Kulturní atlas sudetských zemí“. Plánovaný atlas se měl stát „impozantním pomníkem německého kulturního výkonu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“ a zároveň měl také představovat „velmi důležité východisko pro práci politického vedení“.¹⁴ Zamýšlený etnografický výzkum měl posléze vyústit do publikování díla, které by na 60 mapách dokumentovalo podíl německé kultury na formování „sudetských zemí“,¹⁵ jak již byly v tomto období německou stranou běžně nazývány české země.

Atlasový projekt, od počátku označovaný za „velmi nutný“ a dokonce za „nejdůležitější“ mezi všemi dalšími badatelskými záměry ústavu, se měl stát jeho hlavní „firemní vývěskou“. O významu, který mu byl připisován, mimo jiné vypovídá, že k jeho realizaci mělo být přistoupeno ve spolupráci s ostatními komisemi ústavu a dále s několika dalšími externími institucemi.¹⁶ Vůdčí osobnost plánovaných atlasových prací bezesporu představoval Bruno Schier, který byl zároveň jmenován vedoucím etnografické komise. Vrchlabský rodák Schier, který proslul zejména svými kulturně morfologickými výzkumy, v té době patřil mezi mezinárodně nejuznávanější sudetoněmecké etnografy. Již ve třicátých letech se mu podařilo dosáhnout profesorského místa v Řiši, když byl jmenován profesorem na Lipské univerzitě.¹⁷ Mezi léty 1940 až 1945 působil navíc jako hostující profesor i na Slovenské univerzitě v Bratislavě, kde po nuceném odchodu českých učenců¹⁸ garantoval kontinuitu akademického vzdělávání v oboru etnografie. Zde také zformuloval první pracovní koncepci pro vytvoření slovenského etnografického atlasu, který byl publikován až o mnoho let později roku 1990.¹⁹

Své představy o novém směřování oboru za nových politických podmínek

13 SOKA Liberec, fond Pisemná pozůstalost dr. Ericha Gieracha. Dodatky: Úřady, organizace a spolky 1924–1943, kar. č. 17.

14 Tamtéž.

15 JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 21.

16 Jednalo se o instituty pražské univerzity a o říšskou nadaci „Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft“.

17 Na základě svého habilitačního spisu Schier obdržel roku 1934 hned tři nabídky na profesorské místo v zahraničí, a to na univerzitách ve Vratislavi, Vidni a v Lipsku. Srov. SCHIER, Bruno: *Lebenslauf*. In: *West-östliche Kulturverflechtungen in Mitteleuropa. Festgruß zum 80. Geburtstag von Bruno Schier*. Münster: Copenrath Verlag, 1982, s. 10.

18 K působení českých učenců na bratislavské univerzitě srov. BEŇUŠKOVÁ, Zuzana – NÁDASKÁ, Katarína – JÁGEROVÁ, Margita: *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF, 2013, s. 14–28.

19 Podrobněji k působení B. Schiera na Slovensku srov. LOZOVIUK, Petr: Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen* 16, 2004, s. 129–154.

Schier vyložil v přednášce, kterou přednesl 14. října 1940 u příležitosti zahájení činnosti Etnografické komise libereckého institutu. Atlasové aktivity Schier chápal jako příspěvek ke „kulturně politické práci období bojů“ (*Kampfzeit*)²⁰ a považoval je za „předběžné vyvrcholení a shrnující korunovaci“ dosavadní etnografické práce v „sudetských zemích“.²¹ Podle Schierova názoru měla etnografie usilovat o zjištění „zvláštností“ (sudeto)německého lidu a specifík jeho kultury. Ty údajně lze „nejlépe odvodit z organických podoblastí lidového života“, které mají být strukturovány a zkoumány jako „souhrn věcných a duchovních životních projevů“.²² K tomuto již ze starší etnografické praxe známého postulátu byl však ještě doplněn požadavek, aby sudetoněmecký etnografický výzkum zahrnoval i „německými kulturními formami prostoupené vnitřní oblasti Čech a Moravy“. „Bez tohoto přístupu“, vyvozoval Schier, „je vědecké zpracování mnoha otázek naprosto nemožné“. Schier v tomto svém později publikovaném vystoupení explicitně formuloval postulát, aby sudetoněmecká etnografie usilovala o „prokázání úzkého propojení češství (*Tschechentum*) s německou kulturou“.²³ A právě na prezentaci českých zemí jakožto německé „kulturní půdy“ (Kulturboden) měl být zacílen „nutně potřebný“ atlasový projekt. Od jeho „názorných map“ se očekávalo, že „jasně prokáží, že německou kulturní půdu tvoří nejen celé Čechy a Morava, ale také to, že příslušníky českého národa je třeba z hlediska lidové kultury považovat za součást sousedních německých kmenů“.²⁴

Ačkoli byla realizace atlasového projektu označována za „nejnaléhavější úkol“, do října 1942 se nepodařilo zahájit ani přípravné práce.²⁵ I později byl sběr materiálu v terénu ztěžován celou řadou objektivních problémů, až nakonec v závěru roku 1944 zcela ustal. Kromě obecných obtíží všeho druhu způsobených válkou, zde hrála roli i celková finanční situace ústavu, která v žádném případě nebyla ideální.²⁶ Teoretická nápomoc pro plánovanou realizaci zamýšlené germanizace českého obyvatelstva se očekávala i od představitelů Slavistické komise, mezi jejíž řádné členy patřili přední sudetoněmečtí slavisté, kteří byli většinou profesně spojeni se slovanickým seminářem na pražské univerzitě. Mezi těmito vysokoškolskými pedagogy lze kupříkladu zmínit slavisty Eugena Rippla, Edmunda Schneeweise, Ferdinanda

20 Myšleno bylo období první Československé republiky. Srov. SOKA Liberec, fond Písemná pozůstalost dr. Ericha Gieracha. Dodatky: Úřady, organizace a spolky 1924–43, kar. č. 17.

21 SCHIER, Bruno: Von Stand und Aufgaben der sudetendeutschen Volkskunde. *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 5, 1941, s. 371.

22 Tamtéž, s. 369.

23 Tamtéž, s. 371.

24 Tamtéž.

25 SOKA Liberec, fond Písemná pozůstalost dr. Ericha Gieracha. Dodatky: Úřady, organizace a spolky 1924–1943, kar. č. 17.

26 K finančním poměrům libereckého ústavu podrobněji srov. LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, c. d., s. 255.

Liewehra, ale též etnosociologa Eugena Lemberga. Vedení této komise bylo ovšem přenecháno jabloneckému župnímu vedoucímu (Gauamtsleiter) Franzi Künzelovi, jehož zástupcem byl jmenován slavista a literární historik Konrad Bittner.²⁷

Ve spolupráci s dalšími pracovišti libereckého ústavu plánovali členové této komise provádět diverzně orientované výzkumy, které měly směřovat ke komparativnímu zkoumání slovanských národů s důrazem na české země. Zvláštní pozornost měla být věnována jazykovým, „rasovým“, historickým, folklórním a charakterovým aspektům české populace za účelem její strukturace na menší „kmenové“ jednotky, tedy s cílem „rozčlenění českého národa do jeho kmenových komponent“.²⁸ Kromě toho měly být – v duchu dobové ideologie – německo-slovanské vztahy prezentovány se zvláštním zřetelem na „západo-východní kulturní spádovost“ (westöstliche Kulturgefälle). Exemplárně měla být věnována zvláštní pozornost výzkumu dvou vybraných českých „kmenů“, západočeským Chodům a moravským Hanákům.²⁹

Vedle takto pojatého „slovanského výzkumu“ (slawenkundliche Forschung), který plánovali a částečně již i prováděli členové a spolupracovníci Slavistické komise, byla „německo-slovanským vztahům“ věnována pozornost, jak již bylo naznačeno výše, také v rámci komise etnografické. Při řešení těchto, ale i mnoha dalších výzkumných úkolů obě komise úzce spolupracovaly s Nadací Reinharda Heydricha, s níž byly v nejednom případě personálně provázány. Jednalo se zejména o výzkumy, které napomáhaly legitimizovat nacistický režim, jehož konečným záměrem v českých zemích bylo, řečeno slovy státního sekretáře říšského protektora Karla Hermanna Franka, „úplná germanizace prostoru a lidí“.³⁰ Národněsocialistické „ko-

27 SOKa Liberec, fond Písemná pozůstalost dr. Ericha Gieracha. Dodatky: Úřady, organizace a spolky 1924–1943, kar. č. 17.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž. K činnosti komise podrobněji srov. JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*, c. d., s. 18–19. K válečné reflexi českých „kmenů“ německou etnografií srov. LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, c. d.; DRÁPALA, Daniel: *Badatelské přesahy německojazyčného národopisu českých zemí třicátých a čtyřicátých let 20. století*, c. d.

30 Citováno podle BÜGGE, Peter: „Land und Volk“ – oder: Wo liegt Böhmen? *Geschichte und Gesellschaft* 28, 2002, č. 3, s. 422. K nacistickým plánům na řešení „české otázky“ dále srov. KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – MORAVCOVÁ, Dagmar (eds.): *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava (eds.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba, 1991; KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.): *Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech 2. světové války*. Praha: Naše vojsko, 1961; BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil 1. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942)*. München – Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1969; BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil 2. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945)*. München – Wien:

nečné řešení“ „českého problému“ (Tschechenproblem) se mělo na příkaz zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha odvíjet od vypracování „seznamu rasově-etnických vztahů“ (Bestandaufnahme der rassisch-völkischen Beziehungen),³¹ čímž mělo být zjištěno, kolik osob je způsobilých poněmčení.³²

Hodnocení česko-německé koexistence dobou německojazyčnou etnografií

Kromě „rasové afinity“ Čechů a českých Němců, která ovšem stála hlavně v popředí zájmu „sociální antropologie“, se sudetoněmečtí etnografové dále věnovali otázce, do jaké míry vykazují příslušníci českého národa „kulturně-civilizační“ shody se svými německými sousedy. Východisko pro tento způsob uvažování představovaly některé starší axiomy českoněmecké etnografie (Volksforschung), které měly být v průběhu války dále rozpracovány a teoreticky ukotveny. Na německé straně byla od 19. století kupříkladu připisována zvláštní důležitost argumentu, že „německost“ (Deutschtum) je v Čechách hluboko zakořeněna.³³ Nalezení „objektivního“ důkazu německé kulturní původnosti by mělo pro další politickou argumentaci mimořádný význam, neboť by to umožnilo postavit plánovanou germanizaci Čechů na roveň s tzv. regermanizací a tím ji alespoň částečně legitimizovat. K dosažení takto pojímaného „konečného řešení“ německé politiky v Protektorátě mělo být v oblasti etnograficky orientovaných výzkumů přispěno prostřednictvím tematizace několika navzájem propojených problémových okruhů.

V popředí zájmu bezesporu stál výzkum „etnických procesů“ (Umvolkungsvorgänge), v jehož rámci zaujímal významné postavení demarkace „zaniklého němečtví“ (untergegangenenes Deutschtum), která se měla stát východiskem pro plánovanou regermanizaci osob, které budou označeny za osoby německého původu (deutschstämmig). Další oblast etnických studií představoval výzkum tzv. českých

R. Oldenbourg Verlag, 1975; BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor, 2015; MASTNY, Vojtech: *The Czechs under Nazi Rule. The Failure of National Resistance, 1939–1942*. New York – London: Columbia University Press, 1971; KURAL, Václav: *Místo společenství – Konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsumu (1938–1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994; NĚMEC, Petr: *Die Lage der deutschen Nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets. Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 32, 1991, č. 1, s. 39–59; SCHALLER, Helmut: *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*. Regensburg: Friedrich Pustet Verlag, 2002; WIEDEMANN, Andreas: *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945)*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung e.V., 2000.

31 Srov. Heydrichův projev k vedoucím činitelům okupačních úřadů v Protektorátu shromážděným v Praze v Černinském paláci. Viz KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava (eds.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, c. d., s. 98–113.

32 Rasovému bádání v českých zemích válečného období je věnována pečlivá studie NOVOTNÝ, René: *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*. *Theatrum historiae* 13, 2013, s. 167–219.

33 KREBS, Hans – LEHMANN, Emil: *Sudetendeutsche Landeskunde*. Kiel: Arndt-Verlag, 1992, s. 156.

kmenových území (Stammlandschaften), jenž měl poskytnout důkazy o tom, že „existují přirozené kmenové a prostorové rozdíly v českém národním těle“³⁴ a zároveň, že tyto české „kmeny“ údajně vykazují podobnosti se sousedními „kmeny“ německými.³⁵ Tento postup současně umožňoval označit české (kmenové) oblasti za „předpolí“ sousedních německých „kmenů“. Je zřejmé, že rozčlenění českojazyčného území (Tschechenland) podle kulturních a prostorových aspektů mělo v konečném důsledku napomoci snadnější germanizaci.³⁶

Významné místo zaujímal i studium „rasové“ příbuznosti Čechů a Němců z pozice tzv. „výzkumu míšení krve“ (Blutvermischungsforschung). V jeho kontextu nešlo výhradně o antropometrická šetření, ale také o sledování otázky, do jaké míry lze vysledovat přímý vztah mezi přítomností „pozitivních charakterových vlastností“ a „množstvím německé krve“ ve studované slovanské populaci. Ke zdánlivě tradičním etnografickým námětům patřila reflexe české „lidové kultury“, avšak s tím dodatkem, že její již nezakrývaný záměr spočíval v prokázání západovýchodního směru toku „kulturních proudů“ (Kulturströmungen). V podtextu této tematizace bylo možné rozpoznat tendenci interpretovat Čechy jako výhradní příjemce západních (tedy německých) kulturních hodnot, což umožňovalo označit všechny kulturní výtvarky českojazyčné populace za výpůjčky od německých sousedů, resp. za lokálně ozvláštňené prvky německé kultury.

Takovéto traktování českých kulturních reálií umožňovalo tehdejší německé etnografii interpretovat Čechy jako etnickou skupinu, která nedisponovala autonomní kulturou, a tudíž sídlila na německé „kulturní půdě“.³⁷ Důraz na germánské kořeny slovanské lidové kultury v sobě ovšem obsahoval důležitý aspekt, který, jak se zdá, bezesbytku nezapadal do konceptu představ ortodoxních nacistů o novém uspořádání střední Evropy. Implicitně, ale jednoznačně byl formulován v jedné, jinak velmi ideologické, práci českoněmeckého etnografa Josef Haniky: „*Malý český národ nemůže žít v izolaci, je závislý na svých velkých německých sousedech. Může se ale vykázat i vlastními hodnotami, které mohou být užitečné pro jeho velkého souseda*“.³⁸ Kromě dalekosáhlých ústupků nacionálně socialistické ideologii dospěl výzkum „etnické povahy“ (völkische Wesensart), prováděný v rámci sudetoněmecké etnografie,

34 LEMBERG, Eugen: Tschechische Stammlandschaften in Böhmen. *Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde* 13, 1938, s. 200.

35 Tamtéž, s. 204.

36 K problematice posilování „regionalistických tendencí“ českého národa srov. WIEDEMANN, Andreas: *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945)*, c. d., s. 21.

37 Jako varianta (či varianty) kultury německé byla kultura slovanských obyvatel českých zemí vykládána některými sudetoněmeckými etnografy již v meziválečném období, srov. LEHMANN, Emil: Die Sudetendeutschen. In: Wähler, Martin (ed.): *Der deutsche Volkscharakter. Eine Wesenskunde der deutschen Volksstämme und Volksschläge*. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1937, s. 440–450.

38 HANIKA, Josef: Volkskundliche Erforschung völkischer Wesensart. *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* 3, 1944, č. 6, s. 327.

mimo jiné k závěru, že oba národy žijící v českých zemích sdílejí jednotné kulturní dědictví. Z tohoto důvodu lze Čechy prohlásit za Němcům kulturně příbuznou etnickou skupinu, která „patří“ do střední Evropy. Ani z „biologického“ hlediska není podle těchto hlasů možné mezi Němci a Čechy mluvit o výrazných rozdílech. Určité prokazatelné distinkce lze sice diagnostikovat i mezi příslušníky těchto dvou národů, ty však vykazují, jak tvrdil další sudetoněmecký etnolog a antropolog Karl Valentin Müller, obdobný charakter, jako rozdíly vysledovatelné mezi různými německými skupinami – kupříkladu mezi Němci z jižního a severního Německa.³⁹

Důvod tohoto stavu byl spatřován v etnických procesech posledních dvou staletí. Díky nim Češi údajně vykazovali ve svém „etnickém těle“ (Volkskörper) vysoký podíl německosti, takže asi o polovině všech Čechů bylo prohlašováno, že jsou, dobovou terminologií vyjádřeno, „německé krve“.⁴⁰ Výsledek tohoto „pokrevního míšení“ obou národů spočíval v jazykové čechizaci Němců a v kulturní germanizaci Čechů. Toto „etnické promíšení“ (Volksmischung) se konec konců projevilo též v tom, že Češi si přisvojili německé vlastnosti a kulturní dovednosti. Výsledek těchto asimilačních procesů lze prý pozorovat také ve fyzické povaze českých Slovanů: „rasové“, stejně jako „duchovní“, rozdíly mezi Čechy a sudetskými Němci jsou proto irelevantní⁴¹ a oba národy je tudíž možné považovat za velmi spřízněné.⁴²

Takovéto hodnocení česko-německé koexistence ovšem nekorespondovalo s názory oněch učenců, kteří byli přesvědčeni o existenci „silného rasového rozdílu“ mezi Němci a Čechy. Polemika sudetoněmeckých badatelů s těmito – především z Říše přicházejícími názory – napomohla střízlivějšímu pohledu na kulturní a „rasové“ vztahy mezi Čechy a Němci.⁴³ Následně začali být Češi považováni za výjimku mezi slovanskými národy, neboť se připoušťelo, že „přiliv německé krve“ (Blutzuströme) přispěl v důsledku dlouhotrvajících migračních procesů k tomu, že se Češi, s Němci již tak v podstatě kulturně identičtí, stali Němcům „rasově příbuznou skupinou“.⁴⁴

Politický rozměr takovýchto a podobných závěrů je ovšem taktéž zřejmý. Dobová etnografická bádání Müllera, Haniky a dalších sudetoněmeckých etnografů se totiž nezastavila u jakoby nevinného diagnostikování „přirozených rasových znaků“ Čechů, nýbrž programově směřovala ke stanovení jejich „schopnosti poněmčení“ (Eindeutschungsfähigkeit). Pregnantně vyjádřeno, hlavní úkol, jehož splnění

39 MÜLLER, Karl Valentin: Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum I a II. *Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik* 9, 1939, s. 395. K problematice antropometrických výzkumů válečného období srov. též NOVOTNÝ, René: *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d.

40 MÜLLER, Karl Valentin: Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum, c. d., s. 345.

41 Tamtéž, s. 394.

42 Tamtéž, s. 402.

43 Srov. tamtéž, s. 394.

44 BEYER, Hans Joachim: Rassische Kräfte in der Umvolkung. *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 6, 1942, s. 4.

od etnografie očekávala okupační politika Třetí říše, spočíval ve stanovení míry, „německé krve“, kterou je „díky chybám německých dějin“ možné určit v „této cizí národnosti (tj. v Čechách)“.⁴⁵ To vše za účelem co nejsnazší germanizace českomoravského prostoru. K tomuto rezultátu – za účelem podpoření nacionálně-politických nároků nacistického režimu – ve skutečnosti směřovaly mnohé, ne-li veškeré, v Protektorátu realizované etnografické projekty německojazyčných etnických studií.⁴⁶ Je svým způsobem paradoxní, že jimi dosažené rezultáty, byť v mnohém mající pouze dílčí charakter, vedly k formulování politicky nekonformních stanovisek. Ony nemnohé ještě v období války zformulované teze ohledně „rasové“ a kulturní spřízněnosti obou národů obývajících české země, totiž ne vždy korespondovaly s představami říšskoněmeckých národněsocialistických plánovačů o podobě „nové Evropy“. Podle předběžně zformulovaných záměrů zastánců „konečného“ řešení „české otázky“ byla pro oblast Protektorátu zamýšlena úplná a definitivní germanizace, v jejímž rámci bylo s další přítomností domorodého slovanského obyvatelstva v tomto prostoru počítáno jen ve velmi omezené míře.⁴⁷

Závěrečné poznámky

Na závěr lze předběžně shrnout, že většina sudetoněmeckých etnografů podporovala tehdejší režim přinejmenším v tom smyslu, že byla ochotna se angažovat v ideologicky předpojatých projektech.⁴⁸ Od etnografických výzkumů se očekávalo, že budou přímo či nepřímo napomáhat při mocenském řešení etnické „reorganizace“ střední a východní Evropy. Na druhou stranu je třeba přiznat, že etnografové nebyli ani v předchozích obdobích imunní před pokušením nabízet své odborné znalosti stávajícím ideologickým doktrínám a představitelům politické moci. Toto konstatování, byť v různé míře a za odlišných okolností, platí jak pro předválečnou sudetoněmeckou, tak i českou etnografii. Je dějinným paradoxem, že otázka antropologické a kulturní spřízněnosti mezi oběma etnickými skupinami obývajícími české země byla se vši vážností nastolena až za válečného období, tedy v době zesíleného politického a ideologického tlaku na vědeckou činnost. Sudetoněmečtí etnografové projevíli o své české sousedy zájem až pod tímto vnějším tlakem, v době, kdy se již nebylo možné dopracovat hodnotově neutrální reflexe sledovaných otázek.

45 HIMMLER, Heinrich: Niederschrift über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten vom 15. Mai 1940. Einige Gedanken über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten. In: Reinhard Kühnl (ed.): *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*. Köln 1978.

46 BEYER, Hans Joachim: Rassische Kräfte in der Umvolkung, c. d., s. 4.

47 Srov. Heydrichův projev k vedoucím činitelům okupačních úřadů v Protektorátu v Černínském paláci. Viz KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava (eds.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, c. d., s. 98–113.

48 Existovaly ovšem i výjimky, jakou kupříkladu představoval druhý ordináriuš německé etnografie na pražské Německé univerzitě Gustav Jungbauer, který však zemřel již v říjnu roku 1942.

Prameny

Státní okresní archiv Liberec, fond Písemná pozůstalost dr. Ericha Gieracha.
Dodatky: Úřady, organizace a spolky 1924–1943, kar. č. 17.

Literatura

- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana – NÁDASKÁ, Katarína – JÁGEROVÁ, Margita: *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF, 2013.
- BEYER, Hans Joachim: Rassische Kräfte in der Umvolkung. *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 6, 1942, s. 1–16.
- BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil 1. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942)*. München – Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1969.
- BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil 2. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945)*. München – Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1975.
- BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor, 2015.
- BUGGE, Peter: „Land und Volk“ – oder: Wo liegt Böhmen? *Geschichte und Gesellschaft* 28, 2002, č. 3, s. 404–434.
- FRODL, Friedrich: Volkskunde in deutsch-tschechischer Nachbarschaft. *Mährisch-Schlesische Heimat* 7, 1962, s. 218–234.
- DRÁPALA, Daniel: Badatelské přesahy německojazyčného národopisu českých zemí třicátých a čtyřicátých let 20. století. *Národopisný věstník* 37 (79), 2020, č. 1, s. 5–29.
- HANIKA, Josef: Volkskundliche Erforschung völkischer Wesensart. *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* 3, 1944, č. 6, s. 313–331.
- HIMMLER, Heinrich: Niederschrift über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten vom 15. Mai 1940. Einige Gedanken über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten. In: Reinhard Kühnl (ed.): *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*. Köln 1978. Dostupné z: <http://www.ns-archiv.de/krieg/untermenschen/fremdvolk.shtml> (cit. 9. 11. 2010).
- JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014.
- KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – MORAVCOVÁ, Dagmar (eds.): *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987.

- KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava (eds.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba, 1991.
- KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.): *Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech 2. světové války*. Praha: Naše vojsko, 1961.
- KREBS, Hans – LEHMANN, Emil: *Sudetendeutsche Landeskunde*. Kiel: Arndt-Verlag, 1992.
- KURAL, Václav: *Místo společenství – Konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994.
- LEHMANN, Emil: Die Sudetendeutschen. In: Wähler, Martin (ed.): *Der deutsche Volkscharakter. Eine Wesenskunde der deutschen Volksstämme und Volksschläge*. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1937, s. 440–450.
- LEMBERG, Eugen: Tschechische Stammlandschaften in Böhmen. *Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde* 13, 1938, s. 199–205.
- LOZOVIUK, Petr: Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen* 16, 2004, s. 129–154.
- LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008.
- MASTNY, Vojtech: *The Czechs under Nazi Rule. The Failure of National Resistance, 1939–1942*. New York – London: Columbia University Press, 1971.
- MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. Praha: Karolinum, 2002.
- MÜLLER, Karl Valentin: Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum I a II. *Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik* 9, 1939, s. 325–358, 385–404.
- MÜLLER, Karl Valentin: Volksbiologische Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen. In: Preidel, Helmut (ed.): *Die Deutschen in Böhmen und Mähren. Ein historischer Rückblick*. Gräfelfing: Gans Verlag, 1950, s. 291–303.
- NĚMEC, Jiří: Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze. *Studia Historica Brunensia* 58, 2011, č. 2, s. 85–105.
- NĚMEC, Petr: Die Lage der deutschen Nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 32, 1991, č. 1, s. 39–59.
- NOVOTNÝ, René: Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii. *Theatrum historiae* 13, 2013, s. 167–219.
- PRACOVNÍCI Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity: Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice

- využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 98–112.
- ROTH, Karl Heinz: Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer. In: Schöttler, Peter (ed.): *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1997, s. 262–342.
- SCHALLER, Helmut: *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*. Regensburg: Friedrich Pustet Verlag, 2002.
- SCHIER, Bruno: *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg: Verlag Franz Kraus, 1932.
- SCHIER, Bruno: Lebenslauf. In: *West-östliche Kulturverflechtungen in Mitteleuropa. Festgruß zum 80. Geburtstag von Bruno Schier*. Münster: Coppenrath Verlag, 1982, s. 9–10.
- SCHIER, Bruno: Von Stand und Aufgaben der sudetendeutschen Volkskunde. *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 5, 1941, s. 368–371.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Protektorátní národopisné slavnosti, Národopisná Morava, Antonín Václavík a (ne)schopnost kritické reflexe klíčového úseku dějin našeho oboru (Dodatek k předčasně ukončené diskuzi v Národopisném věstníku). In: Soukupová, Blanka – Godula-Weclawowicz, Róża – Karpińska, Grażyna Ewa a kol.: *Národy – Města – Lidé – Slavnosti*. Urbánní studie 13. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2018, s. 43–81.
- SOUKUPOVÁ Blanka: Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava. In: Malý, Ivan a kol.: *Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949*. Praha: Národní muzeum, 2013, s. 289–290.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Antisemitismus krojovaných kolaborantů v kontextech protektorátní mytologie a propagandy. K aktivitě Národopisné Moravy. In: Pálka, Petr (ed.): *Židé a Morava XX*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014, s. 132–144.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* XXXIII (75), 2016, č. 1, s. 75–97.
- ŠISLER, Stanislav: Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943. *Český lid* 78, 1991, č. 4, s. 261–271.
- ŠISLER, Stanislav: Podíl německých studentů na národnostních výzkumech v období nacistické okupace. *Český lid* 71, 1984, č. 2, s. 102–103.
- ŠISLER, Stanislav: Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942. *Český lid*, 71, 1984, č. 4, s. 216–223.
- WEGER, Tobias: Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung Reichenberg. In: Haar, Ingo – Fahlbusch, Michael (eds.): *Handbuch der*

- völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen.* München: De Gruyter Saur, 2008, s. 683–688.
- WIEDEMANN, Andreas: *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945).* Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung e.V., 2000.
- WOITSCHOVÁ, Klára: „Národopisné oddělení jest chloubou našeho Muzea“. *Cesty muzejního národopisu v letech 1918–1938.* *Český lid* 105, 2018, č. 3, s. 285–324.

Summary

“Slavic Research” and Ethnography in the Protectorate of Bohemia and Moravia

The history of Czech ethnography in the period of occupation is one of the long-time ignored topics. This chapter in the discipline’s history has aroused the researchers’ interest only recently. Yet still the idea prevails that the closure of Czech universities was equal to the decline of all ethnographic activities in the Czech lands. This statement is valid only to a limited degree, and if we include activities of Czech-German colleagues in the domestic ethnographic tradition, then this image radically changes. The submitted study aims to point out the fact that the German-language variant of the discipline, but under diverse period names and in combination with other disciplines, experienced research and institutional growth. It developed in reformed and newly founded institutions. However, the flourishing of ethnographic departments and the growth of discipline’s prestige was redeemed by its strong ideologization and political instrumentalization. In the context of several particular research projects, the text pays special attention to the Sudeten-German Institute for the Research into Country and Folk with the seat in Liberec.

Key words

History of ethnography – Protectorate of Bohemia and Moravia – Germanisation of the Czech lands

Národopis a ideológia. Činnosť Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku počas druhej svetovej vojny

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Ústav etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, SLOVENSKO
gabriela.kilianova@gmail.com

Vplyv politických ideológií na vedecké bádanie patrí k témam, ktoré sa tešia neúfňahájúcemu záujmu vedcov. Pokiaľ sústredíme svoju pozornosť na politické ideológie a etnológiu, máme k dispozícii bohaté výsledky výskumov zvlášť o vzťahu nacionálno-socialistickej ideológie na túto vedeckú disciplínu, ktorá v tom období na Slovensku i v nemecky hovoriacich krajinách niesla zvyčajne názov národopis (Volkskunde).¹ Na tieto práce nadväzuje aj moja štúdia.² Chcem sa v nej zamerať na vplyv politických ideológií na činnosť a výsledky práce etnológov (národopiscov) počas Slovenského štátu v rokoch 1939–1945. Sústredím sa na nemeckých etnológov manželov Berankovcov, pôsobiacich počas druhej svetovej vojny na Slovensku v Ústave pre vlastivedný výskum v Kežmarku [Institut für Heimatforschung, ďalej IHF], ktorý je predmetom môjho súčasného bádania. Vyjadřím sa však aj ku vzťahom medzi nemeckými a slovenskými vedcami. Z toho dôvodu sa budem venovať vplyvu politickej ideológie Nemecka (1933–1945) na prácu nemeckých bádateľov. Avšak rovnako potrebujem sledovať aj politickú ideológiu Slovenského štátu (1939–1945) a jej vplyv na slovenských respktíve aj nemeckých vedcov na Slovensku.

1 Pozri napríklad GERNDT, Helge (ed.): *Volkskunde und Nazionalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, München, 23. bis 25. Oktober 1986*. München: Münchener Vereinigung für Volkskunde, 1987; JACOBEIT, Wolfgang – LIXFELD, Hannjost – BOCKHORN, Olaf (eds.): *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien – Köln – Wiemar: Böhlau, 1994; DOW, James R. – LIXFELD, Hannjost (eds.): *The Nazification of an Academic Discipline: Folklore in the Third Reich*. Bloomington: Indiana University Press, 1994; LIXFELD, Hannjost: *Folklore and Fascism. The Reich Institute for German Volkskunde*. Bloomington: Indiana University Press, 1994; GINGRICH, Andre: *German Anthropology during the Nazi Period: Complex Scenarios of Collaboration, Persecution and Competition*. In: Barth, Fredrik – Parkin, Robert – Gingrich, Andre – Silverman, Sydel (eds.): *One Discipline, Four Ways, British, German, French and American Anthropology*. The Halle Lectures. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 111–136.

2 Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 2/0107/19 „Folklór, folkloristika a ideológia.“ Ďakujem dvom anonymným posudzovateľom príspevku za konštruktívne pripomienky a odborné podnety.

Pod politickú ideológiu rozumiem „súbor ideí, presvedčení, názorov a hodnôt“, ktorý vytvára vzory konania, určuje verejné politiky a zároveň oprávňuje a zdôvodňuje konanie politickej moci.³ Politickú ideológiu môžeme ďalej chápať ako reprezentáciu (jestvujúcej alebo želanej) sociálnej reality. Táto reprezentácia, čiže obraz sociálnej reality, môže aktérov (politikov, členov strán, občanov a pod.) nabádať k politickým akciám, aby sociálnu realitu podľa súboru akceptovaných ideí vytvárali a menili, ako to výstižne popísal Bourdieu.⁴ Politická ideológia nacistického Nemecka i ideológia Slovenského štátu sú príkladom súboru ideí, ktoré nielen vytvárali predstavy o sociálnej realite ad absurdum, ale ich aj aplikovali až za hranice humánosti.⁵

V takomto tematicky vymedzenom poli sa zameriam na činnosť IHF v rokoch 1941–1944. Ústav vznikol preto, aby sa v ňom sústredili vedecké výskumy dejín a kultúry nemeckej menšiny na Slovensku. No, ako upozornil Christof Morrissey,⁶ už od počiatku mal IHF aj jasne stanovenú politickú úlohu: zjednocovať Nemcov na Slovensku a posilňovať ich spolupatričnosť s nemeckým národom a nacistickým Nemeckom.

Ako som spomenula vyššie, v rámci ústavu sa budem venovať manželom Franzovi Josefovi Berankovi a Herthe Wolf-Beraneck, ktorí necelé dva roky pracovali v IHF.⁷ Sústredím sa však prednostne na Herthu Wolf-Beraneck,⁸ cieľavedomú mladú etnologičku a to z niekoľkých dôvodov. Po prvé preto, lebo ako bádatelka neraz zostávala v tieni svojho manžela, hoci, ako ukazujú pramene, odvieďla viac práce pri budovaní IHF, ako jej manžel.⁹ Po druhé, v prípade Herthy Wolf-Beraneck môžem

3 FREEDEN, Michael: *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 10–11, 32.

4 BOURDIEU, Pierre: Description and Perscription. The Conditions of Possibility and the Limits of Political Effectiveness. In: Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Oxford – Cambridge: Polity Press, Blackwell Publishers, 1994, s. 127–136.

5 Mám na mysli najmä vyčlenenie veľkých skupín obyvateľstva na základe určitých kritérií (rasa, sexuálna orientácia, zdravotný stav [psychicky a fyzicky postihnutí ľudia] a pod.), ich dehumanizácia a fyzická likvidácia.

6 MORRISSEY, Christof: Das Institut für Heimatforschung in Käsmark (Slowakei) 1941–1944. In: Beer, Mathias – Seewan, Gerhard (eds.): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. München: R. Oldenburg Verlag, 2004, s. 115–122.

7 K činnosti manželov Berankovcov pozri tiež MORRISSEY, Christof: *Das Institut für Heimatforschung in Käsmark*, c. d.; LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftliche Auswirkungen*. Göttingen: Lepziger Universitätsverlag GHMB, 2008; PANCZOVÁ, Zuzana: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia. Výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. *Ethnologia Europae Centralis* 14, 2017, s. 23–39.

8 Jej meno a priezvisko je v prameňoch uvedené rôznym spôsobom: Hertha / Herta, Wolf Beraneck / Wolf-Beraneck. Používam spôsob, ako sa sama podpisovala: Hertha Wolf-Beraneck. V citátoch ponechávam spôsob písania jej mena a priezviska, ako je uvedené v origináli.

9 Pozri aj MORRISSEY, Christof: *Das Institut für Heimatforschung in Käsmark*, c. d., s. 119.

aplikovať ďalší aspekt nacionálno-socialistickej ideológie a to komplex názorov, ktoré určovali postavenie ženy. Práve postavenie ženy po nástupe nacionálnych socialistov v Nemecku k moci (1933) a tiež po vzniku Slovenského štátu (1939) pod taktovkou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany prešlo radikálnou zmenou.

Akým spôsobom budem skúmať vplyv politickej ideológie na prácu IHF a Herthy Wolf-Beranek? Vychádzam z dvoch predpokladov: 1) IHF mal politické ciele, naviazané na politickú ideológiu Nemecka a tieto ciele boli jeho pracovníkom známe;¹⁰ 2) Hertha Wolf-Beranek bola politicky angažovaná bádatel'ka, ako členka Nacionálno-socialistickej nemeckej robotníckej strany (ďalej NSDAP)¹¹ bola oboznamená s nacionálno-socialistickou ideológiou, ktorá bola od roku 1933 politickou ideológiou totalitného štátu.

Vplyv ideológie na vedeckú prácu budem sledovať:

1. prostredníctvom plánov a výsledkov práce aktérov, ktorými sú pracovníci IHF a najmä Hertha Wolf-Beranek. Plány a výsledky práce budem posudzovať podľa ich obsahu, texty čítať v dobovom (politickom a sociálnom) kontexte a vo vzťahu k politickej ideológii;
2. prostredníctvom konania aktérov. Zvlášť budem skúmať sieť mocenských vzťahov IHF a Herthy Wolf-Beranek a budem posudzovať význam siete vzťahov z pohľadu ideológie.

Zároveň beriem neustále do úvahy, že hoci aktéri skúmaných procesov konali ako svojprávní ľudia, ich aktivity prebiehali v konkrétnych historických podmienkach, ktoré určili ako možnosti, tak aj limity ich činnosti. Ide o podmienky, ktoré stanovila politika nacistického Nemecka a Slovenského štátu. Tu sa vraciam aj k postaveniu ženy v nacistickom Nemecku a otázke či a do akej miery tento aspekt ideológie ovplyvňoval činnosť Herthy Wolf-Beranek.

Štúdia sa opiera o archívne dáta z Nemeckého archívu v Ústave etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied (ďalej NA ÚESA SAV) a dáta z ďalších uvedených archívov na Slovensku a v Nemecku.

Institut für Heimatforschung a misia manželov Berankovcov

IHF vznikol 9. januára 1941 a slávnostne bol otvorený 22. marca 1941 za účasti významných predstaviteľov Nemeckej strany na Slovensku [Deutsche Partei in der Slowakei, ďalej DP] na čele s jej vodcom Franzom Karmasinom, za účasti veľvyslanca Nemecka Hannsa Elarda Ludina, adjutanta veľvyslanca Hansa Gmelina a ďalších významných hostí.¹² IHF usmerňovali DP a Nemecký zahraničný ústav

10 Pozri prejavy politických predstaviteľov na otvorení IHF. MORRISSEY, Christof: *Das Institut für Heimatforschung in Käsmark*, c. d., s. 117.

11 Jej členstvo potvrdzuje list z NSDAP z roku 1944. Pozri poznámku 55.

12 MORRISSEY, Christof: *Das Institut für Heimatforschung in Käsmark*, c. d., s. 115; PANCZOVÁ, Zuzana: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku, c. d., s. 29.

[das Deutsche Ausland- Institut, ďalej DAI]. DP sa hlásila k programu nacionálneho socializmu, ktorého cieľom bolo vytvorenie Veľkého Nemecka a jedného nemeckého národa.¹³ Podľa politickej ideológie nacistického Nemecka príslušnosť k nemeckému národu sa určovala na základe rasového princípu. Nemecká čiže nordická rasa bola nadradená ostatným ľudským rasám. Nemecká národná pospolitosť [Volksgemeinschaft] poskytovala rovnosť všetkým členom a títo mali rovnosť príležitostí a možnosť sociálnej mobility. No národ ako entita bola nadradená jednotlivcovi a preto individuálne ciele museli byť podriadené národným. Spoločnosť mala byť hierarchická, na základe *Führerprinzipu* na čele s Adolfom Hitlerom.¹⁴

IHF rovnako usmerňoval DAI, ktorého úlohou bolo zjednocovať nemecké menšiny v zahraničí. Od r. 1936 bol DAI podriadený Národnonemeckému dokumentačnému stredisku [Volksdeutsche Mittelstelle, ďalej VoMi], čo bolo kultúrne oddelenie vodcu SS. Zahranično-politické ciele VoMi boli v súlade s nacionálno-socialistickým programom „novej Európy“, ktorý Nemecko propagovalo výraznejšie od roku 1940. Išlo okrem iného o získanie životného priestoru [Lebensraum] pre nemecký národ na východe a germanizáciu, resp. integráciu rasovo vhodného obyvateľstva do nemeckého národa.¹⁵

IHF mal zjednocovať bádateľov, zhromažďovať vlastivedné materiály, budovať archívy, knižnicu, vydávať vlastivedné spisy a venovať sa výchove vedeckého dorastu.¹⁶ Vedúcim IHF sa stal Johann Lipták (1889, Veľká pri Poprade – 1958, Warstein v Nemecku), spišský Nemec, stredoškolský profesor, historik. No pracovníci v IHF boli neustále pod kontrolou DP a riško-nemeckých orgánov (VoMi, tajná polícia [Sicherheitsdienst], Nemecké veľvyslanectvo v Bratislave), aby sa zabránilo akémukoľvek regionalizmu a lokálpatriotizmu.¹⁷ Vyslanie rišskych Nemcov Franza Josefa Beranka i jeho manželky Herthy Wolf-Beranek uprostred vojny do Kežmarku malo posilňovať tento politický program a vedecky rozvíjať IHF.

Pôvodne bol povolaný do IHF iba Franz Josef Beranek (1902, Břeclav – 1967, Gießen).¹⁸ Beranek bol absolvent germanistiky a slavistiky na Nemeckej univerzite

13 TÖNSMAYER, Tatjana: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2003, s. 314–319.

14 DRÁBIK, Jakub: *Fašizmus*. Bratislava: Promedia, 2019, s. 237–247, 304–308.

15 SCHVARC, Michal: Nacionálno-socialistická „Nová Európa“ a Slovensko. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav, 2014, s. 69–80.

16 LIPTÁK, Johann: Vorwort. In: *Deutschtumsfragen in Nordkarpatenraum. Vorträge der vom 23. bis 27. September 1942 in Käsmark abgehaltenen ersten Deutschen Hochschulwoche*. Käsmark: Roland-Verlag, 1943, nepaginované; MORRISSEY, Christof: *Das Institut für Heimatforschung in Käsmark*, c. d., s. 116.

17 MORRISSEY, Christof: *Das Institut für Heimatforschung in Käsmark*, c. d., s. 118.

18 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38, Bericht über die Betätigung des IHF in Käsmark, Johann Liptak, 20. 7. 1942, s. 1.

v Prahe s titulom doktora filozofie, ktorý získal v roku 1932. Pôsobil v tom čase ako stredoškolský profesor vo svojom rodisku v Břeclavi, no zároveň sa venoval dialektologickému výskumu nemeckým enkláv v Československu, vrátane jidiš. Výsledky jeho vedeckej činnosti boli pozoruhodné. Venoval sa tiež živej popularizačnej činnosti so zameraním na rôzne aspekty kultúrneho dedičstva a ľudovej kultúry Nemcov a politicky sa angažoval.¹⁹ Beranka na pozíciu v IHF odporučili pracovníci z Dedičstva predkov [Ahnenerbe],²⁰ z DAI a osobne ho poznal aj Hans Friedl, vedúci Hlavného oddelenia pre kultúru DP v Bratislave. Do IHF nastúpil 21. mája 1942.²¹ Žiaľ, jeho osobné vlastnosti, odborné názory i nevyjasnené kompetencie medzi ním a vedúcim J. Liptákom neprispeli k budúcej hladkej spolupráci v IHF.²²

Hertha Wolf-Beranek: žena vo vede

Herthe Wolf-Beranek navrhol miesto v IHF priamo Hans Friedl z DP. Nastúpila 1. júla 1942 a rovno do funkcie vedúcej oddelenia národopisu.²³ Hertha Wolf sa narodila 24. júla 1912 v severných Čechách, v obci Bohosudove, v súčasnosti časť mestečka Krupka, okres Teplice. Bola dcérou známeho chemika, profesora Josefa Wolfa. Študovala germanistiku, slavistiku a národopis na Nemeckej univerzite v Prahe. Štúdium skončila v roku 1936 s vyznamenaním a získala doktorský titul.

- 19 Ako študent vo Viedni (1921–1923) bol členom Spolku germanistov [Germanistenverein] a jej radikálnej nacionálnej jednotky [Kampfverband]. R. 1923 prestúpil na Nemeckú univerzitu v Prahe. Od 1. 11. 1938 bol členom NSDAP a veliteľom čaty v SA [Sturmabteilung, paramilitantná organizácia NSDAP]. HUTTON, Chris: *Franz Beranek*. In: *Linguistics and the Third Reich*. London: Routledge, 2014, s. 212–213; PANCZOVÁ, Zuzana: *Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku*, c. d., s. 31.
- 20 Organizácia založená r. 1935 tromi členmi SS – Heinrichom Himmlerom, Hermannom Wirthom a Richardom W. Darré. Mala skúmať dejiny a kultúru nemeckej rasy. Pracovníci organizácie boli členovia SS. PANCZOVÁ, Zuzana: *Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku*, c. d. s. 32.
- 21 Pozri Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38, Bericht über die Betätigung des IHF in Käsmark, c. d, s. 1. Beranek aplikoval vtedajší metodologický smer „Sprachinselvolkskunde“, považovaný za moderný prístup. Bližšie LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftliche Auswirkungen*. Göttingen: Leipziger Universitätsverlag GHMB, 2008, s. 221–225. O jeho výskumných aktivitách pozri tiež KUBISA, Tomáš: *Franz Beranek and his activities in Slovakia. Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 8, 2020, č. 2, s. 77–89.
- 22 Spory: pozri sťažnosti F. Beranka na J. Liptaka, zasielané Hansovi Friedlovi 27. 10. 1942, 16. 3. 1943, 17. 3. 1943. Slovenský národný archív, fond č. SK-1510-4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [IFK Käsmark], škatuľa s názvom Institut für Heimatforschung.
- 23 H. Wolf-Beranek ako zamestnankyňa IHF poberala plat od DP a táto inštitúcia jej bola nadriadená. Avšak, zároveň bola v kontakte s DAI v Stuttgarte (NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, list O. A. Isbert, 23. 6. 1942, adresované H. Wolf-Beranek na súkromnú adresu v Kežmarku). Z korešpondencie vyplýva, že DAI vnímal manželov Berankovcov a tiež ďalšiu pracovníčku IHF Margarethe Urban ako ríšskych Nemcov, ktorí boli vyslaní do Kežmarku, aby splnili vedecké i politické úlohy v prospech nemeckého národa.

Bola žiačkou vtedajších prominentných odborníkov, ako boli etnografi Bruno Schier a Gustav Jungbauer alebo slavista Edmund Schneeweis. Pod vplyvom otcovho povolania vyštudovala v rokoch 1935–1938 aj chémiu a fyziku, avšak týmto odborom sa ďalej nevenovala. V roku 1938, po skončení štúdií, sa vydala za Franza J. Beranka.

Hertha Wolf-Beranek sa aj po výdaji snažila pokračovať v odbornej²⁴ i aplikovanej práci,²⁵ čo však nezodpovedalo ideálu ženy podľa nacionálno-socialistického programu. Vydatá žena mala predovšetkým založiť rodinu a vzdať sa svojho povolania. V Nemecku boli ženy od 1933 postupne vytláčané z pracovného trhu a verejného priestoru, najmä politického. Mohli byť síce členkami NSDAP, čo Hertha Wolf-Beranek bola, politicky sa angažovať, ale nezastávali až na výnimky významné stranické funkcie.²⁶ Za ideológiou stáli samozrejme aj ekonomické dôvody – po odchode žien z pracovného trhu mohli byť voľné miesta obsadené nezamestnanými mužmi. Ženám sa neodporúčalo študovať na vysokých školách a nemali sa venovať vede.²⁷ Presadzovanie novej ženskej politiky, vychádzajúcej z nacionálno-socialistickej ideológie, narážalo na nemalé problémy, nakoľko emancipačné hnutie žien v Nemecku bolo pred rokom 1933 dobre rozvinuté. Nové postavenie ženy bolo preto vážnou zmenou oproti predchádzajúcemu stavu.²⁸

24 H. Wolf-Beranek spolupracovala s viacerými inštitúciami, ktorým zasielala výsledky svojich zberov národopisného materiálu, alebo pre ktoré spracovávala materiál. Napríklad v r. 1939 pre Pracovnú spoločnosť pre nemecký národopis, Pracovisko pre výskum hier NSDAP [Arbeitsgemeinschaft für Deutsche Volkskunde, Mittelstelle für Spielforschung NSDAP] v Berlíne. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, list K. Haidinga H. Wolf-Beranek 27. 2. 1939; list K. Haidinga 3. 4. 1939. Od roku 1940 H. Wolf-Beranek pracovala ako pomocná sila pre Archív ľudového rozprávania [Archiv für Volkserzählung], ktorý fungoval v rámci Katedry národopisu [Lehrstuhl für Volkskunde] na Nemeckej univerzite v Prahe. PANCZOVÁ, Zuzana: *Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku*, c. d. s. 20–30. V tom období tiež robila terénne výskumy vo svojom rodnom okrese Teplice, kde získala bohatý materiál k výročným a rodinným zvykom. Bola členkou Komisie pre národopis [Kommission für Volkskunde] a Centra pre vlastivedný a národopisný výskum v Liberci [Anstalt für Landes- und Volksforschung in Reichenberg]. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, Bericht über meine Kundfahrt vom 30. September bis 23. Oktober 1942. Na základe výsledkov jej výskumov v okr. Teplice vznikla veľká dotazníková akcia v celej oblasti severných Čiech a Chebska, do ktorej sa zapojili učitelia. Materiál spracovala H. Wolf-Beranek vo forme knihy, ale manuskript sa stratil v r. 1945. KÜHNEL, Horst: Hertha Wolf-Beranek zum Gedenken. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 21, 1978, s. 366.

25 H. Wolf-Beranek bola činná v Krajskom vlastivednom spolku „Krušnohorie a České stredohorie“ [Landschaftsverein „Erz- und Mittelgebirge“] so sídlom v Žatci, kde zastávala funkciu vedúcej pracovnej skupiny pre národopis. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, Bericht über meine Kundfahrt vom 30. September bis 23. Oktober 1942.

26 Takou výnimkou bola napr. Gertrud Scholtz-Klink, ríšska vodkyňa žien, stojaca na čele všetkých ženských nacistických organizácií. SIGMUNDOVÁ, Anna Maria: *Nacistické ženy*. Bratislava: Perfekt, 2002, s. 98–103.

27 Ríšsky zákon proti preplneniu škôl a vysokých škôl v Nemecku, vydaný 25. 4. 1933, kvóta pre ženy bola 10%. SIGMUNDOVÁ, Anna Maria: *Nacistické ženy*, c. d., s. 10.

28 Bližšie pozri STEPHENSON, Jill: *Women in Nazi Germany*. London: Routledge, 2001.

Hertha Wolf-Beranek (70. roky 20. storočia). Sammlung Sudetendeutsches Wörterbuch – Universität Gießen/Collegium Carolinum. Publikované s láskavým zvolením Collegia Carolina.

Podobne, už krátko po vzniku autonómie Slovenska (október 1938), odznel prejav ministerského predsedu Jozefa Tisa (február 1939), v ktorom propagoval obraz ženy-matky početnej rodiny. V novovzniknutom Slovenskom štáte nasledovali smernice, pozbavujúce ženy práce v štátnych a verejných službách (napríklad učiteľky, úradníčky). Zvyšovanie pôrodnosti mal zabezpečiť prísny zákon na ochranu plodu, prijatý v roku 1941 a tiež finančná podpora rodín. Slovenská ženská politika sa odkazovala priamo na Adolfa Hitlera a jeho výroky. Slovenská vláda sa snažila obmedziť počet študentiek na vysokých školách, avšak príslušný zákon nakoniec nebol prijatý.²⁹

Keď Hertha Wolf-Beranek v júli 1942 nastúpila do IHF, vojnová situácia si už vynucovala prácu žien ako v Nemecku, tak aj na Slovensku. Tiež

nebola jediná žena, ktorú Nemecko vyslalo do Kežmarku. Už pred ňou tam nastúpila Margarethe Urban, odporúčaná DAI, s úlohou skúmať genealógiu.³⁰ Z dochovej korešpondencie a správ vidíme, že Hertha Wolf-Beranek v IHF vystupovala sebedovomo, snažila sa presadiť svoje pracovné ciele, strážila si svoje autorské práva a získaný materiál.

Nezistila som, že by Herthe Wolf-Beranek niekto vyčítal jej vedecké aktivity. Zaznamenala som však narážku na dôležitú úlohu byť matkou, ktorú nespĺňala. V čase príchodu na Slovensko boli Berankovci štyri roky manželia, no nemali deti.³¹ Túto skutočnosť tematizoval vo svojej správe nemecký konzul Peter von Woinovich

29 OSYKOVÁ, Linda: Postavenie žien na Slovensku 1939–1941. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 183–193.

30 Margarethe Urban (1887– ?), nebola vedkyňa a nemala patričné vzdelanie, dostala však odborné školenie z DAI. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38, List konzula P. Freiherr von Woinovich, zaslaný na nemecké veľvyslanectvo 25. 3. 1943.

31 Vo februári 1945 sa H. Wolf-Beranek podrobila vážnej operácii na Nemeckej gynekologickej klinike v Prahe. Z toho je možné usudzovať, že bezdetnosť manželov Berankovcov mohla mať zdravotné príčiny. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, List F. Beranka Krajskému vedeniu NSDAP, Děčín, 21. 2. 1945.

v Prešove, keď v marci 1943 žiadal Nemecké veľvyslanectvo v Bratislave, aby Berankovcov aj Margarethe Urban odvelili naspäť do Ríše.³² K tomuto problému sa ešte vrátim.

Pokračujem bádateľskou činnosťou Herthy Wolf-Beranek. Zachoval sa podrobný pracovný plán na vybudovanie národopisného oddelenia, ktorý napísala krátko po svojom nástupe. Naplánovala si toho naozaj veľa, ale podarilo sa jej to aj splniť.³³ Na jeseň 1943 mala nasledovné výsledky:

Archív ľudového rozprávania: 1 376 spracovaných dotazníkov a 688 textov rozprávok a povestí,

Archív pre zvykoslovie: 16 396 spracovaných dotazníkov a 8 198 jednotlivých záznamov,

Archív ľudových piesní: 572 spracovaných dotazníkov a 236 záznamov piesní,

Archív ľudových divadelných hier: 96 spracovaných dotazníkov a 48 záznamov,

Archív detských piesní a hier: 1 672 spracovaných dotazníkov a 836 záznamov,

Archív ľudových modlitieb: 248 spracovaných dotazníkov a 124 záznamov.

Na konci roka 1943 mala pripravené do tlače 3 zväzky rozprávok, 1 zväzok povestí a vydanie ľudových piesní spolu s hudobným oddelením DP [Musikschulwerk der Deutschen Partei].³⁴

Ako sa vyjadrila: „*Keďže zozbieraný materiál je potrebné nielen vedecky, ale i národno-politicky, čiže prakticky vyhodnotiť, je pracovný program dvojito zameraný.*“³⁵ Táto veta dobre vystihuje názor Herthy Wolf-Beranek na prácu v národopise, ako vedy s politickými cieľmi. Prepojenie vedeckého výskumu a politickej agitácie

32 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List konzula Petra Freiherr von Woinovich pre nemecké veľvyslanectvo 25. 3. 1943.

33 H. Wolf-Beranek plánovala založenie niekoľkých archívov. Archív ľudových rozprávání chcela vytvárať podľa vzoru archívu Dedičstvo predkov [Ahnenerbe] v Berlíne. Archív ľudovej piesne plánovala usporiadať podľa smerníc Archívu ľudových piesní vo Freiburgu. Ďalej chcela vytvoriť Archív detských piesní a detských hier, do ktorého sa mali zaradiť aj ľudové hádanky a príslovia. V neposlednom rade chcela založiť i Archív zvykosloví. Na vybudovanie archívov plánovala po celom Slovensku terénne výskumy a „vzdelávacie cesty“ [Kundreisen], na ktorých chcela spolupracovníkom z radov učiteľov, farárov a iných dobrovoľníkov z nemeckej menšiny vysvetľovať zásady zbierania javov ľudovej kultúry. Ďalej navrhovala, aby sa excerpovala dovtedajšia literatúra a zbierky. Taktiež chcela, aby sa urobili odpisy materiálov zo Slovenska, ktoré sa nachádzali v archíve v Prahe. Pravdepodobne mala na mysli Archív ľudových rozprávání na Katedre národopisu Nemeckej univerzity. Uviedla, že v novembri 1942 by sa mal začať pripravovať Archív sídiel pomocou dotazníkov, ktoré budú rozoslané do škôl. Archív sídiel a Archív zvykosloví budú ďalej vyžadovať založenie a vybudovanie národopisného fotoarchívu a zariadila nákup fotografického prístroja. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, s. 24, dokument bez nadpisu a nedatovaný. Z kontextu vyplýva, že bol napísaný po 1. 7. 1942 a pred koncom augusta 1942.

34 NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark, autor Johann Lipták, s. 5. H. Wolf-Beranek absolvovala 9 týždňov terénnych výskumov v r. 1943, dotazníkovú akciu o sídelných formách, baníctve a vinohradníctve spustila v januári 1943.

35 NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, den „Deutschen Stimmen“, podpísané H. Wolf-Beranek 11. 12. 1943.

nachádzame napríklad v článku *Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg* [Národopisné zo Solivaru],³⁶ určenom pre širokú verejnosť. Článok vyšiel 10. júla 1943 v *Deutsche Stimmen*, v týždenníku vydávanom Franzom Karmasinom, vodcom DP.³⁷ V článku Hertha Wolf-Beranek objasnila založenie obce nemeckými rodinami na konci 18. storočia. Zistila, že v čase jej výskumu po nemecky (nemeckým dialektom) hovorili len dva tucty obyvateľov, ostatní po slovensky (šarišským nárečím), ale neznalosť jazyka nebránila tomu, aby si dedičania uvedomovali svoj nemecký pôvod a svoju prináležitosť k nemeckému národu. Preto sa tu mohla pevne uchýtiť DP, aj nemecká škola a škôlka. Článok dáva do súvisu príslušnosť k nemeckému národu s členstvom v DP. Pripomeňme si, že DP nijako neskrývala svoj príklon k nacionálno-socialistickej ideológii, podľa ktorej príslušnosť k národu sa určovala v prvom rade pôvodom a rasou, jazyk sa bolo možné doučiť. To naznačil aj príspevok Herthy Wolf-Beranek.

Jasné formulácie o vzťahu národa a rasy a nadradenosti nemeckej rasy nájdeme tiež v odbornom posudku Herthy Wolf-Beranek na knihu Rudolfa Bednárika, čo spomeniem ďalej. K jej aplikovanej práci treba prirátať ešte zostavovanie folklórnych programov, verejné prednášky, úspešné dva ročníky „vysokoškolského týždňa“ [Hoschulwoche], čiže letnej školy, ktorú zorganizovali spolu s manželom, koncepciu súťaže o najkrajšiu nemeckú pieseň, už spomínané zbierky folklóru, pripravené na vydanie a iné.³⁸ Výborné výsledky jej práce oproti výsledkom Franza Beranka vyzdvihla i záverečná správa o činnosti manželov z novembra 1943.³⁹

Vzťahy vo vnútri nemeckej menšiny a vzťahy k slovenským etnológom

Berankovci od počiatku nemali dobré vzťahy s pracovníkmi IHF a vedúcim Johannom Liptakom. Kríza vyvrcholila v marci 1943, čiže trištvrte roka po ich príchode, keď nemecký konzul Peter Freiherr von Woinovich zaslal nemeckému

36 Išlo o obec Solivar pri Prešove, v súčasnosti mestská časť Prešova.

37 WOLF-BERANEK, Hertha: *Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg*. *Deutsche Stimmen* 9, 10. 7. 1943, s. 3.

38 NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, list Dr. Markusa H. Wolf- Beranek, 19. 5. 1943, Volkstumsabend. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, Bericht über den Aufenthalt von Dr. H. Wolf-Beranek in Pressburg und die Kundfahrt durch das Hauerland in der Zeit von 29. April bis 24. Mai 1943. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark, 1943.

39 „Nakoniec je možné konštatovať, že výsledky pani Herty Beranek musia byť oveľa pozitívnejšie posúdené ako výsledky jej manžela. Príkladne vybudovala svoj pracovný úsek a skutočne pomohla ústavu takým spôsobom, ktorý zasluhuje uznanie. Výsledky Dr. Beranka pre ústav sú omnoho skromnejšie. Vzhľadom na jeho preukázané výkony, posudzované podľa predchádzajúcej vedeckej práce a cenných publikácií, dal sa očakávať väčší úspech jeho práce. Mám dojem, že zhromaždil veľa materiálu a osobných skúseností, ktoré pravdepodobne zverejní vo svojej vlastnej vedeckej práci v blízkej budúcnosti namiesto toho, aby ich dodal ústavu.“ Preklad autorka. Slovenský národný archív, fond č. SK-1510-4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (Institut für Heimatsforschung in Käsmark), škatuľa s názvom Institut für Heimatsforschung. Bericht über die Tätigkeit des Ehepaares Dr. F. J. Beranek und Dr. Herta Beranek. Pressburg, den 8. November 1943 (nepodpísané).

veľvyslanectvu žiadosť, aby Berankovci i Margarethe Urban boli povolani naspäť do Nemecka, kde budú vzhľadom na vojnový stav užitočnejší. Ako písal, práce v IHF sú rozbehnuté, môžu ich ďalej viesť miestni, čiže spíšskí Nemci.⁴⁰ V pozadí bol hlavným dôvodom konflikt medzi slovenskými a ríšskymi Nemcami.⁴¹ Po dvojmesačných ťahaniciach nakoniec padlo rozhodnutie. Adjudant nemeckého veľvyslanca Hans Gmelin napísal konzulovi do Prešova, že Berankovci a Urban zostávajú na špeciálnu žiadosť vodcu DP Franza Karmasina v IHF. Ako dôvod uviedol „silnú slovenskú konkurenciu v národopisnej v oblasti“.⁴² Čo to malo znamenať?

Po vzniku Slovenského štátu sa konštruovala politická (štátna) ideológia, základom ktorej sa stal vtedajší slovenský nacionalizmus v jeho náboženskej podobe.⁴³ Konkrétne kroky štátnych orgánov viedli k vytváraniu oficiálneho (štátneho) národného naratívu a jeho presadzovaniu na celospoločenskej úrovni (prejavy politikov, vzdelávací systém atď.). V roku 1943 DP upozorňovala nemecké veľvyslanectvo v Bratislave, že slovenské Ministerstvo vnútra vydalo vnútorný predpis, ktorým sa mala mobilizovať aktivita slovenských vlastivedných spolkov a slovenských vzdelancov, s cieľom vyzdvihnúť kultúrnu úlohu Slovákov, potláčať úlohu Nemcov aj **za cenu popretia historických faktov**.⁴⁴ Stručne povedané: ideologické zámery Slovenského štátu sa v tomto prípade dostávali do konfliktu s veľkonemeckým nacionalizmom, ktorého cieľom bolo naopak propagovať význam Nemcov a nemeckej kultúry v Európe.

V roku 1942 vznikla Slovenská akadémia vied a umení, ktorej prvým počínom bolo vydávanie päťdielnej *Slovenskej vlastivedy*. Ambiciózne dielo malo priniesť komplexné vlastivedné poznatky o Slovensku a pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň Slovákov.⁴⁵ Hneď druhý diel vlastivedy obsahuje časti o duchovnej a hmotnej

40 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List konzula P. Freiherr von Woinovich, zaslaný na nemecké veľvyslanectvo 25. 3. 1943.

41 Tento spor sa snažil bližšie vysvetliť H. Friedl z DP v obširnom liste H. Gmelinovi, z nemeckého veľvyslanectva v Bratislave, ktorý bol zodpovedný za personálne otázky občanov tretej ríše. List, datovaný 12. 4. 1943, obsahuje popis negatívnych osobných vlastností Berankovcov. Podľa Friedla boli mimoriadne citlivosť, odpočiatku stávali seba do popredia a netaktne kritizovali dovtedajšie výsledky IHF. Mali neustále rôzne požiadavky na DP vo veciach bytu, každodenného života a pod. Friedl však kritizoval aj správanie spíšskych Nemcov: ich provinciálnosť, nevdôľu prijímať cudzích a pod. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List H. Friedla, 12. 4. 1943.

42 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List H. Gmelina, 3. 5. 1943.

43 PEKÁR, Martin: Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 137–152.

44 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List Hansa Friedla Hansovi Gmelinovi, 12. 4. 1943. Zdôraznila GK.

45 NOVÁK, Ľudovít (= podpísaný ako Redaktor). Úvod. In: *Slovenská vlastiveda I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 1–2.

kultúre a folklóre slovenského ľudu.⁴⁶ Ide spolu o 461 strán veľkého formátu s množstvom ilustrácií a ukážok. Ako dokladajú archívne dokumenty, akadémia v spolupráci s Predsedníctvom vlády, Ministerstvom zahraničných vecí a Ministerstvom školstva a národnej osvety zabezpečovala širokú distribúciu *Slovenskej vlastivedy* doma i v zahraničí.⁴⁷

Katedra národopisu na bratislavskej univerzite sa tiež činila. Od konca 30. a v 40. rokoch rozposielala dotazníky na výskum rôznych javov slovenskej ľudovej kultúry a organizovala terénne výskumy.⁴⁸ Hertha Wolf-Beranek na výročnom zasadnutí IHF 4. 2. 1943 v Bratislave za účasti predstaviteľov DP, nemeckých inštitúcií aj osobností spomenula, že by bolo možné využiť nemeckých zamestnancov univerzity, konkrétne Bruna Schiera na to, aby získali „cenné podklady o Slovákoch z dotazníkov univerzity“, ktoré podľa nej „by sme priamou cestou nikdy nezískali.“ Wolf-Beranek sa tiež sťažovala, že kvôli dotazníkovej aktivite slovenských etnológov niektoré dotazníky IHF končia omylom na Slovenskej univerzite v Bratislave.⁴⁹

Krátko nato, v apríli 1943, Hertha Wolf-Beranek posudzovala Bednárkovu knihu *Slowakische Volkskultur*, čo bol nemecký preklad jeho dvoch statí zo *Slovenskej vlastivedy II*. Kritizovala najmä autorovo zamlčovanie vplyvu „ľudí s nemeckou krvou“ na slovenskú ľudovú kultúru, ku ktorému – ako písala – Bruno Schier a smer *Volksbodenforschung*⁵⁰ priniesli dostatok jasných dôkazov. Jej záver o knihe znel: „*Ťažko poškodzuje oprávnený nemecký vodcovský nárok prameniáci z kultúrneho pôsobenia v tejto oblasti a je preto nevhodná pre podporu súčasného boja Nemectva o mocenskú prevahu v Európe.*“ Kniha vyšla v polovici roka 1943, pričom Bednárík v nej nezohľadnil kritiku Herthy Wolf Beranek.⁵¹ V júni 1943 Rudolf Bednárík do

46 BEDNÁRIK, Rudolf: Duchovná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 7–121, 50 strán ilustrácie, nepaginované; BEDNÁRIK, Rudolf: Hmotná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 125–256, 80 strán ilustrácie, nepaginované; MELICHERČÍK, Andrej: Slovenský folklór. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 259–331.

47 Archív Slovenskej akadémie vied, fond SAVU, značka S-5, inv. č. 92, ročník 1943–1944, Slovenská vlastiveda, škatuľa 32.

48 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana – JÁGEROVÁ, Margita – NÁDASKÁ, Katarína: *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky, 2013, s. 25–27.

49 Slovenský národný archív, fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [IFK Kásmark], škatuľa s názvom Institut für Heimatforschung. Bericht über die Jahrestagung des Instituts für Heimatforschung in Pressburg vom 4. Feber 1943, s. 5.

50 Výskum územia národnej skupiny. Podrobnejšie LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess*, c. d., s. 221–225; PANCZOVÁ, Zuzana: *Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku*, c. d.

51 NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, posudok H. Wolf-Beranek, zaslané H. Friedlovi, 20. 4. 1943.

konca zaradil svoju knihu *Slowakische Volkskultur* do žiadosti o habilitáciu v odbore národopis na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity.⁵²

Od jesene 1943 bolo v IHF známe, že sa Berankovci presťahujú koncom roka do Prahy, pretože Franz Beranek mal nastúpiť na Nemeckú univerzitu.⁵³ Johann Liptak v tejto súvislosti navrhol Herthe Wolf-Beranek, aby aj po odchode z Kežmarku ďalej dohliadala na prácu národopisného oddelenia, čo prijala.⁵⁴ Tento plán zmaril incident medzi Herthou Wolf-Beranek a Margarethe Urban v decembri 1943. Išlo o spor, ktorý prebehol nielen vo verbálnej ale aj vo fyzickej rovine. Nasledovala roztržka medzi Franzom Berankom a Johannom Liptakom a tým sa pôsobenie manželov Berankovcov v IHF 31. decembra 1943 skončilo.⁵⁵

IHF fungoval do novembra 1944 a národopisné oddelenie bolo posilnené o Ingeborg Kellermann (1918, Berlín – 1993, Marburg).⁵⁶ Od novembra 1944 sa začala evakuácia archívov IHF do Nemecka. Po vojne sa činnosť IHF už neobnovila.

Záver

IHF v Kežmarku sa vytvoril ako vedecký ústav pre výskum kultúry a histórie Nemcov na Slovensku, no odpočiatku mal stanovenú aj politickú úlohu, ktorá vyplývala z ideológie nacistického Nemecka, jeho zahraničnej politiky a programu „novej Európy“. Nástup manželov Berankovcov do IHF, ako politicky aktívnych ríšskych Nemcov a odborne dobre pripravených vedcov, mal napomôcť vedeckému rozvoju pracoviska a presadzovaniu veľkonemeckej politiky medzi nemeckou menšinou na Slovensku. Veľký kus práce v IHF odviedla práve Hertha Wolf-Beranek, dokonca na záver pobytu získala vyššie ohodnotenie svojej činnosti ako jej manžel. Dokázala sa presadiť aj napriek tomu, že nenaplňala dostatočne predstavu podľa nacistickej ideológie o ideálnej žene – matke. Treba však jedným dychom dodať, že

52 Literárny archív, Slovenská národná knižnica, zn. 52F24. List R. Bednárika Andrejovi Mrázovi 19. 6. 1943. Titul docenta však získal až r. 1959.

53 F. J. Beranek sa habilitoval 27. 5. 1943 na Nemeckej univerzite v Prahe. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, list F. Beranka manželke, 28. 5. 1943.

54 Slovenský národný archív, fond č. SK-1510-4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (IFK Kásmark), škatuľa Institut für Heimatforschung. List Dr. Luigovi, VoMi Berlin od H. Friedla z DP Bratislava, 8. 11. 1943.

55 Vo februári 1944 dostala H. Wolf-Beranek list z NSDAP, pobočky na Slovensku. Vedúci pobočky Rudershausen písal bádateľke, že vzhľadom na závažnejšie problémy, ktoré vyplývajú z vojnového stavu, NSDAP nezačne voči nej stranické disciplinárne konanie, avšak karhal ju za jej správanie voči Margarethe Urban. Ako vyplynulo z dochovanej korešpondencie, išlo o slovnú hádku a výmenu faciek medzi oboma pracovníčkami. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, Rudershausen H. Wolf-Beranek, 24. 2. 1944.

56 Ingeborg Kellermann skončila v roku 1940 štúdium národopisu na Humboldtovej univerzite v Berlíne a venovala sa výskumu nemeckých menšín v zahraničí. Po vojne sa stala významnou nemeckou etnologičkou. Bližšie pozri I. Weber-Kellermann na https://de.wikipedia.org/wiki/Ingeborg_Weber-Kellermann (cit. 28. 9. 2020).

v období vojny už ani vládna moc nemohla z hospodárskych dôvodov konzekventne presadzovať ideál vydatej ženy vylúčenej z pracovného procesu. Hertha Wolf-Beranek bola mimoriadne pracovitá, cieľavedomá i erudovaná bádatel'ka. Zároveň sa politicky angažovala, bola členkou NSDAP. O svojich politických úlohách pred nástupom do IHF vopred vedela a prijala ich. Avšak nedobré vzťahy na pracovisku, na ktorých mali podiel aj osobné vlastnosti Herthy Wolf-Beranek (rovnako ako vlastnosti jej manžela) prácu oboch v IHF definitívne ukončili.

Čo sa týka vzťahov nemeckých etnológov k slovenským, Berankovci sledovali aktivity slovenských kolegov. Doterajšie výskumy však nepriniesli dáta o priamej spolupráci (napr. spoločné výskumné projekty a podobne) medzi Berankovcami a slovenskými etnológmi.

Archívne pramene

Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava, fond SAVU, inv. č. 92, škatuľa 32.

Literárny archív, Slovenská národná knižnica, Martin, značka 52F24.

Nemecký archív Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (NA ÚESA SAV), Bratislava, škatuľa XXX, Súkromná i úradná korešpondencia manželov Berankovcov.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38.

Slovenský národný archív, Bratislava, fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [IFK Käsmark], škatuľa s názvom Institut für Heimatforschung.

Literatúra

BEDNÁRIK, Rudolf: Duchovná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 7–121, 50 strán ilustrácie, nepaginované.

BEDNÁRIK, Rudolf: Hmotná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 125–256, 80 strán ilustrácie, nepaginované.

BEDNÁRIK, Rudolf: *Slowakische Volkskultur*. Bratislava / Pressburg: Verlag Die slowakische Rundschau, 1943.

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana – JÁGEROVÁ, Margita – NÁDASKÁ, Katarína: *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky, 2013.

BOURDIEU, Pierre: Description and Prescription. The Conditions of Possibility and the Limits of Political Effectiveness. In: Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Oxford – Cambridge: Polity Press, Blackwell Publishers, 1994, s. 127–136.

- DOW, James R. – LIXFELD, Hannjost (eds.): *The Nazification of an Academic Discipline. Folklore in the Third Reich*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.
- DRÁBIK, Jakub: *Fašizmus*. Bratislava: Promedia, 2019.
- FREEDEN, Michael: *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press 2003.
- GERNDT, Helge (ed.): *Völkische und Nationalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, München, 23. bis 25. Oktober 1986*. München: Münchener Vereinigung für Volkskunde, 1987.
- GINGRICH, Andre: German Anthropology during the Nazi Period. Complex Scenarios of Collaboration, Persecution and Competition. In: Barth, Fredrik – Parkin, Robert – Gingrich, Andre – Silverman, Sydel (eds.): *One Discipline, Four Ways, British, German, French and American Anthropology. The Halle Lectures*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 111–136.
- HUTTON, Chris: Franz Beranek. In: *Linguistics and the Third Reich*. London: Routledge, 2014, s. 212–220.
- JACOBET, Wolfgang – LIXFELD, Hannjost – BOCKHORN, Olaf (eds.): *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien – Köln – Wiemar: Böhlau, 1994.
- KUBISA, Tomáš: Franz Beranek and his activities in Slovakia. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 8, 2020, č. 2, s. 77–89.
- KÜHNEL, Horst: Hertha Wolf-Beranek zum Gedenken. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 21, 1978, s. 365–371.
- LIPTÁK, Johann: Vorwort. In: *Deutschtumsfragen in Nordkarpatenraum. Vorträge der vom 23. bis 27. September 1942 in Käsmark abgehaltenen ersten Deutschen Hochschulwoche*. Käsmark: Roland-Verlag, 1943, nepaginované.
- LIXFELD, Hannjost.: *Folklore and Fascism: The Reich Institute for German Volkskunde*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.
- LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftliche Auswirkungen*. Göttingen: Leipziger Universitätsverlag GHMB, 2008.
- MELICHERČÍK, Andrej: Slovenský folklór. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 259–331.
- MORRISSEY, Christof: Das Institut für Heimatforschung in Käsmark (Slowakei) 1941–1944. In: Beer, Mathias – Seewan, Gerhard (eds.): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. München: R. Oldenburg Verlag, 2004, s. 115–122.
- NOVÁK, Ľudovít (podpísaný ako Redaktor): Úvod. In: *Slovenská vlastiveda I*. Bratislava: Vydanie Slovenskej akadémie vied a umení, 1943, s. 1–2.

- OSYKOVÁ, Linda: Postavenie žien na Slovensku 1939–1941. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 183–193.
- PANCZOVÁ, Zuzana: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. *Ethnologia Europae Centralis* 14, 2017, s. 23–39.
- PEKÁR, Martin: Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 137–152.
- SIGMUNDOVÁ, Anna Maria: *Nacistické ženy*. Bratislava: Perfekt, 2002.
- SCHVARC, Michal: Nacionálno-socialistická „Nová Európa“ a Slovensko. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 69–80.
- STEPHENSON, Jill: *Women in Nazi Germany*. London: Routledge, 2001.
- TÖNSMAYER, Tatjana: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2003.
- WOLF-BERANEK, Hertha: Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg. *Deutsche Stimmen* 9, 10. 7. 1943, s. 3.

Internetové pramene

https://de.wikipedia.org/wiki/Ingeborg_Weber-Kellermann (cit. 28. 9. 2020).

Summary

Ethnography and Ideology. The Activity of the Institute of Homeland Research in Kežmarok during World War II

The paper focusses on the activity of the Institute of Homeland Research (Institut für Heimatforschung) in Kežmarok which was supposed to research the history and culture of the German minority in Slovakia. From its foundation in 1941 until its dissolution in 1944, the Institute was administered by the German Party (Deutsche Partei) in Slovakia, and it fulfilled both scholarly and political tasks. The author focussed on the work by the German ethnographer Hertha Wolf-Beraneck, a member of the National Socialist Workers' Party (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) and research fellow at the Kežmarok Institute in 1942–1943. The author tried to explain how the scholarly and the ideological objectives in science mixed in the peak period of non-democratic regimes during World War II in Central Europe. The empiric data, used in the paper, come from documents stored at the

German Archives of the Institute of Ethnology and Social Anthropology of the SAS and at other domestic and foreign archives. The author analysed the case from the perspective of the relationship between science, ideology, and political power.

Key words

Slovakia – German minority – history of ethnology – ideology – science

Národopisné výstavy a slavnosti v období protektorátu Čechy a Morava¹

Doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8
6446@mail.fhs.cuni.cz

Úvod

„Koruna stromu naší vlasti je osekána, ale kořeny národa tkví pevně v jeho zemi. Sestupme ke kořenům, soustředme všechnu svou starou rodovou sílu do nich, jako jsme to ve svých dějinách učinili již tolikrát; a koruna opět po čase vyrazí novými ratolestmi,“ nabádal občany tzv. druhé republiky 6. října 1938 Edvard Beneš (1884 Kožlany – 1948 Sezimovo Ústí).² Druhý československý prezident, donucený k abdikaci, měl na mysli především návrat k lidovým zdrojům českého národního hnutí (národního obrození). Jeho poslední pomnichovské poselství před odchodem do emigrace bylo však záhy novou politickou reprezentací vyvráceno.

Již v tzv. druhé republice se totiž velmi rychle³ zcela proměnila politicko-spoločenská atmosféra. Dosavadní bezpečná orientace i osvědčené hodnoty, na nichž spočívala první Československá republika, byly zavrženy, nebo alespoň zpochybněny.⁴ V této situaci bezradnosti bylo relativně snadné nabídnout znejistěným lidem staré rituály s novým obsahem. Především republikánská (agrární) strana, jež utvořila jádro Národní jednoty,⁵ nové vládnoucí politické strany, propagovala, vydatně podpořena

1 Text byl vypracován v rámci programu Progres Q 22 Univerzity Karlovy, Fakulty humanitních studií. Citáty nebyly gramaticky a stylisticky upraveny.

2 Srov. např. Rozloučení presidenta dr. Beneše s občanstvem. *Národní listy* 78, 1938, č. 274, s. 2.

3 KUKLÍK, Jan – ROČEK, A. – ZÁTKA, Pavel: S „Mnichovem“ za zády. *Dějiny a současnost* 11, 1969, č. 2, s. 21.

4 K proměnám hodnotové orientace v období tzv. druhé republiky souhrnně srov. GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty. *Český časopis historický* 90, 1992, č. 3, s. 365; GREGOREVIČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu. Fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha: Lidové noviny, 1995, s. 97–98; PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha: Nakladatelství Horizont, 1997, s. 21; PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999, s. 218; KURAL, Václav: *Češi, Němci a mnichovská křížovatka*. Praha: Karolinum, 2002, s. 154–155; SOUKUPOVÁ, Blanka: „Svár demokracie a totality.“ České myšlení za tzv. druhé republiky. (Historickoantropologické úvahy o národní identitě v čase společenské krize.) In: Zoufalá, Marcela – Holý, Jiří (eds.): *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*. Praha: Academia, 2016, s. 17–19.

5 KUKLÍK, Jan: Sociální demokraté ve druhé republice. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica. Monographia CXLII*. Praha: Univerzita Karlova, 1992, s. 39–69; GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském*

militantním katolicismem,⁶ nutnost návratu od rozumu k instinktu, k víře, k půdě a současně i opuštění domněle abstraktních idejí typu demokracie, humanita, evropanství, modernita, intelekt, ženská emancipace... Již v průběhu tzv. druhé republiky se zformoval nový český nacionalismus, ostře antisemitský, nacionalismus, který charakterizoval historik a politolog Jan Rataj (1951 Praha) jako provinční a vazalský.⁷ Česká kultura se měla vymanit z evropského rámce a čerpat své impulsy výhradně z vlastních zdrojů, z českého venkova. „*Národní kultura musí vyrůst z naší půdy, z našich krajů a z našeho lidu,*“ prohlásil v poslanecké sněmovně v únoru 1939, v atmosféře dozvuků čistky v české kultuře, premiér Rudolf Beran (1887 Pracejovice – 1954 Leopoldov). Zvláště striktně se československý premiér přitom vymezil vůči ve třetí říši zakázanému jazzu a modernímu výtvarnému umění, v nacistickém pohledu zvrhlému.⁸ Tzv. druhá republika začala prosazovat překonaný romantický pohled na venkov a na sedláka jako pramen čistých hodnot. Sedlák měl být jedním z pilířů nového pomnichovského češství, pilířů, jenž podle agrárního deníku *Venkov* národ nikdy nezklamal.⁹ Tzv. druhá republika se vracela k lidové písni, popularizovala tvorbu Josefa Mánesa, Josefa Václava Myslbeka, Karla Purkyněho.¹⁰

Oficiální hodnoty tzv. druhé republiky v protektorátu Čechy a Morava. Vliv nacistického agrarismu

Toto směřování později převzal i protektorát Čechy a Morava. „*Vracíme se k Jiráskovi, k Němcově, k Alšovi a Mánesovi a k jiným mistrům opravdu české kulturní tvorby,*“ napsal v roce 1941 Karel Lažnovský (1906 Motyčín, dnes Kladno – 1941 Praha),¹¹ prototyp kolaborantského novináře, redaktor Českého slova. Největším „mistrem“ v přetlumočení obrozeneckých umělců se však stal Emanuel Moravec (1893 Praha – 1945 Praha), v letech 1942–1945 protektorátní ministr školství a lidové osvěty. „*Nedávno jsem rozevřel Mánesovy malby květin a tu vidím, že*

a kulturním životě. Praha – Litomyšl: nakl. Ladislav Horáček – Paseka, 2004, s. 50–61; RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939.* Praha: Karolinum, 1997, s. 14–15.

- 6 SOUKUPOVÁ, Blanka: Antisemitismus za druhé republiky: antisemitismus jako jeden ze stavebních kamenů nové identity české společnosti? In: Tydlitátová, Věra (ed.): *Kolokvium o soudobém antisemitismu II.* Plzeň: ADELA – Grafické Studio Plzeň, s. r. o., 2008, s. 57–60; SOUKUPOVÁ, Blanka: „Svár demokracie a totality“, c. d., s. 21–22; ŠEBEK, Jaroslav: Katolicismus a antijudaismus na konci 30. let a za druhé republiky v českých zemích. In: Zoufalá, Marcela – Holý, Jiří (eds.): *Rozpad židovského života*, c. d., s. 53.
- 7 RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát*, c. d., s. 93–103; RATAJ, Jan: O rasový národ. K proměnam českého nacionalismu v druhé republice. *Historie a vojenství* 4, 1993, s. 81; RATAJ, Jan: Proměny českého nacionalismu v druhé republice. *Historický obzor* 2, 1994, s. 42.
- 8 Projev předsedy vlády R. Berana. *Národní listy* 79, 1939, č. 4, s. 1.
- 9 Lide náš, zemědělci Českoslovenští. *Venkov* 33, 1938, č. 232, s. 1.
- 10 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939*, c. d., s. 189.
- 11 LAŽNOVSKÝ, Karel: *Říše a my.* Praha: Orbis, 1941, s. 19–20.

náš veliký mistr tyto archy opatřoval německými poznámkami. Karel Hynek Mácha přece z počátku psal německy, rovněž tak bylo s Nerudou. Tehdy byl mezi českými a německými umělci a mysliteli pěkný lidský poměr. Nestydíme se za to, že veliká německá kultura byla buditelkou naší kultury české, a bylo to – dámy a pánové – proto, poněvadž každá kultura je zjevem prostorovým. Němci s Čechy žijí už po tisíc let ve stejném duchovním prostoru, který oplodňuje společná pokrevní příbuznost [...]. Máme-li žít, máme-li růst, musíme navázat na odkaz Dobrovského a Jungmanna, Máchy a Smetany, kteří dělali v podstatě největší českou politiku, jež může být jedině kulturní a říšskou,“ prohlásil Moravec 12. července 1942 při udělování vyznamenání českým umělcům.¹² Současné byly revitalizovány staré lidové zvyky (např. posvícení) a oslavován selský stav.¹³ Romantický obrozenecký mýtus sedláka svázaného s půdou, oživovaný od konce 19. století agrárním hnutím a od počátku dvacátých let i moravskými fašisty,¹⁴ se ovšem propletl s nacistickým agrarismem.¹⁵ Jeho hlavní ideolog Richard Walther Darré (1895 Belgrano, Buenos Aires –1953 Mnichov), říšský ministr výživy a zemědělství v letech 1933–1942, Obergruppenführer SS, původním vzděláním zemědělský inženýr, deklaroval pokrevní sepětí rolníka s jeho půdou.¹⁶ Německo pak charakterizoval Darré v počátcích jeho vývoje jako agrární stát.¹⁷ Zatímco vesnice měla být zdrojem ideálních hodnot, město bylo vnímáno jako pramen zkaženosti a všestranné zahálky. První republika údajně upřednostňovala město, tzv. druhá republika se měla obrátit k ideálu nezkažené vesnice. „*První republika žila příliš mravem velkoměsta a průmyslových tepen. Ve městě se spíše podléhalo cizím vzorům a cizí pakuře. Města mají krásné kostely, ale i mnoho lidí, kteří z módy vzdorují řádu Božímu [...]. Selský lid, drže v rukou svých půdu, chrání s ní i ony ideální hodnoty, jež od věků uchovávaly: starost o věčný život národa. Selské rody daly národu pilné dělníky země i dělníky Boží. Český sedlák stál v čele boje za svobodu svědomí celého světa. Selský lid dal národu spisovatele, básníky, umělce, politiky, státníky i národohospodáře. Selské rody střeží národ před svody cizích učení,*“ tvrdil ve svém rozhlasovém projevu v lednu 1939 Rudolf Halík (1881 Jiříce, okres Humpolec – 1960 Praha), šéfredaktor agrárního deníku *Venkova*.¹⁸ Již

12 MORAVEC, Emanuel: Národ vyznamenává své umělce a průkopníky. In: Moravec, Emanuel: *O český zítřek*. Praha: Orbis, 1943, s. 216–217.

13 K tomu souhrnně SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 79–80.

14 K tomu souhrnně SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války, c. d., s. 77–78.

15 SOUKUPOVÁ, Blanka: „*Svár demokracie a totality*“, c. d., s. 33.

16 HARNÁ, Josef – LACINA, Václav: *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 11.

17 DARRÉ, R. Walther: Geleitwort. In: Springenschmid, Karl – Strohmeier, Curt (eds.): *Der Bauernspiegel Großdeutschland*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun., 1940, nepag.

18 Selské rody udržely národ a zabezpečí stát. *Venkov* 34, 1939, č. 8, s. 3.

v roce 1936 se v tomto periodiku objevila výzva, aby i v české společnosti byly po vzoru říšskoněmeckých diplomů udělovány „cejchy“ také českým dlouholetým vlastníkůům gruntů.¹⁹

Venkov, selství a město v nacistickém Německu a v protektorátu

Uplatnění a demonstrace nové ideologie nebyl ušetřen ani národopis jako vědecký obor o národních zvláštnostech, jež od doby svého vzniku hledal na venkově, ani národopisné výstavy a slavnosti. Naplno se pak „nové myšlení“ uplatnilo po vzniku protektorátu Čechy a Morava. Nacistická a po jejím vzoru i protektorátní kolaborantská ideologie, svými kořeny tkvící i v českém protofašistickém a fašistickém hnutí, si byly velmi dobře vědomy jak výhodnosti politizace národopisu, tak konejšivého účinku kolektivních aktivit a rituálů. Ostatně: v hitlerovském Německu již od počátku třicátých let hrály velkou roli zejména slavnosti dožínek, kdy se včasné a bezpečné sklizení úrody stalo politickým aktem. Lidový prožitek radosti nad dobře vykonanou prací byl povýšen na festivitu, jež měla stmelovat německý národ pod vedením Adolfa Hitlera. „*Tam se raduje celý národ, že úroda byla dobře sklizena, že bude postaráno o potraviny pro každého, tam se scházejí všechny vrstvy občanstva, aby manifestovaly pro jednotu národa, tam se vyzdvihuje význam zemědělského stavu,*“ napsal o říšskoněmeckých dožínkách *Venkov* již v roce 1935.²⁰ Posléze se úspěšné sklizení úrody deklarovalo jako příspěvek venkova a selského stavu k vítězství nacistického Německa a k vybudování „nové“ Evropy pod jeho vedením. Při tvorbě nového skupinového vědomí nacistická ideologie programově využila také selský román.²¹ V hitlerovském Německu lze hovořit o jeho nadprodukci. Již v roce 1937 byla v Berlíně uspořádána propagační výstava selského stavu a německé hospodářské soběstačnosti pod názvem *Zelený týden*. Šlo o idealizovaný obraz života a rodiny na německé vesnici, přičemž výstavu oživovalo předvádění lidových zvyků a řemesel (např. předení lnu na kolo-vrátku).²² Mohutná socha sedláka dominovala i výstavě zemědělských strojů na vídeňském jarním veletrhu, který byl zahájen 9. března 1941.²³

Nacistické impulsy přebíral také protektorát, v němž pokračovala „oslava“ starých selských rodů. „*Venkovské rody jsou téměř nesmrtelné,*“ komentoval *Venkov* nacistickou konferenci ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1940, konferenci, jež měla popřít tezi o městu jako nositeli progresu.²⁴ „*Nejsou tedy jen šlechta prastará rodem,*

19 JEŽEK, C.: Udrželi jste svůj grunt aspoň sto roků? *Venkov* 31, 1936, č. 220, s. 1.

20 ŘEHOŘ, V.: Co se děje za německými hranicemi a co by se mohlo státi u nás. *Venkov* 30, 1935, č. 276, s. 1.

21 SOUKUPOVÁ, Blanka: *Český sebevědomý sen a evropská realita*. Praha: SOFIS, 2001, s. 21.

22 Tamtéž.

23 P: Vídeň (Wien), město spolupráce západu s jihovýchodem. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 11, s. 1.

24 K. Čv.: Město neznamená pokrok a venkov zaostalost. *Venkov* 35, 1940, č. 121, s. 7.

který dědí vzácné erby – jsou také rody, které dědí v erbu neustále vzrůstající a nikdy nedokončenou práci. To jsou praví průkopníci – šlechtici práce – sůl země,“ napsal v roce 1941 časopis *Zlín*.²⁵ Ve stejné době začal natáčet režisér František Čáp (1913 Čachovice – 1972 Ankarán, tehdejší Jugoslávie, dnes Slovinsko) v Lucernafilmu antisemitsky laděný film *Jan Cimburá* v hlavních rolích s Jiřinou Štěpničkovou (1912 Praha – 1985 Praha) a Gustavem Nezvaalem (1891 Spálené Poříčí – 1970 Praha).²⁶ Do protektorátu byla přenesena rovněž tzv. bitva o zrna či zápas o chléb.²⁷ V červenci 1941 komentoval časopis *Zlín* začínající žně následovně: „Boj, který vede říšská branná moc, vyžaduje klidné a zabezpečené zázemí. Zde musí národ ukázat, že pochopil úsilí svého státního presidenta a že se chce opravdu stát jednou z nejpracovitějších a nejlepších složek Říše.“²⁸ V roce 1942 probíhala v protektorátu anketa *Udrželi jste svůj grunt aspoň sto roků?*²⁹ „Ve většině případech jest láska k selství a selská podstata rodovým dědictvím [...]. Láska k selství, rodnému hnízdu, zděděným polím, to je mlčenlivá přísaha, kterou skládá každý člen selského rodu. Udržet selský grunt 100–200 let, to není jen otázka rodové poslušnosti. To je odpovědnost k rodovému dědictví, vykoupená často velikým osobním odříkáním,“ dodávala Marie Nesnídalová (1907 Řečkovice, dnes Brno – 1998 Praha), pedagožka, spisovatelka, redaktorka a politička.³⁰

V dobových kolaborantských dílech novináře Rudolfa Halíka byl český sedlák zobrazen jako ochránce země, živitel národa, který umí ocenit význam míru,³¹ jako velký pracant. Rudolf Halík věnoval svou pozornost i selským matkám. V květnu 1940 napsal: „Selská matka nedeklamuje dítěti o národním citění a o vlasti, ale učí je, že vlastní jest půda, na níž žijeme a z níž vyživovat národ jest osudovým posláním vesnice.“³² Význam baroka, postaveného již za druhé republiky proti husitství jako historické ose prvorepublikové společnosti, měl podle fašisty Rudolfa Voříška, spoluzakladatele katolické revue *Řád*, tkvět i v tom, že během tohoto období vznikla česká vesnice se svými ideálními hodnotami.³³ „Nositelem [...] vědomí národního

25 jo.: Sláva starobylých rodů. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 23, s. 4.

26 Jan Cimburá. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 26, s. 4. Pro natáčení byl vybrán selský grunt v Jiřeticích u Bavorova. Jan Cimburá. *Polední list. List Národního souručenství* 15, 1941, č. 233, s. 6.

27 Srov. např. Do nové bitvy o zrna. *Zlín, časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 15, s. 1.

28 Začínající žně. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 30, s. 1.

29 *Udrželi jste svůj grunt aspoň sto roků?* *Venkov* 37, 1942, č. 3, s. 6.

30 NESNÍDALOVÁ, Marie: Vnitřní svět sedlákův. *Český zemědělec* 24 (39), 1942, č. 19, s. 1.

31 Např. v roce 1940 Rudolf Halík napsal: „Sedlák jest živel typicky mírový. Náš sedlák dovedl ocenit, co znamená v české zemi klid a mír, dovede domyslit, jak by se byl změnil onen ‚zemský ráj na pohled‘, kdyby nebylo došlo k rozhodnutí státního presidenta, jež diktovala láska k vlasti a starost o český národ [...] Český rolník je nejen strážcem rodné země, ale i spolehlivým živatelem celého národa.“ HALÍK, Rudolf: Příkaz nejvyšší. *Venkov* 35, 1940, č. 127, s. 1.

32 HALÍK, Rudolf: Selské matky. *Venkov* 35, 1940, č. 115, s. 3.

33 SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války, c. d., s. 84–85.

byly vždy selské lidové vrstvy [...]. Nepříznivým zásahem moderních proudů, útekem do města a zpětným vlivem šedé kultury městské nezbylo nám toho mnoho živoucího,“ napsal v Lidové tvorbě Domin Černý (1903 Chrlice – 1973 Hluk), předseda ústředí Národopisné Moravy, v roce 1940.³⁴ Význam vesnice a selského stavu vzrostl v očích nacistů i kolaborantů v roce 1943, kdy bylo zemědělství postaveno na úroveň zbrojního průmyslu.³⁵

Zejména v prvním období převládala přitom ve třetí říši snaha představit obyvatelstvu nacistického Německa protektorát jako národopisně zajímavou „zemi nádherných krojů“ a protektorátní obyvatelstvo jako rozšafný lid z Prodané nevěsty. Opera Bedřicha Smetany (1824 Litomyšl – 1884 Praha) byla s velkou slávou uvedena v roce 1940 i v Mnichově. „Výprava kostymní dala si záležet, zejména na pravosti jednotlivých krojů a uplatnila je plně při tomto opravdu krásném provedení. Pro studium národopisu pp. Sievert a Stenz-Hentzke, byli několikrát v Praze v Národním museu a jako spolupracovníci, která jim dala šiti některé kroje, např. krásné kroje blatské, měli pí Janovskou, známou pracovníci na poli našeho národopisu a propagátorku našeho národního kroje,“ napsal Venkov.³⁶ „Pro Mařenku do I. a III. dějství určili dva blatské kroje, z nichž každý je ručně bohatě zdoben různou technikou. Rodiče Mařenčiny budou v blatských krojích. Jeník, Vašek a jejich rodiče v krojích tábořských. Početný operní sbor sestává ze 22 párů v krojích blatských, 10 párů v krojích tábořských, 12 baletních párů v krojích plzeňských a 20 párů v krojích moravsko-slováckých a 10 párů hanáckých,“ dodával.³⁷ Její pražské nastudování navštívil během své třídní návštěvy Prahy v listopadu 1940 říšský ministr osvěty a propagandy Joseph Goebbels (1897 Rheydt – 1945 Berlín).³⁸

Národopisné slavnosti v protektorátu

Tomuto obrazu protektorátu nahrávaly i dobové národopisné slavnosti, jejichž pořadateli byly zejména Národní souručenství, Orel, spolky rodáků a Národopisná Morava, jež získala časem na tyto akce monopol, a později i Kuratorium pro

34 ČERNÝ, Domin: Od vesnice k městu. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 1, s. 2.

35 GEBHART, Jan: Limity a možnosti protektorátního života. In: Mitáček, Jiří – Vykoupil, Libor (eds.): *Morava v boji proti fašismu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2008, s. 61.

36 Strhující úspěch „Prodané nevěsty“ v mnichovské státní opeře. *Venkov* 35, 1940, č. 57, s. 3.

37 Kroje od nás na premiéru „Prodané nevěsty“ v Mnichově (München). *Venkov* 35, 1940, č. 40, s. 3.

38 K tomu a k uvedení Prodané nevěsty v Mnichově v roce 1940 srov. SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války, c. d., s. 81. K zhlédnutí Prodané nevěsty říšským ministrem propagandy Josephem Goebbelsem v pražském Národním divadle v listopadu 1940 MacDONALD, Callum – KAPLAN, Jan: *Praha ve stínu hákového kříže. Pravda o německé okupaci 1939–1945*. Praha: Melantrich, 1995, s. 146. Prodaná nevěsta se stala v protektorátu jednou z nejhranějších oper. Národní divadlo v Praze ji uvedlo i 12. července 1944, v den narozenin JUDr. Emila Háchy. PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*, c. d., s. 236.

výchovu mládeže (zal. 1942). Uvedme si některé typické příklady. V červenci 1940 se ve Zlíně konal pod patronátem Orla *Národopisný den*. Jeho vrcholem bylo vystoupení mládeže z Nového Hrozenkova, která předvedla svatební zvyky na Valašsku, včetně čepení nevěsty a jejího odvezení do ženichova domu.³⁹ V roce 1941 uspořádala mládež Národního souručenství ve Zlíně a posléze v Nivnici slovácké dožínky s ukázkou starých zvyků z Nivnice.⁴⁰ V lednu 1942 proběhl v pražské Lucerně již tradiční *Pošumavský večer*, který od roku 1936 pořádal spolek rodáků z Domažlic a z Pošumaví Psohlavci. Zúčastnil se ho i Adolf Hrubý (1893 Mláka u Třeboně – 1951 Praha), protektorátní ministr zemědělství a lesnictví. „*Večer byl velmi hojně navštíven a účastníci byli odměněni velmi bohatým hudebním programem i předvedením různých tanců a zvyků, které za zvuků dudácké kapely provedla krojová družina. Zejména dovedly upoutati ‚Velké kolo‘, ‚Šáteček‘ a ‚Špacírka‘,*“ informoval *Venkov*.⁴¹

Nacistická propaganda však logicky přičítala největší zájem národopisným slavnostem spojeným s kolaborantskou a později nacisticky exponovanou organizací Národopisná Morava (fašistická organizace vznikla 29. června 1939 v Uherském Hradišti z Moravskoslezské společnosti⁴²).⁴³ Tu nacisté využívali proti protektorátní vládě Aloise Josefa Eliáše (1890 Královské Vinohrady, dnes Praha – 1942 Praha-Kobylická stělnice, popraven) a současně pro svou germanizační politiku „českého“ prostoru. V jejím pojetí byla Morava spojnicí mezi Slezskem a Rakouskem.⁴⁴ Prvotní snahy protektorátního ministerského předsedy vlády připoutat Národopisnou Moravu k protektorátní vládě skončily naprostým nezdarem. Již po vypuknutí druhé světové války byla podle brněnského oberlandratu odhodlána naplňovat pronacistické cíle.⁴⁵ Ty pak stály také u zrodu jejích slavností, jež měly podtrhnout národopisnou

39 Valašská mládež rozveselila Zlín. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 9, 1940, č. 30, s. 7.

40 Sko.: Slovácké dožínky ve Zlíně. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 36, s. 5.

41 Pošumaví chudým dětem. *Venkov* 37, 1942, č. 25, s. 3.

42 MEZIHORÁK, František: Moravskoslovenská společnost a Národopisná Morava. In: Kordiovský, Emil (ed.): *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Mikulov: Okresní archiv Břeclav – Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, s. 150.

43 Historik Jiří Pernes ji charakterizoval následovně: „*Zaměření Národopisné Moravy však mělo s vlastním národopisem společného jen velmi málo [...] mnohem více sklouzávalo k politice, která – jak také v období okupace jinak – představovala kolaboraci s nacisty. V její činnosti se začaly projevovat prvky fašismu [...]*“ PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb Dějiny moravanství*. Brno: Barrister & Principal, 1996, s. 154.

44 Úřad říšského protektora a MUDr. Hugo Jury (1887 Radiměř, okres Svitavy – 1945 Zwettl), župní vedoucí (gauleiter župy) Dolní Podunají a vedoucí koordinačního orgánu strany v protektorátu, SS-Obergruppenführer, usilovali o vznik samostatné župy s hlavním městem Brnem. Následně by se vytvořilo pět germanizačních pásů a poté by byla Morava, kde měla germanizace „českého prostoru“ začít, rozdrobena do co nejmenších celků podle „kmenových“ zvláštností. KURAL, Václav: *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů Praha, 1994, s. 65. Podrobně k Juryho plánu BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor, 2015, s. 191–192.

45 PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, c. d., s. 288.

specifičnost Slovácka, kmenová specifika tzv. moravských Slováků a jasně vymezit tento region proti „Praze“. Častým návštěvníkem Slovácka byl i JUDr. Karl Schwabe (1899 Brno – 1946 Brno), policejní prezident a pozdější zemský viceprezident moravský. Významnou podporu tvrzení o kmenových zvláštnotech protektorátního obyvatelstva poskytla i Německá univerzita v Praze.⁴⁶ Na jaře 1942 se stal vedoucím katedry „národovědy“ Hans Joachim Beyer (1908 Geesthacht – 1971 Hamburk), příslušník NSDAP a SS. Do čela katedry pro národopis a kmenové dějiny Čech a Moravy byl postaven docent a od roku 1943 profesor Josef Hanika (1900 Stříbro – 1963 Mnichov),⁴⁷ jenž byl chápán jako odborník na selský stav na Chodsku a moravské „kmeny“⁴⁸. Hanika byl zároveň také zástupcem ředitele semináře pro německý národopis.⁴⁹ Katedry byly podporovány nadačními instituty, které začaly pracovat v květnu 1943.⁵⁰ Nejznámější se stala Nadace Reinharda Heydricha, soustředěná na prostor východní a jihovýchodní Evropy.⁵¹

Jakkoliv k programové erozi češtví (jazykového, kulturního i politického) přispívala rovněž školská politika na Slovácku (nahrazování spisovné češtiny nářečím, propagace místního kroje a slováckých písní jako kmenových zvláštnotí apod.), dobové slavnosti mohly rozšiřovat nacistický program regionalismu napříč generacemi. Již v polovině srpna 1939 uspořádala Národopisná Morava v Hluku *Slováckou dědinu*, přehlídku regionálních krojů a zvyků. Následně ji vyvezla do Vídně na národopisné slavnosti.⁵² V severním Německu si pak návštěvníci tamějších národopisných slavností mohli prohlédnout lanžhotské kroje.⁵³ Ve stejné době se měly konat národopisné slavnosti také v Hroznové Lhotě.⁵⁴ Dne 6. srpna 1948 Jan Ryba,

46 LOZOVÍUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008, s. 208–210.

47 WIEDEMANN, Andreas: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*. Praha: Pražská edice, 2004, s. 34, s. 54.

48 Hanika dokazoval, že chodští sedláci jsou proniknutí německou krví a německou lidovou kulturou. Tamtéž, s. 79.

49 MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru.)* Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 159.

50 BOČEK, Jan: *Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava*. Říčany u Prahy: Olivova nadace, 2010, s. 40.

51 ČTK: Nadace Reinharda Heydricha. *Moravské noviny* 94, 1942, č. 153, s. 4.

52 Národopisná práce na mor. Slovácku. *Jihomoravský obzor* 2, 1939, č. 30, s. 1. *Jihomoravský obzor* dodával: „Začátkem září podniknou slovácké krúžky Národopisné Moravy velké turné po německé říši a pravděpodobně i do Švýcar.“

53 Děvčata od Lanžhotu. *Jihomoravský obzor* 2, 1939, č. 33, s. 2.

54 Strážnicko. *Jihomoravský obzor* 2, 1939, č. 32, s. 2. I tyto slavnosti vzbudily obavy protektorátní vlády (poznán byl říšský protektor a slovenská vláda). SOUKUPOVÁ, Blanka: Protektorátní národopisné slavnosti, Národopisná Morava, Antonín Václavík a (ne)schopnost kritické reflexe klíčového úseku dějin našeho oboru. In: Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róża – Karpińska, Grażyna Ewa (eds.): *Národy – města – lidé – slavnosti*. Urbánní studie 13. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2018, s. 55.

vyslýchaný funkcionář Národopisné Moravy, o této slavnosti vypověděl: „*Pokud se činnosti 'Národopisné Moravy' týče, projevovala se tato různými lidovými slavnostmi, ku kterým byly zvány význačné německé osobnosti jako např. Oberlandrat Bayerle ze Zlína a zem. president moravský Schwabe a jiní. Pamatuji se, že jednou měla být pořádána národopisná slavnost v Hroznové Lhotě, na kterou Vávra pozval Schwabeho i Bayerleho a jiné německé činitele. Tato slavnost se však nekonala, protože tentýž den uspořádalo národní souručenství slavnost na okrese strážnickém. Okresní sekretariát národ. souručenství ve Strážnici dal tehdy příkaz svým členům, aby se slavnosti v Hroznové Lhotě nezúčastnili, proto 'Národopisná Morava' musela od pořádání slavnosti upustiti bez ohledu nato, že pozvaní hosté z řad německých na slavnost přijeli. Tehdy Josef Vávra jako organisátor slavnosti v Hroznové Lhotě musel se německým hostům omluviti a v náhradu za pobyt na slavnosti, byli němečtí hosté pozváni do bytu Jana Úprky. Tam byli Josefem Vávrou informováni o příčinách nekonání slavnosti a Vávra tehdy zem. presidentu Schwabemu oznámil, že slavnost byla znemožněna zásahem okres. sekretariátu národ. souručenství ve Strážnici a domnívám se, že tehdy byly označeny osoby, které konání slavnosti znemožnily. V důsledku tohoto Vávrova oznámení došlo pak na strážnicku k hromadnému zatýkání a vyšetřování.*“⁵⁵ Ve dnech 27. a 28. července 1940 uspořádala pak Národopisná Morava v Luhačovicích svou nejproslulejší slavnost: *Národopisné slavnosti luhačovské*, tzv. Slowakenfest. Z historické literatury (z dále citované práce německého historika Detlefa Brandesa) víme, že na tuto slavnost již nebylo pozváno Národní souručenství. Hlavními hosty se stali nacističtí protektorátní představitelé.⁵⁶ Moravská orlice i Moravské noviny informovaly, že mezi zástupci říšských úřadů a říšské branné moci byli ministerský rada JUDr. Horst Naudé (1895 Charlottenburg – 1983 Bad Neuenahr), od roku 1933 člen NSDAP, zástupce říšského protektora a vedoucí jeho moravské úřadovny v Brně, od konce roku 1941 zemský viceprezident v Čechách, ing. Anton Zankl, zástupce státního tajemníka, oberlandrati z Brna a ze Zlína i zástupci vojenské posádky.⁵⁷ Redaktor Josef Karel Boček (1908 Kunovice – 1984 Uherské Hradiště), jednatel Národopisné Moravy, reprezentant Kuratoria, ve stejné době vyslovil přání, „*aby naše srdce žilo v plném souzvuku se srdcem obrovského národa. Jeho železná pěst, jež je i naším ochráncem, nebyla zvednuta proto, aby porobila ale aby lidstvo vymanila z duševního otroctví, falše a starého nespravedlivého řádu. [...] v těchto poměrech půjde náš národopis daleko rychleji kupředu, než*

55 Pokračování protokolu s Janem Rybou dne 6. 8. 1948. Archiv bezpečnostních složek, Ministerstvo vnitra, sign. 2M 13740.

56 BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, c. d., s. 188.

57 Národopisné slavnosti v Luhačovicích. *Moravská orlice* 78, 1940, č. 176, s. 1; Národopisný den v Luhačovicích. *Moravské noviny* 92, 1940, č. 177, s. 1. Velmi stručně referoval o slavnosti Pondělní list, List Národního souručenství. „Slováci jací sú“. *Pondělní list* 14, 1940, č. 189, s. 3. Dále viz PŘESTUPNÝ, František: *Radostné výsledky. Lidová tvorba* 1, 1940, č. 8, s. 7.

šel v dobách falše. Už to, že jsme byli zbaveni Židů, je pro Slovácko převelikým dobrodiním, neboť Židé, to bylo to závaží, které nivelisovalo národopis kvůli svému měšci.⁵⁸ Stejný (pronacistický) charakter měla i manifestace u sv. Antonínka, na místě tradiční pouti, v neděli 28. června 1942, svolaná s cílem odsoudit atentát na zastupujícího říšského protektora SS-Obergruppenführera a generála policie Reinharda Heydricha, k němuž došlo v Praze 27. května 1942.

„Již od ranních hodin pěšky, na vozích i kolech putoval lid ze širého kraje, většinou v nádherných slováckých krojích, na proslulé poutní místo, které před desátou hodinou se podobalo rozvlněnému moři jásavých barev. Počet účastníků byl odhadován na 40 000,“

uvedla propagační brožura protektorátního ministerstva lidové osvěty.⁵⁹ Manifestaci zahájil Jan Uprka (1900 Hroznová Lhota – 1975), předseda Národopisné Moravy, který se přihlásil k věrnosti „slováckého lidu“ k protektorátní vládě. Emanuel Moravec, hlavní řečník, pak zdůraznil příkladný postoj „kmene“ tzv. Moravských Slováků k třetí říši,⁶⁰ a to v protikladu k „pražské“ vládě: „Moravské Slovácko dovedlo lépe než některé české kraje najít správný postoj k naší Velkoněmecké říši, postoj hrdého, sebevědomého kmene, který za dědictví po otcích se nestydí, ale který ví, čím je povinen Velkoněmecké říši, do jejíž ochrany se dobrovolně uchýlil.“⁶¹ „Zajel jsem na Moravské Slovácko, které zcela prostě a upřímně dělá už delší dobu nejlepší říšskou politiku, aniž při tom ztratilo to nejmenší na svém místním půvabu národním a uměleckém,“ vzpomínal Emanuel Moravec ve své práci *O český zítřek* (1943).⁶² Dne 10. října 1943 pořádaly Národopisná Morava a Kuratorium pro výchovu mládeže okresní národopisnou slavnost v Uherském Brodě.⁶³

Státní prezident JUDr. Emil Hácha na Moravském bazaru v Praze v roce 1940. Hácha obdržel od ústředí „Radosti ze života“ krojovanou loutku, výrobek firmy Fr. Šišková z Uherského Brodu. In: Moravský bazar v Praze. Lidová tvorba 1, 1940, č. 3–4, s. 2.

58 BOČEK, J./osef/ K./arel/: Slovácko pro novou dobu. *Moravská orlice* 79, 1941, č. 193, s. 11.

59 Na Moravském Slovácku. In: *V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*. Knihnice ministerstva lidové osvěty. Praha: Orbis, 1942, s. 77.

60 K tomu srov. Velká manifestace Moravského Slovácka. *Polední list* 16, 1942, č. 176, s. 2.

61 Na Moravském Slovácku, c. d., s. 77, s. 78, s. 79.

62 MORAVEC, Emanuel: *O český zítřek*, c. d., s. 185.

63 Přehledka zvyků a krojů. *Uprkáv kraj. List pro lidovou kulturu a hospodářství moravských Slováků* 2 (4), 1943, č. 10–11, s. 1.

Národopisné výstavy v protektorátním období

Stejněmu cíli jako národopisné slavnosti byly podřízeny i národopisné výstavy. Již 9. března 1940 uspořádala Radost ze života, obdoba nacistické Kraft durch Freude, v Praze Moravský bazar, prezentující tamější lidové umění.⁶⁴ Výstavu uzavřel večer se slováckou šlehačkou (v tisku uvedeno šlehačkou) a mrskutem.⁶⁵ V srpnu 1940 uspořádala pak Národopisná Morava v Brně výstavu slováckých artefaktů za účasti předních brněnských představitelů nacistické správy.⁶⁶ 30. března 1941 byla zahájena v brněnském paláci Typos péčí Národního souručenství výstava „moravského“ národopisu. Zahrnula přes 3000 předmětů: slováckých, valašských, hanáckých a horáckých krojů, ale také výšivek a keramiky.⁶⁷ Nejdůležitější z protektorátních výstav však byla otevřena 26. ledna 1942 v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze. Výstava *Německo v krojích (Deutschland in Tracht)* byla zcela poplatná ideologii nacistického agrarismu; její uspořádání zařídila německá okupační správa: pražský oberlandrat.⁶⁸ Kroje, kterých bylo asi 200,⁶⁹ byly instalovány moderně; na figurínách, které reprezentovaly fyzický typ daného regionu Německa. V pozadí však byla umístěna vlajka nacistického Německa, jež dokládala skutečný záměr pořadatelů. Ve svém zahajovacím projevu ho ostatně ozřejmil i pražský oberlandrat (od roku 1939) Hans Freiherr von Watter (1903 Koblenz – 1945 na útěku z Prahy). „[...] *poučuje Němce o mnohostrannosti jednotlivých žup a kmenů. Žádná země na světě nemá tak četné rozmanitosti v kulturním životě a tak pestrou mnohotvárnost v krajích jako právě země německá. Nacionální socialismus pečuje se zvláštní láskou o všechno, co je tradicí,*“ uvedl řečník.⁷⁰ Výstava, jež začala v Klatovech, se posléze přesunula do Jihlavy a do Brna.⁷¹ *Moravská orlice* upozorňovala, že zahrnuje i „německé“ kroje z tzv. Moravského Slovácka (mohlo jít o drhnolecké kroje, které připomínaly kroje německé) a kroje z „Ostmarky“ (Rakouska).⁷² Zájem o lidový kroj a jeho povýšení na slavnostní národní oděv však propagovalo i Národní souručenství, pod jehož záštitou předváděly krojované skupiny v Lucerně i v Obecním domě v Praze regionální obyčeje a písně.⁷³ Na jaře 1940 byla ve Velkém sále Lucerny

64 Moravský bazar v Praze. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 2, s. 9. Bazar navštívil i státní prezident JUDr. Emil Hácha, jemuž družstvo Lidová tvorba věnovalo originální panenku v uherskobrodském kroji. F.: Fotoatelier Mráz, Praha. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 3–4, s. 2.

65 Měsíc Moravanů v Praze. *Jihomoravský obzor* 3, 1940, č. 4, s. 1. Dále viz vp.: Měsíc Moravanů v Praze. *Venkov* 35, 1940, č. 20, s. 1.

66 Moravští Slováci žili v dobré shodě s lidmi dobré vůle. *Moravské noviny* 92, 1940, č. 148, s. 1.

67 So – vá: Výstava moravského národopisu v Brně. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 14, s. 5.

68 Německo v krojích (Deutschland in Tracht). *Pražský ilustrovaný zpravodaj* 1 (100), 1942, č. 6 (1105), s. 4.

69 Čtk.: Výstava „Německo v kroji“ slavnostně zahájena. *Venkov* 37, 1942, č. 22, s. 5.

70 Tamtéž. Tvůrkyní výstavy byla dortmundská badatelka Kerkmann.

71 Gst.: Proč srdce a zvonečky na německých lidových krojích? *Venkov* 37, 1942, č. 26, s. 3.

72 Jki.: Zajímavosti z výstavy německých krojů. *Moravská orlice* 80, 1942, č. 226, s. 2.

73 SOUKUPOVÁ, Blanka: Mýty Prahy v období protektorátu Čechy a Morava a jejich významy. In:

instalována výstava lidového umění Čech a Moravy.⁷⁴ Význam těchto aktivit byl však jiný než význam aktivit Národopisné Moravy; šlo o propagaci lidové kultury jako zdroje tolerovaného češství v jeho kulturní rovině a o podporu protektorátní vlády.

Význam kroje

V obecné rovině lze říci, že kroje se staly nedílnou součástí všech dobových protektorátních festivit. Uvedme si opět příklady. Na oslavu prezidentových narozenin v roce 1940 zavítala krojovaná delegace ze Slovácka.⁷⁵ Chodské či slovácké kroje bychom ovšem mohli vidět i na Heydrichově pohřbu.⁷⁶ A konečně:

Tanečníci z Valašska na slavnostech ve Zlíně v roce 1940. In: Valašská mládež rozveselila Zlín. Zlín. Časopis podnikavé práce 9, 1940, č. 30, s. 7.

ně: kroje posloužily i jako kulisa na fotografiích nacistických pohlavárů. S dívkami ve vyškovských krojích se nechal např. vyfotografovat 15. ledna 1943 při své návštěvě města i MUDr. Leonardo Conti (1900 Lugano – 1945 Norimberk),⁷⁷ vůdce říšského zdraví v nacistickém Německu, známý svým podílem na nacistickém programu euthanasie a „lékařských“ pokusech na věznicích koncentračních táborů. *„Nacisté nejen že nebránili [...] manifestacím v krojích, ale naopak je podporovali sami účastí svých vysokých úřadů, podporovali je jako cizineckou podívanou pro ně samé a pro jejich hosty z říše. Podporovali i lidovou výrobu, vyšívaní, keramiku, malované věci ze dřeva a veškerý další svéráz lidové výroby, která měla skvělou konjunkturu. Když jsme mimoděk uvažovali o tom, proč, dalo se to dobře pochopit. Předstírali nám Čechům, že nás podporují v naší svébytnosti a národní kultuře, že*

Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róza (eds.): *Mýtus – „realita“ – identita. Národní metropole v čase vyvlastnění, kolaborace a odporu. Urbánní studie 5.* Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013, s. 34.

74 „Krásy a lidové umění českomoravské vás volají“. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 9, 1940, č. 22, s. 3. 75 68. narozeniny státního presidenta dr. Háchy. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 9, 1940, č. 29, s. 3.

76 MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945.* Praha: Mladá fronta, 1997, s. 91; PEJČOCH, Ivo: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945.* Praha: Academia, 2011, s. 261.

77 FILIP, Vladimír – SCHILDBERGER, Vlastimil – BŘEČKA, Jan – NEDBAL, Lubor: *Brno. Brünn. 1939–1945. Roky nesvobody. Jahre in Unfreiheit.* Brno: Nakladatelství „Josef Filip 1938“, 2011, s. 293.

68. NAROZENINY STÁTNÍHO PREZIDENTA DR. HÁCHY

Oslava narozenin státního prezidenta JUDr. Emila Háchy na Pražském hradě v roce 1940. Prezident stojí mezi dvěma dívkami ve slováckém kroji. In: 68. narozeniny státního prezidenta Dr. Háchy. Zlín. Časopis podnikavé práce 9, 1940, č. 29, s. 3.

nám zachraňují lidové umění, lidový průmysl [...] ale vše proto, abychom neviděli, že nám zatím nacisté brali těžký průmysl,“ napsal v první polovině padesátých let minulého století Josef Vydra.⁷⁸

Závěr

„Ostatně úcta k národním tradicím patří od počátku k důležitým složkám fašistického světového názoru. Pojetí státu jako duchovní a mravní skutečnosti, spojující generace přítomné v jednotný svazek s generacemi minulými a budoucími, spočívá ve vytríbeném historickém smyslu, který dovede ocenit veliký význam historických tradic pro duchovní stmele- ní národního a státního celku,“ uvedl v roce 1943 Jan Mertl (1904 Praha – 1978 Praha), sociolog a politolog.⁷⁹ Jaká byla ale skutečnost? Konzervace

a propagace lidového umění prostřednictvím národopisných slavností a výstav výrazně posloužily k legitimizování kolaborantské protektorátní vlády i k propagaci nacistické ideologie. Děvčata v malebných krojích z Vyšovska zřejmě vůbec netušila, kdo je nacistický pohlavár, který se s nimi tak rád nechal vyfotografovat. Podobně i většinu účastníků manifestace u sv. Antonínka zajímala více než nacisticky exponovaná řeč Emanuela Moravce samotná pouť. SS Hauptsturmführer zaznamenal: *„Ozývaly se hlasy, že zločiny, jaké se staly v Čechách, by byly na Moravě nemožné a na Moravském Slovácku by se vůbec nemohli přihodit [...] lidé] litovali přerušení slavnosti [...] sváteční ruch v okolních pouťových stáncích vesele pokračoval.*“⁸⁰ Přesto tito lidé posloužili jako stafáž ke kolaborantským i nacisticky exponovaným aktivitám. Podstatně větší odpovědnost měli pak pochopitelně pořadatelé těchto slavností a výstav, které zdaleka nepřinášely pouze estetický zážitek či nevinnou zábavu, ale byly součástí vysoce propracované kolaborantské a nacistické

78 VYDRA, Václav: Svěráz, letoráz, nehoráz. *Věci a lidé* 4, 1952–1953, s. 438–439.

79 MERTL, Jan: *Z dějin politického myšlení*. Praha: Orbis, 1943, s. 194.

80 LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava: *Heydrichova okupační politika v dokumentech*. Dokument č. 58. Praha: ČSPB, 1987, s. 162.

propagandy, jakkoliv vlastní řešení tzv. české otázky mělo přijít až po válce⁸¹. Jak kolaboranti, tak nacisté velmi obratně manipulovali s hodnotami českého kulturního dědictví, k nimž se společnost za tzv. druhé republiky a protektorátu logicky navracela jako k ochraně češství. Dějiny národopisu za protektorátu, které nám stále scházejí, tak rozhodně nebudou jednoduchou badatelskou úlohou a četbou. Naše národní a občanská zralost bude vystavena velké zkoušce. Mnohé však samozřejmě dlužíme také výzkumu zneužívání lidové kultury v totalitních režimech obecně a jako čeští etnologové zvláště v poúnorovém Československu. Zvláštností nacistické kulturní politiky byl však soustředěný zájem o Moravu a mimořádná podpora zdejšímu národopisnému výzkumu. S jeho pomocí totiž nacisté chtěli rozrušit českou jednotu a zahájit právě v tomto prostoru germanizaci českého národa.

Prameny

- Archiv bezpečnostních složek (ABS), Ministerstvo vnitra, sign. 2M 13740.
- BOČEK, J./osef/ K./arel/: Slovácko pro novou dobu. *Moravská orlice* 79, 1941, č. 193, s. 11.
- ČERNÝ, Domin: Od vesnice k městu. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 1, s. 2.
- ČTK: Nadace Reinharda Heydricha. *Moravské noviny* 94, 1942, č. 153, s. 4.
- ČTK: Výstava „Německo v kroji“ slavnostně zahájena. *Venkov* 37, 1942, č. 22, s. 5.
- DARRÉ, R. Walther: Geleitwort. In: Springenschmid, Karl – Strohmeier, Curt (eds.): *Der Bauernspiegel Großdeutschland*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun., 1940, nepag.
- Děvčata od Lanžhotu. *Jihomoravský obzor* 2, 1939, č. 33, s. 2.
- Do nové bitvy o zrna. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 15, s. 1.
- F.: Fotoatelier Mráz, Praha. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 3–4, s. 2.
- Gst.: Proč srdce a zvonečky na německých lidových krojích? *Venkov* 37, 1942, č. 26, s. 3.
- HALÍK, Rudolf: Příkaz nejvyšší. *Venkov* 35, 1940, č. 127, s. 1.
- HALÍK, Rudolf: Selské matky. *Venkov* 35, 1940, č. 115, s. 3.
- Jan Cimbura. *Polední list. List Národního souručenství* 15, 1941, č. 233, s. 6.
- Jan Cimbura. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 26, s. 4.
- JEŽEK, C.: Udrželi jste svůj grunt aspoň sto roků? *Venkov* 31, 1936, č. 220, s. 1.
- Jki.: Zajímavosti z výstavy německých krojů. *Moravská orlice* 79, 1941, č. 226, s. 2.
- jo.: Sláva starobylých rodů. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 23, s. 4.
- K. Čv.: Město neznamená pokrok a venkov zaostalost. *Venkov* 35, 1940, č. 121, s. 7.
- „Krásy a lidové umění českomoravské vás volají“. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 9, 1940, č. 22, s. 3.

81 NĚMEC, Petr: Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru. *Český časopis historický* 88, 1990, č. 4, s. 557.

- Kroje od nás na premiéru „Prodané nevěsty“ v Mnichově (München). *Venkov* 35, 1940, č. 40, s. 3.
- LAŽNOVSKÝ, Karel: *Říše a my*. Praha: Orbis, 1941.
- Lide náš, zemědělci českoslovenští. *Venkov* 33, 1938, č. 232, s. 1.
- MERTL, Jan: *Z dějin politického myšlení*. Praha: Orbis, 1943.
- Měsíc Moravanů v Praze. *Jihomoravský obzor* 3, 1940, č. 4, s. 1.
- MORAVEC, Emanuel: Národ vyznamenává své umělce a průkopníky. In: Moravec, Emanuel: *O český zítřek*. Praha: Orbis, 1943, s. 216–217.
- Moravský bazar v Praze. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 2, s. 9.
- Moravští Slováci žili v dobré shodě s lidmi dobré vůle. *Moravské noviny* 92, 1940, č. 148, s. 1.
- Na Moravském Slovácku. In: *V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*. Knižnice ministerstva lidové osvěty. Praha: Orbis, 1942, s. 77–79.
- Národopisná práce na mor. Slovácku. *Jihomoravský obzor* 2, 1939, č. 30, s. 1.
- Národopisné slavnosti v Luhačovicích. *Moravská orlice* 78, 1940, č. 176, s. 1.
- Národopisný den v Luhačovicích. *Moravské noviny* 92, 1940, č. 177, s. 1.
- Německo v krojích (Deutschland in Tracht). *Pražský ilustrovaný zpravodaj* 1 (100), 1942, č. 6 (1105), s. 4.
- NESNÍDALOVÁ, Marie: Vnitřní svět sedlákův. *Český zemědělec* 24 (39), 1942, č. 19, s. 1.
- Pošumaví chudým dětem. *Venkov* 37, 1942, č. 25, s. 3.
- Projev předsedy vlády R. Berana. *Národní listy* 79, 1939, č. 4, s. 1.
- Přehledka zvyků a krojů. *Uprkův kraj, List pro lidovou kulturu a hospodářství moravských Slováků* 2 (4), 1943, č. 10–11, s. 1.
- PŘESTUPNÝ, František: Radostné výsledky. *Lidová tvorba* 1, 1940, č. 8, s. 7.
- P: Vídeň (Wien), město spolupráce západu s jihovýchodem. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 11, s. 1.
- Rozloučení presidenta dr. Beneše s občanstvem. *Národní listy* 78, 1938, č. 274, s. 2.
- ŘEHOŘ, V.: Co se děje za německými hranicemi a co by se mohlo státi u nás. *Venkov* 30, 1935, č. 276, s. 1.
- Selské rody udržely národ a zabezpečí stát. *Venkov* 34, 1939, č. 8, s. 3.
- Sko.: Slovácké dožínky ve Zlíně. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 36, s. 5.
- „Slováci jací sú“. *Pondělní list* 14, 1940, č. 189, s. 3.
- So-vá: Výstava moravského národopisu v Brně. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 14, s. 5.
- Strážnicko. *Jihomoravský obzor* 2, 1939, č. 32, s. 2.
- Strhující úspěch ‚Prodané nevěsty‘ v mnichovské státní opeře. *Venkov* 35, 1940, č. 57, s. 3.

68. narozeniny státního presidenta dr. Háchy. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 9, 1940, č. 29, s. 3.
- Udrželi jste svůj grunt aspoň sto roků? *Venkov* 37, 1942, č. 3, s. 6.
- Valašská mládež rozveselila Zlín. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 9, 1940, č. 30, s. 7.
- Velká manifestace Moravského Slovácka. *Polední list* 16, 1942, č. 176, s. 2.
- vp.: Měsíc Moravanů v Praze. *Venkov* 35, 1940, č. 20, s. 1.
- Začínající žně. *Zlín. Časopis podnikavé práce* 10, 1941, č. 30, s. 1.

Literatura

- BOČEK, Jan: *Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava*. Říčany u Prahy: Olivova nadace, 2010.
- BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor, 2015.
- FILIP, Vladimír – SCHILDBERGER, Vlastimil – BŘEČKA, Jan – NEDBAL, Lubor: *Brno. Brünn. 1939–1945. Roky nesvobody. Jahre in Unfreiheit*. Brno: „Josef Filip 1938“, 2011.
- GEBHART, Jan: Limity a možnosti protektorátního života. In: Mitáček, Jiří – Vykoupil, Libor (eds.): *Morava v boji proti fašismu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2008, s. 57–67.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2004.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty. *Český časopis historický* 90, 1992, č. 3, s. 365–393.
- GREGOREVIČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu. Fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha: Lidové noviny, 1995.
- HARNA, Josef – LACINA, Václav: *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007.
- KUKLÍK, Jan: Sociální demokraté ve druhé republice. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Monographia CXLII*. Praha: Univerzita Karlova, 1992.
- KUKLÍK, Jan – ROČEK, A. – ZÁTKA, P./avel/: S „Mnichovem“ za zády. *Dějiny a současnost* 11, 1969, č. 2, s. 18–21.
- KURAL, Václav: *Češi, Němci a mnichovská křižovatka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2002.
- KURAL, Václav: *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994.
- LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava: *Heydrichova okupační politika v dokumentech*. Dokument č. 58. Praha: ČSPB, 1987, s. 162.

- LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008.
- MacDONALD, Callum – KAPLAN, Jan: *Praha ve stínu hákového kříže. Pravda o německé okupaci 1939–1945*. Praha: Melantrich, 1995.
- MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- MEZIHORÁK, František: Moravskoslovenská společnost a Národopisná Morava. In: Kordiovský, Emil (ed.): *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Mikulov: Okresní archiv Břeclav – Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, s. 149–152.
- MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru.)* Praha: Karolinum, 2002.
- NĚMEC, Petr: Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru. *Český časopis historický* 88, 1990, č. 4, s. 535–557.
- PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999.
- PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha: Horizont, 1997.
- PEJČOCH, Ivo: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*. Praha: Academia, 2011.
- PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb Dějiny moravanství*. Brno: Barrister & Principal, 1996.
- RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha: Karolinum, 1997.
- RATAJ, Jan: O rasový národ. K proměnám českého nacionalismu v druhé republice. *Historie a vojenství* 4, 1993, s. 80–93.
- RATAJ, Jan: Proměny českého nacionalismu v druhé republice. *Historický obzor* 2, 1994, s. 40–44.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Antisemitismus za druhé republiky: antisemitismus jako jeden ze stavebních kamenů nové identity české společnosti? In: Tydlitátová, Věra (ed.): *Kolokvium o soudobém antisemitismu II*. Plzeň: ADELA – Grafické Studio, 2008, s. 54–80.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: *Český sebevědomý sen a evropská realita*. Praha: SOFIS, 2001.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Mýty Prahy v období protektorátu Čechy a Morava a jejich významy. In: Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róża (eds.): *Mýtus – „realita“ – identita. Národní metropole v čase vyvlastnění, kolaborace a odporu*. Urbánní studie 5. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2013, s. 13–47.

- SOUKUPOVÁ, Blanka: Protektorátní národopisné slavnosti, Národopisná Morava, Antonín Václavík a (ne)schopnost kritické reflexe klíčového úseku dějin našeho oboru. In: Soukupová, Blanka – Godula-Węclawowicz, Róża – Karpińska, Grażyna Ewa (eds.): *Národy – města – lidé – slavnosti*. Urbánní studie 13. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2018, s. 43–81.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: „Svár demokracie a totality.“ České myšlení za tzv. druhé republiky. (Historickoantropologické úvahy o národní identitě v čase společenské krize.) In: Zoufalá, Marcela – Holý, Jiří (eds.): *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*. Praha: Academia, 2016, s. 13–51.
- ŠEBEK, Jaroslav: Katolicismus a antijudaismus na konci 30. let a za druhé republiky v českých zemích. In: Zoufalá, Marcela – Holý, Jiří (eds.): *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*. Praha: Academia, 2016, s. 52–74.
- VYDRA, Václav: Svéráz, letoráz, nehoráz. *Věci a lidé* 4, 1952–1953, s. 404–455.
- WIEDEMANN, Andreas: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*. Praha: Pražská edice, 2004.

Summary

Ethnographic Exhibitions at the Time of the Protectorate of Bohemia and Moravia

The introductory part of the study deals with the change in the official value guidance in the “Second Republic”, the traditions of which continued in the Protectorate of Bohemia and Moravia. Especially, it emphasizes the return of romantic view of the village and the farmer as apparent sources of national individuality. However, after the Munich Agreement, this outdated view interconnected with Nazi agrarianism. Both the Third Reich and the Protectorate adored ruralism, and revitalized folk customs and national costumes. High attention was paid to ethnographic festivals which, in the period of the Protectorate, were organized by National Partnership, Orel, natives’ associations, the Board of Trustees for the Education of Youth, and mainly the Ethnographic Moravia, an organization aimed to emphasize tribal dissimilarities of “Moravian Slovaks” and to break the unity of Czechness. These struggles were largely supported by the German University in Prague, and they were part of the Germanisation policy in the “Czech” space. The ethnographic exhibitions organized by the Ethnographic Moravia, and the exhibition called Germany in National Costumes (1942), organized by Prague Oberlandrat, featured similar focus. In contrast to them, the events organized by National Partnership, Orel, and natives’ associations aimed to support the Protectorate government and to promote folk culture as a source of Czechness, tolerated by the Nazi, at its cultural level.

Key words

Festival – exhibition – Protectorate of Bohemia and Moravia – ruralism – city

Progresivní formy lidových tradic jako součást socialistického způsobu života: jazyk a československá etnografie v období tzv. normalizace¹

PhDr. Mgr. Oto Polouček, Ph.D.

Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 602 00 Brno
poloucek@phil.muni.cz

Úvod

O možnostech výkladu života za socialismu se doposud vedou bouřlivé polemiky na odborné i širší rovině. Podoba veřejné diskuse měla od pádu vlády Komunistické strany Československa (KSC) dynamiku spjatou s celkovým společenským konsensem, snahou vyrovnat se s minulostí, ale i s potřebou hledání kořenů současných problémů. Proto je nezbytné hledat nejvhodnější cesty, jak psát o totalitě tak, aby byla citlivě reflektována pozice aktérů, kteří v období vlády KSC prožili část svého života – ať již politicky perzekuovaných osob, nebo „obyčejných lidí“, snažících se hledat smysl vlastního života v kontextu vyhlídek, že budou žít v socialismu „na věčné časy“.² Řada obyvatel přitom mohla pocítit ztrátu vlastní důstojnosti opakovaně – v období, kdy musela dělat nepříjemná rozhodnutí, aby třeba umožnila svým dětem studovat, a podruhé, když jim to bylo ve jménu razantního vypořádání se s minulostí vytýkáno jako kolaborace s totalitní mocí.

Ve snaze vysvětlit křehkou dynamiku hledání cest vlastní seberealizace v období totalit nabývá v posledních letech na významu tendence sledovat autoritativní jazyk a jeho přesahy za ideologickou rovinu.³ Potřeba činit složitá morální rozhodnutí i nutnost balancovat za účelem seberealizace je obzvláště vlastní expertnímu

1 Studie vznikla v rámci řešení projektu specifického výzkumu poskytnutého Grantovou agenturou Masarykovy univerzity *Sociální kapitál nemateriálního kulturního dědictví* (MUNI/A/1140/2020) a na základě příspěvku *Progresivní formy lidových tradic a jejich místo v životě pracujícího lidu: jazyk pozdního socialismu a československá etnografie* předneseného na konferenci *Etnologie mezi vědou a politikou: Výpo/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti* pořádané Českou národopisnou společností (Příbram, 15. – 17. 9. 2020).

2 MAZOWER, Marc: *Temný kontinent: Evropa ve 20. století*. Praha: Karolinum, 2019, s. 431.

3 Srov. JURČAK, Aleksej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum, 2018; PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011; HOUDA, Přemysl: *Normalizační festival: socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum, 2019.

prostředí, mezi které se řadí i milieu československé etnografie a folkloristiky. V této studii se proto zaměřím na cesty, jakými můžeme pomocí sledování jazyka pochopit principy utváření prostoru pro realizaci odborných zájmů v etnografii během pozdního socialismu. Tato etapa bývá v československém kontextu (a tím i v této studii) spojována s obdobím tzv. normalizace (1969–1989), zatímco v širším sovětském pojetí bývá etablování pozdního socialismu vymezeno odmítnutím kultu osobnosti J. V. Stalina ve druhé polovině padesátých let.⁴ Pozdní socialismus bývá definován odcizením jazyka od ideologie, čehož mohli etnografové využít pro legitimizaci studia méně ideově přijatelných národopisných témat i pro uchování pozice oboru jako celku.

Analýza jazyka etnografických textů z období pozdního socialismu nabízí řadu paralel s tezemi antropologů, lingvistů a historiků, kteří se snaží mezi řádky interpretovat symbolický význam jednotlivých frází a vnímají podobu sdělení vyjádřených v autoritativním jazyce jako performativní instrument přesahující doslovný význam sděleného. Teze Alexeje Jurčaka a jejich české ohlasy stejně jako starší práce lingvistů, mj. Petra Fidelia, tvoří východisko pro reflexi užívání ideologického jazyka v prostředí nejvyšších kruhů české a slovenské etnografie.⁵ Srovnání nabízí zejména texty čelních představitelů – a pomyslných kvalifikovaných mluvčích – z období takzvané normalizace – Antonína Robka⁶ a Boženy Filové⁷. Ačkoli oba disponovali schopností psát vysoce ideologické texty a posouvat skrze ně realitu ve svůj prospěch, činili tak odlišným způsobem, což souvisí s jejich osobnostní charakteristikou, odborností i specifikou českého a slovenského prostředí. Jejich odlišný přístup je patrný z reprezentativních textů určených pro širší odbornou veřejnost a publikovaných v předních oborových časopisech – *Českém lidu* a *Slovenském národopisu*.⁸ Strategie komunikace však mohly také ovlivňovat atmosféru na pracovištích, směřování vědecké disciplíny v období socialismu i zpětné hodnocení vývoje oboru.

4 SPURNÝ, Matěj: Doslov. In: Jurčak, Aleksej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*, c. d., s. 371.

5 Srov. FIDELIUS, Petr: *Jazyk a moc*. München: Edice Arkýř, 1983.

6 Antonín Robek (1931–2008) zastával v letech 1972–1990 funkci ředitele Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd (dále ÚEF ČSAV), zároveň v letech 1971–1987 vedl etnografické pracoviště na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v letech 1977–1990 působil jako vedoucí redaktor *Českého lidu* (de facto však již časopis ovládal od roku 1972). Srov. HLAVÁČEK, Jiří: Napoleon české etnografie: životopisná skica Antonína Robka. *Národopisný věstník* (34) 76, 2017, č. 1, s. 25–47; WOITSCH, Jiří: Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů. *Český lid* 100, 2013, č. 1, s. 85.

7 Božena Filová (1926–2020) zastávala v letech 1958–1989 funkci ředitelky Národopisného ústavu Slovenské akademie věd a zároveň pozici šéfredaktorky Slovenského národopisu (1960–1990). Srov. KILIÁNOVÁ, Gabriela – POTANČOK, Vladimír (eds.): *PhDr. Božena Filová, CSc., členka korešpondentka SAV. Osobnosť, dielo a personálna bibliografija*. Bratislava: Ústav etnologie SAV, 2017.

8 Analýzu užívání ideového jazyka by bylo možno dále rozšířit o sledování textů určených internímu publiku – např. neveřejných tisků ČSAV – což však přesahuje limity předkládané studie.

Studie tak nabídne kritickou reflexi toho, zda jazykové kompetence a komunikační strategie nemohly do jisté míry formovat obraz jednotlivých mluvčích (ať již minulý, nebo současný).

Užití a přetváření jazyka v pozdním socialismu – teorie a její kritika

Antonín Robek, dominantní postava české etnografie období tzv. normalizace, bývá popisován jako osoba, která komunistické ideologii skutečně věřila a ztotožňovala se s ní – a to až do konce svého života.⁹ V této souvislosti tudíž není typickým představitelem své doby: pozdní socialismus totiž bývá spojován právě se ztrátou víry v komunistickou budoucnost, přičemž i nejvyšší představitelé státu využívali ideologii zejména ve jménu svých vlastních mocenských či ekonomických zájmů.¹⁰

Nemusí však být podstatné, zda jednotliví aktéři věřili či nevěřili obsahu ideového jazyka – jak si ukážeme, Antonínu Robkovi jeho víra nebránila v tom, aby jej používal v nových významech a prosazoval tak svoje zájmy (ačkoli tak činil poněkud méně obratně¹¹). Také ideově pevně ukotvená osobnost totiž mohla sdílet více loajalitu a uplatňovat v jejich zájmu různé strategie.¹²

Hypernormalizaci (jak antropolog Aleksej Jurčak nazývá odcizení autoritativního jazyka od ideových obsahů¹³) je nutno reflektovat kriticky a uvědomit si, že ne všichni obyvatelé socialistického Československa měli stejné možnosti a schopnosti pomoci kreativní práce s jazykem vytvářet nové významy – některým stačila pro dosažení svých cílů pouhá performativní reprodukce bez zásahu do obsahu (podpis prohlášení za mír či příznačné havlovské vyvěšení sloganu ve výloze se zeleninou¹⁴), jiní měli kádrový profil tak nepříznivý, že by nezískali ani povolení k organizaci hasičské zábavy na vesnici.¹⁵

9 Víru v myšlenky socialismu deklaruje Antonín Robek ve svých deníkových zápiscích, ve kterých mimo jiné píše, že ideové texty psal z přesvědčení, nikoli za účelem získání prospěchu (tuto reflexi je však hodno promýšlet kriticky jako pohled zhrzeného muže, který bojuje o poslední zbytky vlastní důstojnosti). HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Československá etnografie a folkloristika ve vzpomínkách pamětníků*. Praha: Academia, 2018, s. 280.

10 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu*, c. d., s. 21.

11 HLAVÁČEK, Jiří: *Napoleon české etnografie*, c. d., s. 32.

12 JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka: *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2012, s. 20.

13 JURČAK, Aleksej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*, c. d, s. 96.

14 Srov. HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, [1990].

15 I ve venkovském prostředí lze narazit na vykonávání ryze performativních aktů za účelem povolení tanečních zábav místní buňce SSM (jako třeba na formální odsuzování vojenského puče v Chile deklarací směřovanou ÚV KSČ). Srov. POLOUČEK, Oto: *Kontinuity v období „revolučních proměn“ a „soumraku selského stavu“ (příspěvek ke studiu života na venkově v socialistickém Československu)*. *Slovenský národopis* 68, 2020, č. 1, s. 40.

Hypernormalizace navíc vychází z obecně platných principů formulovaných již dříve lingvisty: při konstrukci významů pomocí jazyka hraje roli sociální a kulturní kontext jeho užití a může se tudíž vyvíjet a měnit v čase a prostoru.¹⁶ Totalitní jazyk je velmi standardizovaný, ze zásady neměnný, ale vyznačuje se vysokým stupněm sémantické emancipace,¹⁷ což vede v sociální praxi k přisuzování dvojznačných či dokonce protikladných významů.¹⁸ Pro normalizační Československo jsou typické standardizované floskule jako *socialistický způsob života*, *socialistická morálka*, *vědecký světový názor*, *rozvinutá socialistická společnost*, charakteristickým je i přidávání opakujících se adjektiv jako *tvořivý* či *pokrokový* – např. *tvořivá práce*, či pro etnografii příznačné *pokrokové tradice*. Záměrná pojmová zamlženost, fixní obraty a ritualizace jejich užívání tvořily předpoklad k významovému vyprázdňení a inflaci ideového jazyka, jakmile to pozdně socialistické okolnosti umožnily.¹⁹

Ve stalinistických padesátých letech či v nacistickém Německu let třicátých mocenské poměry umožňovaly jen velmi malou emancipaci a propaganda na část společnosti skutečně silně působila: čerstvé zkušenosti z války či hospodářské krize zvyšovaly touhu po úniku z reality a nechat se unést magickými vizemi nadějnější budoucnosti (či delegovat svůj hněv na fiktivní nepřátele).

Jinak tomu bylo během pozdního socialismu: zjevné odcizení proklamovaných idejí od praxe vedlo k inflaci ideového jazyka, což bylo vládnoucími elitami do jisté míry akceptováno i využíváno.²⁰ S tím však souvisela akutní obava z jakéhokoli výraznějšího zásahu do ideové skladby (na které stála moc KSČ). Právě ustrnutím a lpěním na statu quo je vymezována konečná fáze socialistických režimů střední a východní Evropy – v Československu došlo k posledním zásadním zásahům do autoritativního jazyka na počátku tzv. normalizace v souvislosti s odmítnutím *krizového vývoje* a přijetím *bratrské pomoci* roku 1969.²¹ Nezbytné odkazování na ideové kánony navíc vede k pomyslnému sejmutí odpovědnosti za obsah sděleného.²² Mluvíci je oprávněn ideové texty pouze kvalifikovaně reprodukovat, přičemž

16 NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno: Host, 2018, s. 15.

17 FIDELIUS, Petr: *Jazyk a moc*, c. d., s. 92.

18 Tamtéž, s. 89.

19 ŠLOSAR, Dušan: Jazyk totality a jazyk dneška. In: Jančáková, Jana – Uličný, Oldřich – Komárek, Miroslav (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sborník z olomoucké konference 23.–27.8.1993. [Filozofická fakulta Univerzity Palackého]* 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995, s. 112.

20 Zmínit lze například osvojení rétoriky ochrany přírody a památek v kontextu probíhající devastace životního prostředí či mírovou propagandu nesoucí se v souladu s rozmístěním sovětských raket na českém území. Srov. KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.): *Dějiny Česka*. Praha: NLN, 2019, s. 298; RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří: *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: Argo, 2018, s. 289.

21 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu*, c. d., s. 55.

22 NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk*, c. d., s. 31.

je vázán určitými hranicemi, které však mohly být díky inflaci ideologického jazyka dosti široké.

Schopnost reprodukovat ideový jazyk vyžadovala jistou kvalifikaci, která tak tvořila jeden ze zásadních předpokladů pro profesní úspěch. Výraznější narušení ideové skladby přišlo až s prosazováním politiky gorbačovské přestavby, kterou se však KSČ (po prvotním odmítání) pokusila osvojit v souladu s principy *hypernormalizace*, zabránit tak zásadnějším změnám a udržet si mocenskou pozici.²³

Principy *hypernormalizace* tak sice umožňovaly mírně posouvat realitu v zájmu kompetentních aktérů, avšak posilovaly stabilitu systému (jelikož nebylo přijatelné zasahovat do samotné ideové základny).²⁴ A to až do rychlého kolapsu v roce 1989, ve kterém se celý ideový koncept díky mnohačetným krizím i zásahu do ideové skladby rozsypal, a významy, jež pod ním mohly růst (včetně příklonu k tržnímu hospodářství podle anglosaského neoliberalního vzoru) pomohly k udržení základních pilířů fungování státu.²⁵ Jak píše Jurčák – bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo.

Hypernormalizace a etnologie

Zejména v odborných kruzích se pohybovali lidé, jejichž odbornost a možnosti (dané i tím, že prošli citlivým sítím *normalizačních* čistek) umožňovaly jistou kreativitu v (nezbytné) práci s ideologií. Nejvýznamnější pražské instituce jako Československá akademie věd a Univerzita Karlova byly pod silnou ideologickou kontrolou, což ještě zvyšovalo nutnost obrátit s jazykem pracovat za účelem udržení vlastních pozic a možností realizovat výzkum.²⁶ Situace přitom nebyla v prostředí jednotlivých vědních oborů stejná – ty humanitní zpravidla podléhaly intenzivnější ideové kontrole než vědy přírodní. I disciplíny spadající pod Filozofickou fakultu se však dále dělily na ideology silně kontrolované (politologie, sociologie) a ty poněkud „volnější“ (například náročné studium cizích jazyků či prehistorie).²⁷

Etnografie bývá v tomto ohledu považována spíše za disciplínu výrazněji ideologizovanou, o čemž svědčí skutečnost, že indoktrinace komunistickou ideologií je

23 McDERMOTT, Kevin: *Communist Czechoslovakia, 1945–89. A political and social history*. London: Macmillan Education, 2015, s. 189.

24 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu*, c. d., s. 217.

25 KOPEČEK, Michal: Expertní kořeny postsocialismu: výzkumné perspektivy a metodologické nástroje. In: KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, 2019, s. 10.

26 WOITSCH, Jiří: Kam zmizela etnografie dělnictva? *Český časopis historický* 110, 2012, s. 701.

27 PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum, 2015, s. 501; srov. URBÁŠEK, Pavel: Vysokoškolští učitelé a vysokoškolské prostředí v letech tzv. normalizace. In: Vaněk, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé--?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. [Sv. 1, Studie]. Praha: Academia, 2009, s. 459.

doposud tématem hojných odborných debat (jejichž součástí je i tento příspěvek a konference, na které byl prezentován).²⁸ Ideologizaci obor podléhal v souvislosti s koncipováním státních plánů základního výzkumu i užší volbou žádoucích výzkumných témat.²⁹ Na druhou stranu se jedná o disciplínu, která nebyla pod tak bedlivým ideovým dozorem jako více exponované společenské vědy a samotná podstata národopisu zakotvená v terénní výzkumné činnosti i regionální roztržitosti pracovišť ideologický dohled znesnadňovala a nabízela různé „únikové“ cesty.³⁰

Vzhledem k široké pluralitě etnografických témat se jeví relativně snadným do koncepcce studia zapracovat komunistickou ideologii a tím pádem pomyslně legitimizovat existenci oboru (příznačným je výzkum dělnictva, na který bylo možno „napasovat“ řadu témat).³¹ Na druhou stranu je však stejně snadné disciplínu zdiskreditovat jako vědu překonanou a založenou na přehnané idealizaci zastaralého světa sociálních nespravedlností.³² Proto se práce s jazykem jeví v etnologii obzvláště důležitou a u klíčových oborových témat (a na sledovaných místech) nemuselo stačit pouhé našroubování několika stručných ideových floskulí na jinak „čisté odborné“ texty. Zatímco legitimizace studia dělnictva se jeví velmi snadnou, u jiných témat bylo nutno aplikovat vyšší míru kreativity. Příkladem může být studium lidových tradic.

Základní ideovou floskulí, kterou bylo studium tradic legitimizováno, tvoří spojení *pokrokové* či *progresivní tradice*. Zájem o tradice by totiž ze své podstaty mohl být problematický – proč by měla socialistická věda studovat něco, co je založené na předávání znalostí a zkušeností z generace na generaci – tedy *tradicionalistického, zpátečnického, zaostalého*, když *rozvinutý socialismus* je ze své podstaty založen na odmítnutí minulosti, vychází z *pokroku* a je součástí *vědecko-technické*

28 Srov. též WOITSCH, Jiří – JÜNOVÁ MACKOVÁ, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016.

29 Srov. OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989. In: WOITSCH, Jiří – JÜNOVÁ MACKOVÁ, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*, c. d., s. 125.

30 JANČÁŘ, Josef: Vědecký národopis a společenská praxe. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 159.

31 Z pohledu pamětníků normalizační etnologie nebylo složité navázat rozličná národopisná témata na ideologizované státní plány základního výzkumu. Srov. HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, c. d., s. 154; ŠRÁMKOVÁ, Marta: Individuální výzkumná práce jako obraz oboru. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii*, c. d., s. 167.

32 O křehké pozici oboru svědčí záměry k likvidaci akademických pracovišť – pražského i bratislavského – na počátku 70. let (které navazovaly na podobné tendence z let padesátých). KILIÁNOVÁ, Gabriela – ZAJONC, Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. Kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: Veda, 2016, s. 85.

*revoluce*³³ Přidání zdánlivě protikladného adjektiva – zdůraznění, že tématem zájmu nejsou jen tak nějaké tradice, ale tradice *pokrokové* – však může pomoci k odmítnutí podobných argumentů.

Využívání tradic v ideologii však přesahovalo sféru odborných etnologických kruhů i pozdního socialismu – o *pokrokových* tradicích hovoří již propaganda padesátých let v souvislosti s tvorbou nových forem angažovaného lidového umění.³⁴ Stejně označení bylo také užíváno v období tzv. normalizace v souvislosti s legitimizační obnovou pořádání dříve zaniklých lidových slavností.³⁵ Pozitivní vztah k tradicím na moravském venkově je navíc ve stranických dokumentech chválen jako faktor, který pomáhá k udržení socialistické zákonnosti (v souvislosti s rostoucí popularitou moderní hudby u mládeže a jejím údajným vlivem na růst kriminality). Pokrok je zhoubný a preference tradičního způsobu socializace pomáhá udržet *socialistický způsob života* – učebnicový příklad *hypernormalizace* jako inflace pozdní modernity.³⁶

Legitimizace studia tradic v českém a slovenském prostředí

Na příkladu legitimizace studia tradic můžeme sledovat rozdílné přístupy jednotlivých kvalifikovaných mluvčích kompetentních pracovat s ideovými floskulami. Nápadné srovnání nabízí strategie Boženy Filové a Antonína Robka, která však souvisí i s rozdílným společenským kontextem v českých zemích a na Slovensku.³⁷

V textu z roku 1986 Božena Filová obhajuje potřebu studia mechanismů mezigenerační transmise tradic argumentem, že může pomoci k budoucímu předávání *socialistického způsobu života*.³⁸ Užívá tak jednu ze standardizovaných floskulí, do kterých nebylo možno zasahovat, ale byly natolik široké a nejednoznačné, že je bylo možno použít v nových, a dokonce zdánlivě protichůdných kontextech.

33 KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.): *Dějiny Česka*, c. d., s. 293.

34 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: „Něco za něco...“. *Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 182.

35 DOUŠEK, Roman: Legitimizační rámce slavností „Otvírání studánek“ revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108, 2021, č. 1, s. 41.

36 POLOUČEK, Oto: Kontinuity v období „revolučních proměn“ a „soumraku selského stavu“, c. d., s. 39.

37 Na Slovensku neproběhly na počátku tzv. normalizace tak tvrdé čistky jako v českých zemích a atmosféra na akademické půdě byla taktéž poněkud volnější, což se odrazilo například ve volnější redakční politice – ve *Slovenském národopisu* mohli publikovat i čeští badatelé, jejichž příspěvky by redakce *Českého lidu* nepřijala. Na druhou stranu Národopisný ústav SAV čelil na počátku 70. let bezprostřední hrozbě zániku stejně jako ÚEF ČSAV. KILIÁNOVÁ, Gabriela – ZAJONC, Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied*, c. d., s. 92; KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 308.

38 FILOVÁ, Božena: Tradícia a potreba jej súčasnej teoretickej i praktickej interpretácie. *Slovenský národopis* 34, 1986, č. 1–2, s. 17.

„Upozorňuje najmä na potrebu využitia tradície ako mechanizmu upevňovania a zakoreňovania progresívnych elementov a skúseností [...]. Z nášho pohľadu sú potom najmä tie predpoklady a vlastnosti tradície, ktorými možno upevňovať sociálne väzby v našom spoločenskom organizme, kultúrne a duchovne ho nasycovať a humanizovať, a tým i upevňovať a pozdvíhať socializmus ako spoločenský systém.“³⁹

Základní tezi o tom, že je dobré studovat tradice, aby si socialistická věda osvojila kompetence zajišťovat kontinuitu socialismu, byla posléze slovenskými etnografy opakovaně použita k legitimizaci dalších výzkumných témat, která mohou být vnímána jako ještě více problematická. Například studium rodinného života místo ideově přijatelnějšího zájmu o kolektiv. Výzkum tradic dle Boženy Filové ukázal, že k jejich mezigenerační transmisi dochází zejména v rodinách, a proto je studium rodiny jeho nezbytnou součástí.⁴⁰ Podobnou argumentaci pak použil i další slovenský národopisec Adam Pranda při uvedení nového tématu etnografického zájmu – studia hodnotových orientací a normativních představ jako klíčového aspektu, na kterém je založeno předávání tradic v rámci kolektivu.⁴¹

Jazyková kreativita umožňovala slovenským etnografům citlivě šroubovat ideologické floskule na relevantní myšlenky a prosazovat tak nová témata v etnologii. Antonín Robek bývá naopak spojován se schopností identifikovat a prosazovat ideově neproblematické sféry zájmu, které nebude nutno komplikovaně obhajovat. I on však píše ve svých úvodnicích v Českém lidu o studiu tradic – jeho argumentace je však viditelně méně sofistickovaná – potřebu identifikace *progresivních* tradic obhajuje zejména potřebou očisty od těch negativních a zpátečnických: „*Ne všechny tradice byly hodné toho, aby byly vyzdvihovány jako národní, byly i takové, které podporovaly zpátečnictví, tmářství, a ty samozřejmě bylo nutné odmítat.*“⁴²

Negativní a pozitivní kontext užívání ideologického jazyka je jedním ze základních rozdílů ve formulační skladbě mezi texty čelních představitelů slovenské a české etnografie. Božena Filová ideologii využívá zejména při zdůraznění přínosu etnografického studia a výhradně ve vztahu k vlastním výzkumům s tím, že mohou obohatit socialistickou vědu: „*Je imponující pre socialistických etnografův, ak práve oni, odhaľujú hodnoty, ale i zložité cesty a mechanizmy vývinu tradícií, môžu sa svojou konkrétnou úlohou zúčastňovať na utváraní tradícií rozvinutej socialistickej spoločnosti.*“⁴³

39 Tamtéž.

40 FILOVÁ, Božena: Miesto a pôsobenie tradícií v spôsobe života súčasnej slovenskej vidieckej rodiny. *Slovenský národopis* 26, 1978, č. 2, s. 269.

41 PRANDA, Adam: Hodnotové orientácie vidieckeho obyvateľstva na Slovensku v súčasnosti a faktory formovania progresívnych lokálnych a regionálnych tradícií. *Slovenský národopis* 30, 1982, č. 3, s. 416.

42 ROBEK, Antonín: Tradice a současnost. *Český lid* 66, 1979, č. 3, s. 129.

43 FILOVÁ, Božena: Miesto a pôsobenie tradícií v spôsobe života súčasnej slovenskej vidieckej rodiny, c. d., s. 271.

Antonín Robek se naproti tomu neváhá ve svých úvodnicích z Českého lidu výrazně vzdálit od problematiky probírané v publikovaných textech a přejít k čistě politickým tématům jako jsou například výročí událostí spjatých s budováním socialismu. Vymezuje se tak vůči „krizi“ roku 1968 i zpátečnickým tendencím některých etnologů.⁴⁴

„Třetím velkým mezníkem [...] je nástup nového vedení strany s Gustávem Husákem v dubnu roku 1969. Předchozí hluboká krize československé společnosti vyvolaná pravicovými oportunisty zasáhla celou společnost, samozřejmě i vědu. Zasáhla i etnografii, která přestala řešit společensky závažná témata a obracela se stále více k individualistickým plánům objednávaným zájmem Západu.“⁴⁵

Širší kontexty užívání ideologického jazyka

Právě forma užívání ideologie může ovlivňovat současný obraz čelních představitelů etnografické vědy více než samotný fakt, že s ideovými floskulami pracovali (což se u osob na jejich pozicích předpokládá). Božena Filová byla i po roce 1989 považována za respektovanou etnoložku,⁴⁶ což ostatně souvisí s celkově spíše pozitivní reflexí předlistopadového vývoje etnografie na Slovensku.⁴⁷ Texty o Antonínu Robkovi se naopak neobejdou bez otevřené kritiky nebo alespoň zmínek o jeho kontroverzích – a to i u autorů, kteří poukazují na Robkovy přínosy oborové komunitě – mj. záchranu pracoviště ČSAV před zánikem či podání ochranné ruky vědcům propuštěným z jiných pracovišť.⁴⁸ Přítom jednání Antonína Robka může představovat exemplární příklad výskytu plurality loajalit mezi akademiky. Mezilidské vztahy, závazky vůči jednotlivcům i komunitám, vztah k vlastní odborné disciplíně – to

44 Srov. WOITSCH, Jiří: Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů, c. d., s. 86.

45 ROBEK, Antonín: Připomínáme si významné události našich moderních dějin. *Český lid* 66, 1979, č. 1, s. 1. Lze si povšimnout, že Božena Filová se ve stejném roce při rekapitulaci vývoje státního plánu základního výzkumu o *krizovém období* nezmiňuje – ve svém výčtu dosavadního vývoje nejde před rok 1970 – lze se jen domnívat, že tuto strategii možná volí, aby se vyhnula nutnosti vypořádat se s nepřekročitelností ideového konsensu. Srov. FILOVÁ, Božena: Integrácia československej etnografie a folkloristiky v rámci štátneho plánu základného výskumu – výsledky a perspektívy. *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 3, s. 474–490.

46 O významné pozici Boženy Filové svědčí gratulace k jejím devadesátým narozeninám ve Slovenském národopisu, které byly publikovány formou souboru příspěvků – gratulaci poslali a odkaz práce Boženy Filové zhodnotili Soňa Burlasová, Mojmir Benža a Peter Salner. Její zásluhy jsou pozitivně hodnoceny dokonce i v textech z devadesátých let (kdy dobový konsensus vedl spíše k odmítání všeho předlistopadového). REDAKCIA: Vklad Boženy Filovej do rozvoja národopisnej vedy na Slovensku. *Slovenský národopis* 64, 2016, č. 3, s. 375. Srov. BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava: Veda, 1995, s. 138.

47 KILIÁNOVÁ, Gabriela – ZAJONC, Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied*, c. d., s. 101.

48 HLAVÁČEK, Jiří: Napoleon české etnografie, c. d., s. 25; REDAKCE: Antonín Robek (31. 8. 1931 Zeměchy u Kralup nad Vltavou – 17. 12. 2008). *Český lid* 96, 2009, č. 1, s. 101–102.

vše ovlivňovalo jednání aktérů mnohdy více než jejich ideové přesvědčení.⁴⁹ Byl Antonín Robek více etnograf nebo komunista?

Konstrukci představy o komplikovaných vztazích a loajalitách Antonína Robka nabízí zejména prostředí Filozofické fakulty UK, které bylo velmi podrobně historiograficky zpracováno. Antonín Robek sice byl na jednu stranu loajálním a věrným straníkem, na druhou stranu však (i díky charakteru své osobnosti) jeho oddanost narážela na spektrum mezilidských vztahů a závazků – ať už přátelských, či naopak komplikovaných. Ty pak ovlivňovaly jeho rozhodování a jednání, které nemuselo vždy být v souladu s kádrovou politikou strany.⁵⁰ To se odráželo na vnitrostranícké rovině – díky osobním kontaktům na „vyšší místa“ (včetně spolupráce s StB)⁵¹ disponoval značnou mocí přesahující perspektivy místní buňky KSČ na fakultě, s jejímiž členy se údajně neměl rád.⁵² Mohl tak pomáhat méně politicky spolehlivým kolegům, které považoval za odborně zdatné⁵³ (což je však některými etnology vnímáno jako cílená strategie obklopovat se lidmi, kteří jeho mocenské pozice nemohli ohrozit).⁵⁴

Antonín Robek bývá hodnocen jako kontroverzní muž s ostrými lokty, který „šel přes mrtvoly“ bez ohledu na to, zda sledujeme ideovou a politickou, či naopak ryze mezilidskou a praktickou rovinu jeho chování. Ostrá forma jazyka jeho úvodníků tento dojem utvrzuje a tvoří zásadní zdroj formující negativní obraz jeho osobnosti.⁵⁵ Lze si ostatně povšimnout, že lidé, kteří s Antonínem Robkem přímo spolupracovali,

49 JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, c. d., s. 374.

50 Tamtéž, s. 372.

51 HLAVÁČEK, Jiří: *Napoleon české etnografie*, c. d., s. 36.

52 HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, c. d., s. 238.

53 PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 532.

54 HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, c. d., s. 114. Srov. HLAVÁČEK, Jiří: *Napoleon české etnografie*, c. d., s. 35.

55 V podobném duchu se nesly úvodníky v *Českém lidu* po celé období tzv. normalizace, počínaje ostrým textem Hany Hynkové z roku 1972 (kdy již de facto časopis ovládal A. Robek) spojujícím *nedávnou dobu antisovětských a antisocialistických výpadů, nacionalistické hysterie a rozkvětu buržoazní ideologie s moravským separatismem* údajně prosazovaným na valném shromáždění Národopisné společnosti ve Strážnici roku 1968 (navazuje přitom na méně ostrý úvodník A. Robka) a konče Robkovým úvodníkem z roku 1987, ve kterém vítězství bolševiků v Rusku spojuje se *zanášením plamene revoluce i do nezapadlejších sídlišť*. Do oblastí, kde početně etnické skupiny žily v rodové společnosti, *zčásti pod vlivem šamanů, rodových náčelníků v ovzduší animistických představ, v neuvěřitelně těžkých životních podmínkách*. Sice se tak v textu vymezuje proti *evropocentrismu*, používá však narativ, který by byl z perspektivy současných sociálních věd označen za *kolonialismus*. Sice lze tedy v období přestavby sledovat jistý odklon od politických narážek na nedávnou minulost (zejm. pražské jaro 1968), ideové floskule jsou však stále užívány v kontextu modernistického narativu kultivace zaostalé tradiční společnosti. Srov. HYNKOVÁ, Hana: K politické a ideologické funkci etnografie. *Český lid* 59, 1972, č. 4, s. 195–196; ROBEK, Antonín: Zamyšlení nad společenskou úlohou současné etnografie. Tamtéž, s. 193–194; ROBEK, Antonín: Velká říjnová socialistická revoluce a rozvoj etnografie a folkloristiky. *Český lid* 74, 1987, č. 1, s. 1–3; ROBEK, Antonín: Etnografie a folkloristika k 40. výročí února. *Český lid* 75, 1988, č. 2, s. 65–66.

k němu bývají smířlivější (s „povinným“ poukazem na jeho kontroverze), než se jeví jeho obraz v publikovaných textech.⁵⁶

Volba citlivějších strategií práce s jazykem mezi slovenskými etnografy také může souviset s charakterem tamních předních osobností oboru (přičemž je nutno brát v potaz i širší celospolečenské kontexty). Je třeba si povšimnout, že slovenští představitelé etnografické vědy měli velmi blízko k lingvistice a jazyk tvořil jejich celoživotní zájem – i proto si možná osvojili kompetence pracovat s ním citlivě a kreativně.⁵⁷ Božena Filová studovala vedle národopisu slavistiku,⁵⁸ výše citovaný Adam Pranda byl jazykovědec⁵⁹ a Milan Leščák, další z předních osobností oboru, o jehož práci bude pojednáváno dále v textu, vystudoval vedle národopisu i slovenský jazyk a je dodnes velmi uznávaný folklorista.⁶⁰

Ačkoli nelze Antonínu Robkovi odepřít jisté kompetence a obratnost v práci s jazykem (bez níž by nemohl zastávat svoje funkce a prosazovat svoji vůli), jeho způsob práce nedosahoval takových jemných nuancí, kterých byli schopni folkloristé (jimiž prý dokonce údajně opovrhoval,⁶¹ ale některým zároveň pomohl⁶²). Musel

56 Srov. HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, c. d., s. 153.

57 Pokud akceptujeme, že schopnost ovládat jazyk tvořila jeden z předpokladů prosazování odborných zájmů za pozdního socialismu, lze tuto skutečnost dát do souvislosti i se skutečností, že si folkloristika dokázala po dobu pozdního socialismu uchovávat mezinárodní renomé a kontakty, ačkoli ne v takové intenzitě jako dříve v šedesátých letech. Schopnost pracovat s jazykem totiž tvoří klíčovou součást této disciplíny, na pomezí etnologie a lingvistiky. JANEČEK, Petr: Česká prozaická folkloristika v letech 1945–1989 v mezinárodním kontextu. In: Woitsch, Jiří – Júnová Macková, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*, c. d., s. 239.

58 KILIÁNOVÁ, Gabriela – ZAJONC, Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied*, c. d., s. 165.

59 Adam Pranda (1924–1984) působil jako pracovník Národopisného ústavu SAV v letech 1961–1984. SLAVKOVSKÝ, Peter – BOTÍK, Ján (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Bratislava: Veda, 1995, s. 76.

60 Milan Leščák (1940) působil v letech 1976–1988 jako zástupce ředitelky Národopisného ústavu SAV a dále v letech 1989–1992 jako jeho ředitel. Je zakladatelem Katedry etnologie na Univerzitě Konstantina Filozofa v Nitře (1992) a v letech 2000–2003 působil jako vedoucí Katedry etnologie na FF Univerzity Komenského v Bratislavě. V letech 1991–1997 působil jako hlavní redaktor *Slovenského národopisu*. Představuje tedy osobnost profesně úspěšnou před i po roce 1989. KILIÁNOVÁ, Gabriela – ZAJONC, Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied*, c. d., s. 166. Srov. HLŮŠKOVÁ, Hana: Namiesto úvodu – laudatio Milanovi Leščákovi. In: HLŮŠKOVÁ, Hana (ed.): *Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska, 2020, s. 10–12.

61 Těžiště studia folkloristiky se přesunulo v 70. letech do Brna, kam ideový dohled z „centra“ v takové míře nedosahoval. Samotný Antonín Robek přitom ve svých memoárech odmítá, že by folkloristiku potlačoval, a tvrdí, že se nerozvíjela, jelikož v Praze nepůsobil dostatek kvalitních folkloristů. Srov. HLAVÁČEK, Jiří: *Napoleon české etnografie*, c. d., s. 40; OTČENÁŠEK, Jaroslav: Nástin vývoje studia lidové slovesnosti na pražském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR po roce 1953. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii*, c. d., s. 152; HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, c. d., s. 276.

62 PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 532.

proto obor „hájit“ více na sílu a upínat se k ideovým dogmatům, volbě nezávadných témat⁶³ či dokonce negativním vymezení se, což ovlivnilo jeho pověst. Musel také využívat dalších „cest“ k udržení svých pozic i postavení oboru.

Představitelé národopisu na Slovensku naopak dokázali nejspíše i díky citlivé práci s jazykem (ale i mírnější formě „normalizace“) prosadit směry výzkumu nepřilíh žadoucí. Schopnost užití vhodných slov mohla pomoci dostat do Slovenského národopisu mimo jiné článek o vystěhovalectví do Ameriky. Arne Mann v roce 1980 píše o emigraci a následných návratech na východní Slovensko bez okatých ideologických klišé – poukazuje na negativa i přínosy reemigrace a hodnotí vliv reemigrantů na způsob života či lidovou architekturu.⁶⁴

Lze narazit i na teze evidentně odporující dobovému konsensu. Milan Leščák ve Slovenském národopise č. 3 z roku 1980 vedle povinných floskulí připouští, že odpor proti kolektivizaci zemědělství byl přirozený, protože odporovala tradiční vesnické hodnotové orientaci: „*Je potrebné s odstupom času pochopiť, že počítačové rozdielne prístupy k myšlienke kolektivizácie sa nespájali zväčša s bojom proti jej pokrokovému obsahu, ale so zápasom so zvykovou tradíciou.*“⁶⁵ Taktéž o „krizové“ druhé polovině šedesátých let Milan Leščák píše jako o období, kdy se zvyšoval zájem o folklor, místo žadoucích frází o úpadku a krizi.⁶⁶

Božena Filová pak při hodnocení „regresivních“ tradic nezmiňuje příklady nespravedlivých sociálních vztahů a třídního boje, které by bylo velmi snadné použít. Místo toho poukazuje na negativní ekologické dopady hospodaření v minulosti. To sice působí v období masivní devastace krajiny socialistickým zemědělstvím i těžbou uhlí poněkud kuriózně, Božena Filová však v náznaku dodává, že v současnosti se taktéž ničí životní prostředí. Je možné, že nechtěla používat laciná ideologická klišé, nebo chtěla dokonce přispět k debatě o významu životního prostředí, která se v té době opatrně i v Československu prosazovala a čím dál více její potřebu pocítovala i široká veřejnost. Kritizuje ostatně i soudobý příklon ke konzumerismu, který degraduje *socialistický způsob života* – aktuální kritiku pozdně moderní společnosti

63 Je však nutno podotknout, že i ideově protěžované výzkumy vedly k publikaci kvalitních a doposud nedocenených prací i díky jejich přidělení méně politicky spolehlivým (ale velmi odborně zdatným) etnologům. Srov. WOITSCH, Jiří: Kam zmizela etnografie dělnictva?, c. d., s. 696.

64 MANN, Arne: Vystěhovalectvo za pracou do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. *Slovenský národopis* 28, 1980, č. 4, s. 527–552. Srovnání nabízí studie sledující korespondenci emigrantů do Ameriky publikovaná přímo Antonínem Robkem v *Českém lidu* – z citovaných dopisů jsou patrné zejména těžkosti života české komunity, jejich amerikanizace, ztráta národní identity a omezování občanských práv. Jako legitimizační faktor oprávněnosti odchodu do Ameriky je zmiňován útlak, kterému Češi čelili ze strany rakousko-uherské monarchie. ROBEK, Antonín: Korespondence vystěhovalců do Ameriky jako etnografický pramen. *Český lid* 71, 1984, s. 14–29.

65 LEŠČÁK, Milan: K niektorým aspektom vývinu slovenskej ľudovej kultúry po roku 1945. *Slovenský národopis* 28, 1980, č. 3, s. 366.

66 Tamtéž, s. 369.

vlastní i západním intelektuálům a opozičním kruhům tedy dokáže pomocí užití *hypernormalizovaných* frází o *socialistickém způsobu života* vyjádřit v oficiálně publikované odborné studii.⁶⁷ V kontextu *přestavbového* období konce 80. let ostatně zaznívá od Boženy Filové náznak kritiky socialismu jako takového: *Ukazuje sa už teraz, že vnútorné nedostatky a rozpory vývinu socialistického spôsobu života signalizujú, ale niekedy i syntetizujú nedostatky, či vnútorné rozpory vývinu socializmu vôbec.*⁶⁸

Druhá polovina osmdesátých let však paradoxně přinesla i zvýšené nároky na precizaci ideového ukotvení, což souvisí s prosazováním nového výzkumného tématu – *historicko-etnické identifikace současného člověka* (tzn. dodnes aktuálního studia identit). Toto téma bylo nutno legitimizovat jako výzkum prosazování *socialistického společenského vědomí* a tvoří pomyslný vrchol *hypernormalizované* aktivity Boženy Filové necelý rok před pádem komunismu v Československu.⁶⁹ Studium identit i hodnotových orientací pak v prostředí slovenské etnologie plynule pokračovalo v období postsocialistické transformace.⁷⁰

Závěr

Reflexe proměny užívání jazyka a jím vyjadřovaných významů nabízí jednu z cest, jak pochopit principy, na kterých fungovala společnost pozdního socialismu na různých úrovních a v různých prostředích. Příklady z etnografické oborové komunity lze zařadit do mozaiky sfér, ve kterých si někteří lidé pomocí užívání *hypernormalizovaných* frází, dokázali utvářet omezený prostor pro prosazování vlastních zájmů v kontextu pozdně socialistického autoritativního režimu.

67 „Z oblasti výrobných tradícií napr. narušenie ekologickej rovnováhy krajiny spôsobovala tradícia jednostranného využívania toho typu hospodárstva, pri ktorom sústavným vypásaním lesných polôh ovcami sa skoro úplne zlikvidovali veľké úseky lesných porastov Slovenska. Sú takými však i niektoré novšie, ba i súčasné stereotypy životného spôsobu, ktoré ako jadrá môžu vytvoriť základy normy novej nežiadúcej tradície. Takou je na slovenskom vidieku veľmi frekventovaná novšia norma individuálnej prestíže, ktorá sa pri hodnotení človeka opiera o jeho vonkajšie ukazovatele a stotožňuje sa s množstvom vecí, ktoré človek vlastní. [...] Takto skoro skryte deformujú i celkové spoločné úsilie o formovanie socialistického spôsobu života, deformujú tým naše súčasné etnokultúrne tradície.“ FILOVÁ, Božena: Tradícia a potreba jej súčasnej teoretickej i praktickej interpretácie, c. d., s. 17. Srov. FILOVÁ, Božena: Výskum kultúry a spôsobu života družstevnej dediny v kontexte úloh slovenskej národopisej vedy. (Na margo seminára o kultúre družstevnej dediny Sebechleby). *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 2, s. 309–314.

68 FILOVÁ, Božena: Teoretické východiská, vedecký a spoločenský cieľ hlavnej úlohy ŠPZV IX-8-4 „Historické a etnokultúrne aspekty formovania a rozvíjania socialistického spôsobu života.“ Výťah z projektu. *Slovenský národopis* 35, 1987, č. 2–3, s. 490.

69 FILOVÁ, Božena: Úloha národopisej vedy pri formovaní socialistického spoločenského vedomia. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3–4, s. 618–625.

70 Srov. RATICA, Dušan (ed.): *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov roku 1992*. Bratislava: NÚ SAV, 1992.

Opět je však třeba upozornit na limity zobecnitelnosti předkládaných tezí. Jazyková obratnost mohla tvořit významný předpoklad k prosazování vlastních zájmů, nebyla však tím jediným, co možnosti seberealizace konkrétních osobností i celkovou atmosféru v komunitě – například na akademickém pracovišti – formovalo. Významnou roli hrály mezilidské vztahy a sociální kapitál, v neposlední řadě pak kádrový profil, znalost stanovených hranic a ochota je dodržovat, ve veřejném životě všudypřítomná autocenzura⁷¹ a úspěšné vyhýbání se cílené nepřízni mocných. Není taktéž možno přehlížet rozdíly mezi českým a poněkud „volnějším“ slovenským prostředím.

Studie se zaměřila na čelné představitele etnografie v období tzv. normalizace, kteří museli ideologický jazyk ovládat na každodenní bázi – jejich zkušenost je proto do značné míry specifická a stěží přenositelná, o čemž svědčí mimo jiné nižší přítomnost ideových floskulí v textech produkovaných méně sledovanými institucemi.⁷² Strategii vlastní seberealizace a cest, jak si zabezpečit působení v oboru, které pro akademiky mnohdy představovalo smysl života, existuje celá řada a vychází z časového, prostorového i sociálního kontextu. Jakákoli generalizace představuje pouze formu nástinu nejdůležitějších tendencí, které mohly být v různé míře kombinovány (a byly do jisté míry determinovány jednotlivci i prostředím, ve kterém působili).⁷³

Kompetence v práci s jazykem mohly schopným (a „prověřeným“) osobnostem pomáhat k prosazení studia ne příliš žádoucích a nových témat, chránit obor před zásahy vládnoucí moci a v neposlední řadě udržovat dobré vztahy mezi kolegy a pomocí uchovat renomé oboru po roce 1989. Zejména zpětný obraz jednotlivých aktérů pak mohlo negativně ovlivňovat uplatňování strategie „ostrých loktů“ na úkor jemné práce s jazykem. To ostatně ukazuje srovnání osobností Boženy Filové a Antonína Robka jako předních osobností etnografie.

Význam jazyka není nutno přeceňovat, ale ani podceňovat, zvláště v oblasti vědy. Osvojení si schopnosti vhodně užívat ideové floskule bylo na rozdíl od formálního členství v různých organizacích Národní fronty časově náročnou záležitostí.⁷⁴ Věnované úsilí však mohlo vést k dosažení zásadnějších úspěchů – třeba schop-

71 Srov. HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, c. d., s. 156.

72 Nižší míra přítomnosti ideových floskulí je patrná v textech publikovaných v časopise *Národopisné aktuality* vydávaném Ústavem lidové kultury ve Strážnici (ačkoli i zde se najdou výjimky, jako je např. použití ideových floskulí o potřebě studia *progresivních a regresivních* tradic v úvodní studii monotematického čísla ve snaze legitimizovat studium sociálního prostředí malého města včetně, např. života Romů – srov. JANČÁŘ, Josef – SOUČEK, Jan: Národopisný výzkum města. *Národopisné aktuality* 19, 1982, č. 1, s. 1–6).

73 Srovnání nabízí případová studie sledující profesní působení historika Rostislava Nového. Srov. JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, c. d., s. 271.

74 Tamtéž, s. 375.

nost psát záměrně vágní posudky mohla pomoci k udržení pracovních pozic méně politicky spolehlivých kolegů.⁷⁵

Lidé za pozdního socialismu – ať už byl jejich vztah k vládě KSČ jakýkoli – neměli až do konce osmdesátých let pocit, že by se měla blížit změna politického systému. Řada z nich se přitom chtěla profesně věnovat oblastí svého zájmu, která pro ně představovala celoživotní náplň – jejich možnosti se v jednotlivých oborech lišily a v různé míře naráželi na nutnost činit někdy morálně problematické, jindy jednoduše otravné ústupky. Motivace vědeckých pracovníků obohacovat svoje disciplíny šla ruku v ruce s ochotou čelit obtížným situacím, které ostatně nemusely souviset pouze s ideologií, ale třeba i s neefektivitou centrálně plánovaného hospodářství a nedostupností vhodného vybavení, přístrojů či literatury.⁷⁶ Proto je nutno při hodnocení socialistické vědy citlivě reflektovat perspektivu těch, kteří se jí věnovali, a nehodnotit (a nesoudit) tehdejší etnografy i další vědce pouze na základě ideologii poplatné formy textů a volby výzkumných témat.

Literatura

- BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*, 2. Bratislava: Veda, 1995.
- DOUŠEK, Roman: Legitimizační rámce slavnosti „Otvírání studánek“ revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108, 2021, č. 1, s. 25–50.
- FIDELIUS, Petr: *Jazyk a moc*. München: Edice Arkýř, 1983.
- FILOVÁ, Božena: Integrácia československej etnografie a folkloristiky v rámci štátneho plánu základného výskumu – výsledky a perspektívy. *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 3, s. 474–490.
- FILOVÁ, Božena: Miesto a pôsobenie tradícií v spôsobe života súčasnej slovenskej vidieckej rodiny. *Slovenský národopis* 26, 1978, č. 2, s. 269–277.
- FILOVÁ, Božena: Teoretické východiská, vedecký a spoločenský cieľ hlavnej úlohy ŠPZV IX-8-4 „Historické a etnokultúrne aspekty formovania a rozvíjania socialistického spôsobu života.“ Výťah z projektu. *Slovenský národopis* 35, 1987, č. 2–3, s. 486–490.
- FILOVÁ, Božena: Tradícia a potreba jej súčasnej teoretickej i praktickej interpretácie. *Slovenský národopis* 34, 1986, č. 1–2, s. 13–21.
- FILOVÁ, Božena: Úloha národopisnej vedy pri formovaní socialistického spoločenského vedomia. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3–4, s. 618–625.
- FILOVÁ, Božena: Výskum kultúry a spôsobu života družstevnej dediny v kontexte úloh slovenskej národopisnej vedy. (Na margo seminára o kultúre družstevnej dediny Sebechleby.) *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 2, s. 309–314.

⁷⁵ Tamtéž, s. 218.

⁷⁶ Srov. ŠRÁMKOVÁ, Marta: Individuální výzkumná práce jako součást oboru, c. d., s. 163.

- HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, [1990].
- HLAVÁČEK, Jiří: Napoleon české etnografie: životopisná skica Antonína Robka. *Národopisný věstník* 76, 2017, č. 1, s. 25–47.
- HLAVÁČEK, Jiří – BORTLOVÁ, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Československá etnografie a folkloristika ve vzpomínkách pamětníků*. Praha: Academia, 2018.
- HOUDA, Přemysl: *Normalizační festival. Socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum, 2019.
- HYNKOVÁ, Hana: K politické a ideologické funkci etnografie. *Český lid* 59, 1972, č. 4, s. 195–196.
- JANČÁŘ, Josef: Vědecký národopis a společenská praxe. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 157–162.
- JANČÁŘ, Josef – SOUČEK, Jan: Národopisný výzkum města. *Národopisné aktuality* 19, 1982, č. 1, s. 1–6.
- JANEČEK, Petr: Česká prozaická folkloristika v letech 1945–1989 v mezinárodním kontextu. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 226–243.
- JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka: *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2012.
- JURČAK, Aleksej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum, 2018.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – POTANČOK, Vladimír (eds.): *PhDr. Božena Filová, CSc., členka korešpondentka SAV. Osobnosť, dielo a personálna bibliografia*. Bratislava: Ústav etnologie SAV, 2017.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – ZAJONC, Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. Kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: Veda, 2016.
- KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.): *Dějiny Česka*. Praha: NLN, 2019.
- KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, 2019.
- KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny, 1998.
- LEŠČÁK, Milan: K niektorým aspektom vývinu slovenskej ľudovej kultúry po roku 1945. *Slovenský národopis* 28, 1980, č. 3, s. 365–372.
- MANN, Arne: Vystáhovalectvo za pracou do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. *Slovenský národopis* 28, 1980, č. 4, s. 527–552.
- MAZOWER, Marc: *Temný kontinent: Evropa ve 20. století*. Praha: Karolinum, 2019.

- McDERMOTT, Kevin: *Communist Czechoslovakia, 1945–89. A political and social history*. London: Macmillan Education, 2015.
- NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno: Host, 2018.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 125–147.
- OTČENÁŠEK, Jaroslav: Nástin vývoje studia lidové slovesnosti na pražském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR po roce 1953. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 150–156.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: „Něco za něco...“. Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 177–197.
- PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum, 2015.
- POLOUČEK, Oto: Kontinuity v období „revolučních proměn“ a „soumraku selského stavu“: příspěvek ke studiu života na venkově v socialistickém Československu. *Slovenský národopis* 68, 2020, č. 1, s. 29–46.
- PRANDA, Adam: Hodnotové orientácie vidieckeho obyvateľstva na Slovensku v súčasnosti a faktory formovania progresívnych lokálnych a regionálnych tradícií. *Slovenský národopis* 30, 1982, č. 3, s. 407–419.
- PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří: *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: Argo, 2018.
- RATICA, Dušan (ed.): Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov roku 1992. Bratislava: NÚ SAV, 1992.
- REDAKCE: Antonín Robek (31. 8. 1931 Zeměchy u Kralup nad Vltavou – 17. 12. 2008). *Český lid* 96, 2009, č. 1, s. 101–102.
- REDAKCIA: Vklad Boženy Filovej do rozvoja národopisej vedy na Slovensku. *Slovenský národopis* 64, 2016, č. 3, s. 375.
- ROBEK, Antonín: Etnografie a folkloristika k 40. výročí února. *Český lid* 75, 1988, č. 2, s. 65–66.
- ROBEK, Antonín: Korespondence vystěhovalců do Ameriky jako etnografický pramen. *Český lid* 71, 1984, s. 14–29.

- ROBEK, Antonín: Připomínáme si významné události našich moderních dějin. *Český lid* 66, 1979, č. 1, s. 1–2.
- ROBEK, Antonín: Tradice a současnost. *Český lid* 66, 1979, č. 3, s. 129–130.
- ROBEK, Antonín: Velká říjnová socialistická revoluce a rozvoj etnografie a folkloristiky. *Český lid* 74, 1987, č. 1, s. 1–3.
- ROBEK, Antonín: Zamyšlení nad společenskou úlohou současné etnografie. *Český lid* 59, 1972, č. 4, s. 193–194.
- SPURNÝ, Matěj: Doslov. In: Jurčák, Aleksej: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum, 2018, s. 365–373.
- ŠLOSAR, Dušan: Jazyk totality a jazyk dneška. In: Jančáková, Jana – Uličný, Oldřich – Komárek, Miroslav (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sborník z olomoucké konference 23.–27.8.1993*. [Filozofická fakulta Univerzity Palackého] 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995, s. 110–112.
- ŠRÁMKOVÁ, Marta: Individuální výzkumná práce jako obraz oboru. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 163–171.
- URBÁŠEK, Pavel: Vysokoškolští učitelé a vysokoškolské prostředí v letech tzv. normalizace. In: Vaněk, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé--?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. [Sv. 1, Studie]. Praha: Academia, 2009, s. 430–471.
- WOITSCH, Jiří: Kam zmizela etnografie dělnictva? *Český časopis historický* 110, 2012, s. 692–707.
- WOITSCH, Jiří: Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů. *Český lid* 100, 2013, č. 1, s. 63–98.
- WOITSCH, Jiří – JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016.

Summary

Progressive Forms of Folk Traditions as Part of the Socialist Way of Life: the Language and the Czechoslovak Ethnography in the Period of Normalization

Late Socialism is usually associated with the alienation of society, and even ruling elites, from ideology. For this reason, the separation of official language from the real world led to the system which, to a certain extent, made it possible to give the ideological cliché a new content with the purpose to create a limited space for the implementation of own interests. However, the use of the ideological language must be reflected critically in the context of the environment that is researched. The study will focus on the Czechoslovak ethnography and the legitimization of ethnographic

research – e.g. research into traditions. The author will use examples from the environment with the strictest ideological supervision – the (Czecho)Slovak Academy of Sciences and its leading representatives Antonín Robek and Božena Filová, whereby the possible influence of the used ideological language on the current image of these persons will be thought over.

Key words

History of ethnology – late Socialism – Czechoslovakia – Antonín Robek – Božena Filová – language – Czechoslovak Academy of Sciences

School and Its Role in Contemporary Rural Community Development¹

Prof. PhDr. Alexandra Bitušiková, PhD.

Department of Social Studies and Ethnology, Faculty of Arts, Matej Bel University, Tajovského 40, 97401 Banská Bystrica, SLOVAKIA
alexandra.bitusikova@umb.sk

Introduction

This paper presents a case study based on research in Spišský Hrhov, one of ten villages in Slovakia that received an award “The Village of the Year”, which is part of the biannual European Village Renewal Award Competition. The main objective of the paper is to focus on the role of an educational institution (in this case a primary school) in a village in the process of local identity and solidarity building based on natural and cultural heritage. The paper demonstrates activities of the primary school in the village Spišský Hrhov in Eastern Slovakia, a school with a large proportion of Roma students.² The school presents an example of an institution that strongly motivates students to follow local and global environmental and socio-cultural challenges and provides them with many opportunities to foster their interest in natural and cultural heritage and to integrate them into local community life. Among the top priorities identified by the school in the process of education are: strengthening social and environmental awareness of the students and respecting local and regional traditions. By focusing on these objectives the school shows very good results in integrating the Roma students in the educational process and also generally in local development. The paper demonstrates a number of innovative ways of connecting environment and heritage, used by the school. The overall objective of all school activities is to educate and prepare its students for living in the village (or elsewhere) and contributing to its sustainable community life and development.

The study draws on empirical research in Spišský Hrhov in the period of 2016–2020, based on participant observation and a series of formal and semi-formal interviews (online and offline) with representatives of the village (the mayor and

1 The paper is supported by a APVV-16-0115 project „Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka“.

2 Slovakia is a country with a large population belonging to Roma minority (8–10 per cent of overall population) and struggles with finding right integration policies for this minority. Numerous Roma communities live in inappropriate conditions, and suffer from high unemployment, segregation and discrimination.

employees of the local municipality, the headmaster of the Primary School, the director of the School of Arts, teachers, the head of the Community Centre, and local residents).

The Village of the Year Competition

The national competition “The Village of the Year” is a driver of new rural developments. In Slovakia, the competition has been organised since 2002 through the European Association for Rural Development and Village Renewal (ARGE),³ a non-profit membership association. ARGE had 22 members in 2019 – both the European member countries and member countries' regions, mainly from German speaking countries and Central Europe, including the Czech Republic, Slovakia, Hungary and Slovenia.⁴ The original aim of the association was to promote international exchange of experience in rural development between the EU member states and the neighbouring transition countries of Central-Eastern Europe. Since the enlargement of the EU, ARGE has been trying “to motivate those concerned and to create a positive public opinion for the interests of people in rural areas and thus give the best possible support to the preservation and formation of viable, attractive villages.”⁵ Numerous activities have been organised, focused on environmental, economical, sociological and cultural aspects of rural life with the key event of the European Village Renewal Award Competition.⁶

Slovakia (namely the Slovak Environment Agency, part of the Ministry of Environment) joined ARGE and nominated its first “Village of the Year” (the winner of the national competition) for the European award in 2002. Since then, it has awarded ten villages in the national competition. The winner participates in a biannual European Village Renewal Award Competition. The Slovak competition's criteria are based on the ARGE competition statute, but carry some national characteristics, which are described in an easy, understandable and even poetic way in order to make them clear and close to the competition's participants – local rural people who are the main actors in the whole process.⁷ The biannual European competition has

3 Original German name of the organisation: Europäische ARGE Landentwicklung & Dorferneuerung.

4 Members (2020): Bavaria, German-speaking Community of Belgium, Burgenland, Hesse, Carinthia, Luxembourg, Lower Austria, Opole, Rhineland-Palatinate, Saxony, Salzburg, Slovakia, Slovenia, South Tyrol, Styria, Thuringia, Tyrol, Czech Republic, Hungary, Vorarlberg, Hinterstoder and the Niedersächsische Akademie Ländlicher Raum.

5 <http://www.landentwicklung.org/kurzportrait/> (cited on 12. 9. 2019).

6 See for instance a paper on the competition in the Czech Republic: NOVOTNÁ, Hedvika – BITTNEROVÁ, Dana – HEŘMANSKÝ, Martin: “Pop-rurality”: Rurality Interdiscourse in the Village of the Year Competition. *Urban People / Lidé města*, 2017, Vol. 19: 2, pp. 231–283.

7 The seven evaluation categories of the competition in Slovakia are: The village as a Manager; The village as an Oil-Painting; The village as a Treasure; The village as a Community; The village as a Partner; The village as a Host; and The village as a Garden.

always a different motto, however, its key message is to achieve an overall sustainability of the village development with the aim to renew and re-develop the village while sustaining its typical characteristics and uniqueness through an active participation of local people. The originality of the participatory approaches and attitudes towards the renewal of the village in terms of environmental, social and cultural sustainability is the main indicator within the overall evaluation.

Theoretical Framework

The European Village Renewal Award Competition (and the Slovak competition “The Village of the Year” as part of it) has been formed with the aim to contribute to the development of rural environment, addressing its major challenges. Scientific debate about the current transformation of rural communities has been developing through diverse interdisciplinary discourses where each discipline focusses on some specific aspects of rural development – from the perspective of its economic decline/growth, environmental challenges, social cohesion, ageing, in/equality, diversity, identity, marginality, peripherality, resilience, and sustainability. All of these aspects are equally important, however, environmental challenges have increasingly appeared on the top of global priorities to be solved if we, the mankind, want to survive. Hundreds of scientific theories, thousands of political promises and ten of thousands of civic initiatives were defined and (some) implemented with the objective to contribute to save the environment of our planet. Whatever the results of these numerous initiatives are, it is the local community and its human capital that is the main force of making a difference. For the purpose of this paper, I chose to discuss the concept of multifunctionality within the rural development that I find inspiring not only for academics, but also for decision-making representatives at local, regional or national levels.

Multifunctionality of Rural Spaces

The concept of multifunctionality in rural environment is closely connected with the emerging paradigms of resilience and vulnerability in human systems.⁸ It has recognised growing challenges of rural environment connected with ageing, decline, marginality, and sustainability. The concept of multifunctionality has been first used by policymakers in the early 1990s. It acknowledged that rural areas are characterised not only “*by food and fibre production, but also by the production of associated environmental and social functions for rural communities*”.⁹ It means that successful,

8 CHASKIN, Robert J.: Resilience, community, and resilient communities conditioning contexts and collective action. *Child Care in Practice*, 2008, Vol. 14, pp. 65–74.

9 WILSON, Geoff: Multifunctional “quality” and rural community resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS, 2010, Vol. 35, pp. 364–381; van HUYLENBROECK, Guido – DURAND, Guy (eds): *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and*

sustainable and resilient rural communities are characterised by well developed and balanced economic, social and environmental capital.¹⁰ The notion of capitals was developed by several social scientists before (mainly Bourdieu with his theory of economic, social and cultural capitals, 1984; and Putnam with the theory of social capital as a glue that binds communities together, 1993), and was revisited and re-developed further. Within the Wilson's concept of multifunctionality, a strong economic capital is seen as the first important component. It expects diversified businesses, and income streams (e. g. not only monofunctional agricultural production, but also other economic sources such as tourism, eco-farming, new innovative businesses and services). The second – a notion of social capital is based on strong interactions within local community, good leadership, good communication and co-operation between the people and the institutions, trust, and positive inter-generational exchange. The third – a notion of environmental capital is a more recent addition to the theories of capital. It has been used by ecologists, human geographers or anthropologists “*to conceptualise attributes of human-environment interaction linked to the availability and sustainable use of natural resources for human consumption*”.¹¹ The resilience of rural communities is predicated on ‘healthy’ rural environments,¹² which require good landscape management (including the maintenance of biodiversity and wildlife – so called green services), water management (quality of water, flood control, water harvesting – so called blue services), and management of “*the role of farming for rural cohesion and vitality, ambience and development, exploiting cultural and historical heritages, creating a regional identity and offering hunting, agro-tourism and agro-entertainment*”.¹³ To summarise, in order to be successful as a rural settlement and community, there should be a balanced development of economic, social and environmental capitals.¹⁴

The Research Site: Spišský Hrhov – The Village of the Year 2015

The village Spišský Hrhov was given the national award “The Village of the Year” in 2015.

Spišský Hrhov is situated in Eastern Slovakia (the Prešov district and the Levoča county) and has over 1700 inhabitants. The village has doubled the number of

rural development. Aldershot: Ashgate, 2003; BROUWER, Floor – van der HEIDEN, C. Martijn: *Multifunctional rural land management: economics and policies.* London: Earthscan, 2009.

10 WILSON, Geoff: Multifunctional “quality” and rural community resilience, o. c., p. 366.

11 Ibid., p. 367.

12 ROBINSON, Guy M. (ed.): *Sustainable rural systems: sustainable agriculture and rural communities.* Aldershot: Ashgate, 2008.

13 van HUYLENBROECK, Guido – VANDERMEULEN, Valerie – METTEPENNINGEN, Evy – VERSPECHT, Ann: Multifunctionality of agriculture: A Review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews in Landscape Research*, 2007, Vol. 1: 3, p. 7.

14 BITUŠIKOVÁ, Alexandra: Vybrané koncepty výskumu súčasného vidieka. Inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu. *Slovenský národopis*, 2019, Vol. 67: 3, pp. 259–274.

inhabitants in the recent decade due to its vicinity of the city of Levoča (8 km) – the development of the village has become part of a suburbanisation process. Many families from Levoča bought cheaper building plots in Spišský Hrhov and built new villas there. Although the majority of inhabitants are of the Slovak ethnicity, about 2–3 per cent claim the Roma ethnicity.¹⁵ The Roma families live in a separate, but not totally segregated part of the village.

The village has attracted a broad attention of national and even international media¹⁶ because of its successful story and the charismatic leader of 20 years – the mayor Vladimír Ledecký. He made the village famous by starting new local social enterprises, giving job opportunities to the people from the local Roma community and improving their living conditions and their integration. The mayor managed to strengthen the multifunctionality of the village by supporting its economic, social and environmental capitals, using also external European funding. His main objective was to strengthen the development of the village in all areas primarily by fostering its human capital, the people.

This local example serves as a good practice particularly for many other villages that struggle with the integration of the Roma or other minorities. In addition to introducing innovative policies, strategies and practices, and focusing on developing local socio-economic capital, the mayor of Spišský Hrhov also put a strong emphasis on education, and he closely co-operated with the headmaster of the local primary school, trying to strengthen the socio-cultural and environmental capital of the village by involving and including the children. He realised that good education of all children in the village could be the key to the possible positive development of the village in the future.

One of the most important starting points to improve the educational standards was the creation of a local psychological diagnosis center for children before they could be sent to special schools that supported segregation of the Roma and non-Roma children.¹⁷ This step opened an opportunity to almost all Roma children in the village to enter mainstream education, which means that the Roma children from Spišský Hrhov now visit a primary school together with all other local children. This is a unique and successful example of an inclusive approach towards the Roma children integration within Slovakia.

15 According to the census in 2011, only 27 inhabitants claimed the Roma ethnicity out of 1333 inhabitants, however, the real number of the Roma might be much higher (due to the fact that most Roma in the village claim Slovak ethnicity).

16 E.g.: <https://www.nytimes.com/2017/09/09/world/europe/slovakia-roma-spissky-hrhov-integration.html> (cited on 14. 2. 2020).

17 Special schools for children with various disabilities (mostly the Roma children) get higher financial support per pupil from the state. Therefore, these schools tend to get as many pupils as possible – and sometimes practices how to get these students might be based on corruption (such as persuasion of the Roma parents that a special school is the best for their children), and not on serious diagnosis methods.

The primary school of Spišský Hrhov (a school within the responsibility of the local municipality) has truly become a very important part of local municipality strategies and activities. As the mayor admitted in a personal interview: *“I had to fire two headmasters of the primary school before I found and persuaded the one who understood my visions [...]. The present one is even more active than I am [...]. That is good.”* The mayor was fully aware of the importance of the local educational institution in the village. He often discussed important decisions with the headmaster – their collaboration was crucial in the overall village development. In addition, the mayor also had an important influence on supporting the local kindergarten as well as the School of Arts, which is an after-school place for voluntary activities in various kinds of arts. About 250 children take part in these after-school activities, which has an important and positive impact on their further personal development, but also contributes to the community life as the children often participate in various local festivities.

The primary school of Spišský Hrhov has about 300 students (2020), half of them are Roma children. The school builds its reputation on a modern “family-based” school with a focus on a good “school – student – parent relationship”, and it is famous for a successful integration and inclusion of the Roma children. According to the headmaster, there is a direct relationship between the employment of Roma children’s parents (mainly the employment of the fathers) and the school attendance. The local experience clearly shows that once a Roma parent (particularly the father) got a job in a local company (one of three social enterprises established by the municipality) and managed slowly to improve the standards of living at home (such as hygiene conditions, e. g. building a bathroom or installing electricity – which was highly supported - also financially - by the municipality), the children started to attend school on a more regular basis and showed an educational progress. This correlation is an important – if not the most important – lesson from this local experience. As the mayor said in a published interview: *“The problem is not whether a child is the Roma or non-Roma. But there is a difference between a dirty or smelly child and a clean, nicely smelled child. There is a difference if you wash your children with cold water from a barrel or with hot water from an official water supply. By improving the water supply to the Roma families which collaborate with the village through their employment in local social companies, the progress of the Roma children has improved significantly. We have no Roma child in a special school, we now have Roma children at secondary schools and we even have Roma university students. This was not the case before”*.¹⁸

The Spišský Hrhov Primary School aspires to be an inspirational place where children and their parents or grandparents come not only during the school time or

18 BELANSKÁ, Dominika: Chodit’ s otvorenými očami. Rozhovor s Vladimírom Ledeckým. *Smart Cities* 04-2014: pp. 62–65.

school year. In addition to the primary school curricula with a focus on teaching foreign languages, the school leads children to respect local traditions and to strengthen their social and environmental awareness. It offers dozens of after-school activities, most of them practice-based. This objective reflects the diversity of the student-ship. As the headmaster stressed, he had to think of the half of the school students population (the Roma) and their possible further employability, and decided to introduce a number of practice-based subjects. He is aware of the fact that most of the Roma students would not continue in secondary or even university education, but they would need to have knowledge and some practical experience to get a job or start their own business.

The headmaster emphasised the importance of teaching their students primarily the skills and competences that are based on local natural and cultural heritage. That is why the students practise traditional crafts, learn about growing local fruit, vegetable, and herbs in a greenhouse and in a herb garden, practise beekeeping and honey-making, or take care of sheep and goats. Local residents, often parents and mainly grandparents, take an active part in this training. The aim is to raise children's awareness of local traditions forming their local identity, and give them knowledge and skills to continue in preserving and developing them. The impact is already visible – many children (mainly girls) started their own herb gardens at home and boys showed more interest in farming.

Thanks to numerous activities of the headmaster and the teachers, the school has received lots of external funding. For instance, through the Norwegian grant project “Water and rain belong to gardens”, which aimed at increasing awareness about climate change, students got a new Eco-class with a green roof and infopanel, which is used for outdoor teaching on a daily basis from spring to autumn. In addition, students can watch a special system for collecting rain water for gardening, or observe a new arboretum, a pond with fish, and composting.¹⁹

With the support of the Visegrad Fund (Circles of knowledge), circular zones for rest and outdoor teaching were built.²⁰ Another popular project was building a traditional oven in the school garden. Students can now learn how to make traditional home-made bread, cakes, and even a non-Slovak, but very popular pizza. The topic of bread making has also been used in curricula – chemistry, maths, Slovak language, and foreign languages, which shows that education – even at the primary education level – can be offered to students in various innovative and inspirational ways.

Since 2013, the school has been a member of the “Green School” programme and it prepares an action plan every year in the field of environmental education. It has its “eco-code” with the motto: “*There is only one Earth – we help, we save, we recycle, we do not waste, we protect.*” Key messages in the eco-code include:

19 <http://zahrada.mneme.sk/portfolio/spissky-hrhov/> (cited on 14. 2. 2020).

20 <https://spis.korzar.sme.sk/c/6475108/zelenu-zonu-tvorili-deti-z-troch-krajin.html> (cited 14. 2. 2020).

The school eco-code. Used with the permission of the headmaster, 2020.

grandparents, relatives, and other local residents. In addition, every year the school welcomes numerous visitors from Slovakia and abroad who come to see and learn. This aspect of all school activities has a broad impact on the further local development, networking as well as strengthening of identity, mutual solidarity, and pride.

Summary

This case study aimed at focussing on the role of an educational institution – a primary school in the contemporary rural development by using local cultural and natural heritage as tools of education. The locus of the study was the Slovak village of Spišský Hrhov that was given an award “The Village of Year” competition in Slovakia in 2015, which is part of a European competition focussing on rural development through various categories. The paper briefly looked at the competition methodology and pointed out the selected theoretical basis related to the case study, mainly the theory of multifunctionality, stressing the importance of the balanced development of economic, social and environmental capitals including human capital. The main focus was on showing the role of the local primary school as an important actor in local community life and development, which is often underestimated. In

we protect nature for future generations, we plant trees and look after them, we feed animals in winter, we take care of our greenery, we walk to school, we use recycled paper, we are careful when making copies (we copy on both sides of the paper), we use e-mail communication, we take part in ecological and recycling activities.²¹

It is important to stress that all school activities in the environmental and cultural heritage field and all outdoor school areas are open not only for the students, but also for the local people (and any visitors) who can visit them and enjoy a nicely kept environment, which contributes to building a local community spirit. The school outdoor space has become a common public space for both the children and their parents,

²¹ <http://www.skolahrhov.sk/sk/modul/skola/ekokodex/> (cited on 14. 2. 2020).

Slovakia, primary schools are under the responsibility of local municipalities, and the co-operation (or lack of it) between the school and the municipality is therefore crucial.

The primary school of Spišský Hrhov has proved to be one of several positive examples of educational institutions in Slovakia that have a close and active collaboration with the local municipality and other local institutions, and try to contribute to the integration of all children in the community life. The school's objective is to give all children knowledge using local traditions based on natural and cultural heritage in order to build their skills, identity, and solidarity. As half of the students are of the Roma origin, the curricula reflect also the need to teach them practical skills (e. g. in farming, vegetable growing, cooking, baking etc.) that might be useful for their future life and employability.

The example of Spišský Hrhov shows the significant role of the mayor in the process of collaboration with the local school and in appointing the headmaster – a person open to collaborate with the municipality who can understand the role of the rural school in a broader context - as an important local institution and a tool of social integration of the rural community and its development. It is the mayor's responsibility to identify and appoint the "right" headmaster as one of the key actors in the rural community. It also demonstrates the importance of the multifunctionality puzzle where all village's capitals have to work together, yet it is the people that are the most crucial capital of each community. The local primary school in Spišský Hrhov remains a strong player in the contemporary rural development of the village: it shows its contribution to the local development by initiating numerous activities in order to foster education, understanding, networking, collaboration, volunteering, solidarity, and sense of community, and to respect local cultural and natural heritage.

References

- BELANSKÁ, Dominika: Chodiť s otvorenými očami. Rozhovor s Vladimírom Ledeckým. *Smart Cities* 04-2014: pp. 62–65; https://www.scmagazine.cz/casopis/04-14/chodit-s-otvorenymi-ocami_locale_cs/ (cited on 14. 2. 2020).
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Vybrané koncepty výskumu súčasného vidieka. Inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu. *Slovenský národopis*, 2019, Vol. 67: 3, pp. 259–274.
- BOURDIEU, Pierre: *Distinction: a social capital of the judgement of taste*. London: Routledge, 1984.
- BROUWER, Floor – van der HEIDEN, C. Martijn: *Multifunctional rural land management: economics and policies*. London: Earthscan, 2009.
- van HUYLENBROECK, Guido – DURAND, Guy (eds): *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Aldershot: Ashgate, 2003.

- van HUYLENBROECK, Guido – VANDERMEULEN, Valerie – METTEPENNINGEN, Evy – VERSPECHT, Ann: Multifunctionality of agriculture: A Review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews in Landscape Research*, 2007, Vol. 1: 3, pp. 5–44; <http://livingreviews.org/lrlr-2007-3> (cited on 14. 2. 2020).
- CHASKIN, Robert J.: Resilience, community, and resilient communities conditioning contexts and collective action. *Child Care in Practice*, 2008, Vol. 14, pp. 65–74.
- KUMPULAINEN, Kaisu: The Village of the Year Competition Constructing an Ideal Model of a Rural Community in Finland. *Sociální studia*, 2016, Vol. 13: 2, s. 55–71.
- NOVOTNÁ, Hedvika – BITTNEROVÁ, Dana – HEŘMANSKÝ, Martin: “Pop-rurality”: Rurality Interdiscourse in the Village of the Year Competition. *Urban People / Lidé města*, 2017, Vol. 19: 2, pp. 231–283.
- PUTNAM, Robert D.: *Making democracy work*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- ROBINSON, Guy M. (ed.): *Sustainable rural systems: sustainable agriculture and rural communities*. Aldershot: Ashgate, 2008.
- WILSON, Geoff: Multifunctional “quality” and rural community resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 2010, Vol. 35, pp. 364–381.

Web pages

- <http://zahrada.mneme.sk/portfolio/spissky-hrhov/> (cited on 14. 2. 2020).
- <http://www.skolahrhov.sk/sk/modul/skola/ekokodex/> (cited on 14. 2. 2020).
- <https://spis.korzar.sme.sk/c/6475108/zelenu-zonu-tvorili-deti-z-troch-krajin.html> (cited on 14. 2. 2020).
- <https://www.nytimes.com/2017/09/09/world/europe/slovakia-roma-spissky-hrhov-integration.html> (cited on 14. 2. 2020).

Summary

School and Its Role in Contemporary Rural Community Development

The objective of the paper is to focus on the role of an educational institution (primary school) in contemporary rural community development and the process of local identity and solidarity building based on cultural and natural heritage. The paper presents a case study of the primary school in the village Spissky Hrhov in Eastern Slovakia, a school with a large proportion of Roma students. This village is one of ten villages in Slovakia that have received an award “The Village of the Year”. The primary school in Spissky Hrhov presents an example of an institution

that strongly motivates students to learn about global challenges and provides them with many opportunities to foster their interest in local cultural and natural heritage. Among the top priorities identified by the school in the process of education are: strengthening social and environmental awareness of the students and respecting local and regional traditions. The paper demonstrates a number of innovative ways of connecting environment and heritage, used by the school.

Key words

Village of the Year – school – heritage – environment – Spišský Hrhov – Slovakia

Politické tendence v udělování čestných doktorátů na Univerzitě Karlově v Praze se zřetelem k národopisnému oboru¹

Doc. PhDr. Lydia Petráňová, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 PRAHA
josef.petran@seznam.cz

Dodnes udělila pražská univerzita necelých 500 čestných doktorátů ze všech vědních oborů. Nejvíce je mezi nimi přírodovědci a lékaři.² Je samozřejmé, že samotných národopisců je pouhá hrstka i v rámci humanitních věd, ale vzhledem k tomu, jak se od poloviny 19. století obor postupně konstituoval, pokusila jsem se z tohoto období vyzvednout i tzv. předchůdce, z nichž pozdější národopis čerpal.

Udělení čestných doktorátů (doktor honoris causa, zkratka Dr.h.c.) má svá pravidla od středověku a je jednou z výsad akademických svobod. Koncem 15. století udíleli čestné doktoráty v Oxfordu a v Cambridge, v 16. století na německých protestantských univerzitách (Tübingen, Heidelberg). Tam v 17. století zobečněl obyčej udělovat čestné doktoráty při oslavách univerzitních jubileí. V 19. století se tato forma jubilejních oslav rozšířila i na evropské katolické a na americké univerzity. Výběr oceňovaných už v té době nesl jasné prvky rozmáhajícího se nacionalismu. Do této epistémy sahá rovněž počátek udělování čestných doktorátů pražskou Karlo-Ferdinandovou univerzitou v Praze.³

Podmínkami k udělení Dr.h.c. v minulosti byly a dosud jsou především návrhy vzešlé z doktorských sborů (kolegií, senátů) jednotlivých fakult, schválené vedením univerzity, dále předběžný souhlas navrženého s přijetím doktorátu, veřejná promoce, promoční slib a udělení diplomu. Základním předpokladem při nominaci je, že navrhovaný na fakultě, která ho navrhuje, dosud nezískal doktorát cestou řádného studia, tedy rigorózním řízením. Samozřejmě může být doktorem jině, případně několika jiných fakult a univerzit. V různých obdobích se různou měrou pokoušel vstoupit do tohoto procesu stát a výběr navržených usměrňovat, případně

1 Tato studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076, Etnologický ústav, v. v. i.

2 Není-li uvedeno jinak, jsou fakta v této stati převzata z publikace PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*. Praha: Karolinum, 2017.

3 Název Karlo-Ferdinandova nesla pražská univerzita do roku 1882, kdy byla rozdělena na českou a německou. V roce 1920 byl české části vrácen název Karlova univerzita; s násilnou, okupací vynucenou cézурou v letech 1939–1945, vyučuje dodnes. Německá univerzita v Praze byla v roce 1939 přijata do svazku říšskoněmeckých univerzit a činnost skončila v roce 1945.

využívat k vlastní reprezentaci. Což samo o sobě lze chápat jako ohrožení či oslabení akademických svobod a v našich dějinách je příznačné pro určité režimy.

Prospěch z uděleného titulu byl od počátku udílení čestných doktorátů obapolný. Navrhující fakulta, potažmo udílejší univerzita, si pokládaly za čest, že se navrhovaná proslulá osobnost jako čestný doktor stane členem jejich akademické obce a přispěje k věhlasu vysokého učení. Oceněný sám hodlal ozdobit své jméno dalším titulem a podepřít svůj odborný či pedagogický status. Tedy oboustranné zvýšení prestiže. Vzájemné pouto, které vzniká mezi promovaným čestným doktorem a univerzitou, vyjadřuje latinský slib dosud při promocích užívaný.⁴ V českém překladu zní:

„Slibíš tedy: za prvé, že si zachováš věčnou vzpomínku na tuto univerzitu, na níž dosáhneš nejvyšší vědecké hodnosti a že jí nikdy neodepřeš podporu své autority, svou pomoc a radu, dále, že budeš nadále pokračovat ve vědeckých studiích, jak jsi činil doposud, aby se šířila pravda, na níž spočívá blaho světa, a její světlo, aby ozařovalo celý svět [...]“

Výběr oceněných se vztahem k národopisu nebyl jednoduchý, ale pokusila jsem jej směřovat tak, aby poukazoval na výraznější dobové politické tendence ve výběru osobností navržených na čestný doktorát. V jednotlivých obdobích lze totiž postihnout tendence, které svědčí o vlivu politiky, a to hned v několika rovinách: politiky státní a režimní, politiky národní/nacionální, politiky akademické, politiky univerzitní, politiky představitelů konkrétního vědeckého oboru, politiky zájmových uskupení i osobní politiky vlivných jednotlivců.

Nelze pominout, že český národopis se od svých počátků formoval ve spolupráci se slavisticky zaměřenými badateli, zatímco od německého národopisu se programově odvracel. Nicméně výběr slavistů je metodickým problémem, neboť u řady z nich není orientace zcela vyhraněná mezi jazykovědou v užším slova smyslu a studiem kultury. Podobně je tomu s výběrem historiků. Český národopis se jako věda historická jasně postuloval až v polovině 20. století.⁵ Nicméně úzká návaznost na historické výzkumy zde figurovala vždy, o čemž svědčí i řada historiků zařazených do bibliografické části Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska.⁶ Zařadila jsem tedy vybrané osobnosti, z jejichž díla národopis čerpal a o něž se opíral (např. historické topografie). Mezi osobnostmi pražskou univerzitou oceněnými jsou i antropologicky a humanisticky zaměřeni jedinci s tak širokým záběrem, že je

4 Spondebis igitur: Primum te hius Universitatis, in qua hunc summum viri docti gradum honoris ascenderis, piam perpetuo memoriám habiturum eique auctoritate aumxilio consiliis tuis numquam defuturum, dein studia litterarum, sicut adhuc facere semper consuevisti, provehere non desiturum, ut veritas proapagetur et lux eius, qua alus generis humani contonetur, terrarum orbem illustret...

5 Srov. CHOTEK, Karel: Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid* 53, 1966, s. 271–291.

6 BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007 (dále NEČMS 1).

lze vztáhnout i k etnologii. Např. pozdější nositel Nobelovy ceny Albert Schweitzer (1875–1965), jemuž Německá univerzita v Praze udělila čestný doktorát už 1928.⁷

První, a to masové udílení čestných doktorátů Karlo-Ferdinandovou univerzitou v Praze, mělo být součástí velkolepých oslav pětistého výročí jejího založení Karlem IV. v roce 1848 a v atmosféře dočasného politického uvolnění bylo zcela v souladu s politikou univerzity: obnovit a povýšit věhlas pražského vysokého učení tím, že se do Prahy sjedou přední osobnosti evropské vědy a kultury, aby zde převzaly diplomy čestných doktorů. Seznam navržených nakonec dosáhl počtu 186 čestných doktorů a čestných členů kolegií z habsburského soustátí i ze zahraničí. Jubilejní slavnosti byly několikrát odloženy kvůli revolučním událostem, svatodušním bouřím, barikádám ad., konečně i kvůli průběhu „jara národů“ po celé Evropě. Nakonec se slavnostní promoce vůbec nekonaly a ocenění dostali diplomy poštou. Ze seznamu je patrné, které disciplíny se tehdy krom medicíny těšily vážnosti: filozofie, resp. teologie, orientalistika, astronomie, geologie, botanika.⁸

Dílo mnoha, v roce 1848 Karlo-Ferdinandovou univerzitou oceněných, je dnes už odborně překonáno a jejich jména figurují jen v důkladných encyklopediích. Ze seznamu vybírám především ty, které pojednává i bibliografický svazek NEČMS. Tak zemský historiograf František Palacký (1798–1876), zvaný Otec národa, byl navržen rovnou dvěma fakultami: právnickou a filozofickou.⁹ Profesor slovanských literatur František Ladislav Čelakovský (1799–1852) tehdy ještě působil ve Vratislavi, ale již o rok později 1849 přednášel slavistiku v Praze.¹⁰ Svou katedru mu zde postoupil Pavel Josef Šafařík (1795–1861), ředitel univerzitní knihovny.¹¹ Jejich současník Jan Kollár (1793–1852), autor *Slávy dcery* vydané 1824, v NEČMS uveden není, ale k českému národopisu přispěl. Z mistopisného díla o Království českém z pera historického topografa Johanna G. Sommera (1782–1848) čerpá historická etnologie dosud.¹² Rovněž dílo jeho vrstevníka, moravského topografa benediktýna Řehoře Tomáše Volného (1793–1871), je dodnes cenné.¹³ Folkloristické dílo Jakoba Grimma (1785–1863) a jeho vliv na studium české pohádky je diskutováno rovněž dosud.¹⁴ Ač univerzitní jubileum spadalo do roku, kdy v Praze probíhal Slovanský sjezd, výraznější tendence k panslavismu či slavjanofilství mezi pozvanými nejsou

7 Dílo SCHWEITZER, Albert: *Lidé v pralese* vydáno v ČSR poprvé německy 1929, poté následovala řada českých vydání.

8 PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, c. d., s. 39–47.

9 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 165.

10 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 38.

11 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 216.

12 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 204.

13 WOLNÝ, Gregor Thomas: *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*. 7 sv. Brünn: K. Winiker, 1835–1842.

14 Naposledy srov. OTČENÁŠEK, Jaroslav (ed.): *České lidové pohádky* 1. Praha: Vyšehrad, 2019.

evidentní. Převažují jména z německy mluvících zemí. Kontakty se slovanským světem tu reprezentují jména dvou ruských profesorů: literárního historika a zapáleného slavjanofila Štěpána Petroviče Ševyрева (1806–1864) z moskevské univerzity a především historika a archeologa Michala Petroviče Pogodina (1800–1875), člena Carské petrohradské akademie věd.¹⁵ Výběr oceněných jasně směřoval k povýšení proslulosti pražského vysokého učení v mezinárodních souvislostech.

Zatímco na většině evropských i amerických univerzit bylo udělování čestných doktorátů plně v kompetenci doktorských sborů (senátů) a tedy věci vnitřní univerzitní politiky, v rakouském mocnářství si tyto kompetence pokoušel přisvojit stát. Podle dvorských dekretů z let 1814 a 1819 měly být čestné doktoráty udělovány osobnostem, „jimž hodnost doktorská jest jistou měrou nutna v důsledku postavení, které zaujímají a jež k jejímu dosažení řádnou cestou nelze již dobře přidržeti“.¹⁶ Jednoduše řečeno, státní úředníci v postech, vyžadujících vědeckou kvalifikaci, měli dostat doktorát bez povinnosti splnit rigorózum. Politika rakouského státu se tu diametrálně rozcházela s politikou rakouských (rakousko-uherských) univerzit, které ius promovendi, tedy právo propůjčovat akademické tituly, považovaly za jeden ze základních znaků akademických svobod. Čestné doktoráty proto tyto univerzity po dalších třicet let po vyhlášení dvorských dekretů raději vůbec neudílely, aby nemusely čelit nátlaku státních úřadů. Budapešťská a pražská univerzita tak učinily až 1848, vídeňská ještě o deset let později.¹⁷

V době Bachova absolutismu a v následujících letech nacionálního kvasu v monarchii udílení čestných doktorátů uvízlo na mělčině, státní úřady se opět snažily prosazovat své zájmy na úkor akademických svobod. Pouze právnická fakulta v padesátých letech udělila tři doktoráty, v podstatě zasloužilým státním byrokratům. Až po roce 1882, kdy se Karlo-Ferdinandova univerzita rozdělila na českou a německou, se k udělování Dr.h.c. vrátila, ale samozřejmě po dvou kolejích. Do pádu monarchie v roce 1918 udělilo české vysoké učení 29 čestných doktorátů, německé 12. Do návrhů české univerzity se jasně promítají dva politické zájmy: národní (orientovaný na slovanský kulturní prostor) a univerzitní. České univerzitě zpočátku citelně chyběli kvalifikovaní a česky dobře mluvící pedagogové, a proto vybavovala urychlenými doktoráty známé osobnosti domácího života, aby posílila českou intelektuální elitu. Jako první obdržel čestný doktorát historik Václav Vladivoj Tomek (1818–1905), který byl krátce nato zvolen prvním rektorem České univerzity, poté profesori geolog Jan Krejčí (1825–1887) a filolog Jan Kvíčala (1834–1908).

15 Ruský akademik M. P. Pogodin, zakladatel státní sbírky ruských starožitností, udržoval styky s F. Palackým, P. J. Šafaříkem a V. Hankou. K. Havlíčku Borovskému zařídil pobyt v Rusku.

16 BECK, Ludwig – KELLE, Carl: *Die österreichische Universitätsgesetze*. Wien: Manzsche k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1906; PLACHT, Otto – HAVELKA, František: *Předpisy pro vysoké školy Republiky československé*. Praha: nákl. vlastním, 1932, s. 1588.

17 PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, c. d., s. 14.

Uspokojit národní potřebu proslulých vzdělanců mohly čestné doktoráty udělené v devadesátých letech Jaroslavu Vrchlickému (1853–1912) a Antonínu Dvořákovi (1841–1904). Oba tyto doktoráty však neprošly hladce, i když Vrchlický přednášel literaturu a Dvořák vyučoval hudbě.

Významným pro udělování čestných doktorátů byl rok 1909, kdy Česká univerzita Karlo-Ferdinandova slavila 25. výročí svého osamostatnění. Do příprav, které probíhaly pod taktovkou rektora Jaroslava Golla a děkana filozofické fakulty Lubora Niederla, se promítly i další momenty, jako „osmičková“ výročí založení Pražské univerzity, a hlavně výročí Slovanského sjezdu, evokované dobovým neslovanstvím. Návrhy filozofické fakulty Lubor Niederle po dva roky upřesňoval a dojednával a prosadil do seznamu významné slavisty. Uvážený výběr předních evropských slavistů, reprezentujících vyváženě učence ze západní i východní Evropy, svědčí o odborné vyspělosti a reputaci, kterou si česká univerzita za jednu generaci vydobyla. Pozvaní slavisté přišli z Oxfordu (Wiliam Richar Morfill, 1834–1919), z Vídně (Chorvat Vatroslav Jagić, 1838–1923), z Berlína (Aleksander Brückner, 1856–1939), ze Štýrského Hradce (Slovinec Matija Murko, 1861–1952)¹⁸, konečně z Petrohradu (Alexej Ivanovič Sobolevskij, 1857–1929 a Alexej Alexandovič Šachmatov, 1864–1920). Z humanitních vědců tehdy obdrželi doktorát francouzský bohemista historik Ernest Denis (1849–1921)¹⁹ a tábořský gymnaziální profesor August Sedláček (1843–1926), autor úctyhodného kastelologického díla.²⁰ Politický program české společnosti, orientovaný na spolupráci slovanských národů v rámci mnohonárodnostního Rakouska-Uherska, a politika univerzity ve snaze vědecky podpořit tyto snahy sítí kontaktů s odbornou slavistikou celoevropskou, jsou zde zcela evidentní.

U Německé univerzity je naopak patrná jasná orientace na Sasko a Prusko a konzervativní výběr oceněných. Udělení čestného doktorátu lékařství německému císaři Vilému II. Pruskému v roce 1911 a čestného doktorátu filozofie náčelníku generálního štábu rakousko-uherské armády Franzi Conradu von Hötzendorfovi v roce 1915, bylo buď výsledkem tlaku rakouských státních úřadů na Německou univerzitu nebo vstřícným aktem této univerzity ke státní politice, ale rozhodně bylo politicky motivováno.

Obě pražské univerzity, tedy česká i německá, současně 8. února 1916 obdařily čestným doktorátem následníka trůnu arcivévodu Karla Františka Josefa Habsbursko-Lotrinského, pozdějšího posledního rakousko-uherského císaře Karla I. (1887–1922). Ten v Praze práva studoval, ale řádné doktorské hodnosti nedosáhl. Vzhledem ke snahám o federalistické uspořádání budoucí monarchie je možné Karlovo ocenění chápat jako politický akt dvojazyčně zemské stavovské

18 Srov. NEČMS I, c. d., s. 152.

19 Srov. DENIS, Ernest: *La Bohême depuis la montagne blanche* [Čechy po Bílé hoře]. Paris: E. Leroux, 1903.

20 SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého I–XV*. Praha: A. Sedláček, 1882–1927.

reprezentace a vzdělanostní elity. Obě univerzity poté až do konce války žádný čestný doktorát neudělily.

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 česká Univerzita Karlova čestnými doktoráty nejprve obdařila prezidenta T. G. Masaryka a představitele vítězných mocností: prezidenta USA W. Wilsona, francouzského prezidenta Raymonda Poincaré, premiéry G. Clemenceau a Davida L. George. Tedy významné osobnosti celosvětové politiky, jež se zasloužily o vznik republiky. Což bylo jasnou demonstrací státní politiky nového státu a jeho orientace. Třeba podotknout, že vyznamenání vysokých politických osobností bylo v dalších prvorepublikových dějinách české univerzity jevem zcela ojedinělým.

Do zavření českých vysokých škol v roce 1939 udělila česká univerzita (od roku 1919 s názvem Karlova univerzita) ještě celkem 57 čestných doktorátů, z toho dvacet cizincům. Většinu oceněných tedy představovaly domácí osobnosti, mezi nimi básníci, spisovatelé, hudební skladatelé, umělci, např. Petr Bezruč, Pavol Országh Hviezdoslav, Otakar Březina, Josef Svatopluk Machar, Adolf Heyduk, Antonín Sova, Josef Václav Myslbek, Josef Bohuslav Foerster.

Hned v prvním roce existence ČSR obdržel čestný doktorát Alois Jirásek (1851–1930).²¹ Důvodem pro ocenění byla především Jiráskova politická aktivita související s *Manifestem českých spisovatelů* v květnu 1917, doporučení profesora Zdeňka Nejedlého však vyzdvihlo Jiráskův „vědecky odborný přístup“ v publikacích. Jako první žena byla promována čestnou doktorkou v roce 1922 Eliška Krásnohorská-Pechová (1847–1926), jejíž beletristické dílo slouží národopisu jako pramen.²² Zvýšit prestiž tvůrců české kultury bylo jistě politikou národního programu. V rámci tohoto národního programu až do roku 1939 převažovali ocenění domácího původu, a to i v přírodních vědách.

V akademickém roce 1921–1922 se od Filozofické fakulty oddělila fakulta Přírodovědecká, která tím pádem mohla udílet čestné doktoráty i těm, kteří již byli dříve řádnými doktory filozofie, například antropologům a geografům. Po delimitaci přírodovědných oborů od Filozofické fakulty byl prvním čestným doktorem přírodních věd v roce 1921 promován antropolog Aleš Hrdlička (1869–1943),²³ rovněž srbský geograf Jovan Cvijić (1865–1927) byl nominován touto fakultou. V roce 1932 získal čestný doktorát na přírodovědě antropolog Jindřich Matiegka (1863–1941).²⁴ Mezi formujícími se národopisem a jemu dříve blízkými disciplínami antropologií a geografii se tak vytvořil institucionální předěl, který se nadále prohluboval, což

21 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 100.

22 Srov. např. MORAVCOVÁ-STARÁ, Mirjam: *Ještědský lid v období kapitalismu. Příspěvek k poznání života, zaměstnání a obydlí za využití pramenů, zejména Karoliny Světlé*. Praha: FF UK, 1955. Rkp. diplomové práce.

23 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 85.

24 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 145.

poznamenalo celý následný vývoj národopisného oboru. Tříbení oborů je v seznamu znát nejen na oddělení přírodních věd od filozofických, ale též na etablování nově se formujících disciplín a subdisciplín (např. demografie jako přírodní vědy).

Čestný doktorát jako uznání za solidní vědecké dílo za první republiky dostalo hned několik významných národopisných pracovníků. Renatu Tyršovou (1854–1937) ocenili čestným doktorátem v roce 1931 „za její úsilí o zabezpečení národa a prohloubení a povznesení jeho kultur“.²⁵ V roce 1936 se stali čestnými doktory malíř a etnograf Ludvík Kuba (1863–1956)²⁶ a gymnaziální profesor z Plzně Jan František Hruška (1965–1937), podle diplomu „vynikající pracovník v oboru československého jazyka a lidového podání“.²⁷ Za studii o životě Slováků v Uhrách obdržel čestný doktorát v roce 1919 britský publicista Robert W. Seton-Watson (1879–1951), který svými názory na svébytnost slovenského národa sehrál významnou roli při vzniku Československa.²⁸ Politická motivace je zde nasnadě, stejně jako u Aloise Jiráska: svými díly názorově ovlivnili a ideově podpořili podobu a vznik ČSR. V tomtéž roce se stal čestným doktorem zasloužilý francouzský slavista Louis Léger (1843–1923), dle diplomu „zakladatel slovanských studií ve Francii“ a spolupracovník předválečné generace našich slavistů. Byl v tom i odraz badatelského zájmu mladší generace slavistů, která se počala více orientovat na jihoevropskou a západoevropskou slavistiku. Slavistický program orientovaný na východ v souvislosti s bolševickou revolucí ztrácel na atraktivitě.²⁹ Slavistická studia se častěji obracela spíše k západu, jak svědčí čestný doktorát dalšímu francouzskému slavistovi Louisi Eisenmannovi (1869–1937), udělený mu na sklonku jeho života. Po dobu trvání předmnichovské republiky neudělila Karlova univerzita ani jeden čestný doktorát vědcům ze Sovětského svazu v žádném z oborů, což lze interpretovat jako politický záměr vědní komunity.

Německá univerzita v Praze v udělila v době první republiky jen osm doktorátů, mezi oceněnými jsou přitom dva nobelisté: Albert Schweitzer (1875–1965) a Gerhard Hauptmann (1862–1946).³⁰ Hauptmann byl promován v Praze v roce 1921 s velkou slávou a tento akt lze vnímat jako politický ve smyslu univerzitní politiky Německé univerzity, snažící se v novém státu upevnit vlastní postavení. Některá jména dalších oceněných už jasně signalizují politický nacionalismus. Tak Franz Jesser

25 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 235. Diplom jí do bytu donesl osobně rektor Josef Pekař.

26 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 124–125.

27 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 86.

28 Srov. SETON-WATSON, Robert W.: *Racial Problems in Hungary* (London 1908). In: *Documents 1905–1951*. Praha: Ústav TGM a Matica slovenská, 1996.

29 O bohaté dědictví slavistických výzkumů počal pečovat v roce 1922 vytvořený státní Slovanský ústav v Praze s přednostou Luborem Niederlem v čele. O intelektuálním přínosu ruské a ukrajinské emigrace nejen ve slavistice za předmnichovské republiky naposledy KUTHANOVÁ, Michaela: *Z historie exilu*. Praha: PNP, 2019.

30 G. Hauptmann získal Nobelovu cenu za literaturu v roce 1912. Nejvýznamnější německý dramatik přelomu 19. a 20. století citlivě vnímal sociální otázky své doby. Pocházel ze slezské strany Krkonoš. V proslulém dramatu *Tkalci* (1892) realisticky líčí bídu a stávkou podkrkonošských tkalců.

(1869–1954), senátor v Národním shromáždění za Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, zastával výrazně nacionální postoje. V roce 1903 poprvé užil pro německy mluvící obyvatele Čech termín „sudetendeutsch“ k odlišení od „alpen-deutsch“, tedy od německy mluvících obyvatel Slovinska a Rakouska. Při doktorské promoci v aule Karolina pronesl v roce 1926 přednášku s příznačným názvem Politik und Volkskunde.³¹ Starosta města Jablonce nad Nisou a dlouholetý vlastivědný badatel Karl Richard Fischer (1871–1934) obdržel čestný doktorát ke svým šedesátinám v roce 1931.³² Německá univerzita tak ocenila jeho dlouholetou spolupráci na etnografickém výzkumu sudetoněmeckých regionů.

V roce 1939, kdy došlo k uzavření českých vysokých škol, byla pražská Německá univerzita přijata do svazku německých říšských vysokých škol. Na režim říšských vysokých škol narazil v roce 1942 návrh na čestný doktorát pro činného národopisce Josefa Hofmanna (1858–1943), učitele z Karlových Varů.³³ I když měl neobyčejně pilný etnograf politickou podporu sudetoněmeckých politiků (včetně Konráda Henleina), neprošel. Důvodem bylo mínění říšských úřadů, že pražské vysoké učení jako říšská univerzita (nikoliv zemská), nemůže udělit čestný doktorát pouhému regionálnímu vlastivědnému pracovníku. Hoffmann dostal v roce 1943 alespoň diplomem potvrzené členství v akademické obci (Ehrenbürger), které později získal i K. H. Frank. Čestné doktoráty, udělené v minulosti doktorům židovského původu, musela Německá univerzita oceněným zpětně odejmout a jejich jména vyškrtnout z univerzitní matriky. Židovského původu byl např. významný odborník na srovnávací literaturu, včetně literatury české a šéfredaktor *Deutschen Zeitung Bohemia* Albert Wesselski (1871–1939), kterému pražská německá univerzita udělila titul Dr.h.c. v roce 1931. Až do svého zániku v roce 1945 poté říšská Německá univerzita v Praze čestné doktoráty neudělovala.

Po osvobození v roce 1945 zopakovala Univerzita Karlova (už jediná, bez svého německého protějšku) symbolický akt z počátku první republiky a první čestný doktorát udělila prezidentu Edvardu Benešovi. Do roku 1947 stačila udělit 12 doktorátů, z toho pět cizincům, z nichž dva byli slavisté: Aleksandar Belić (1876–1960) z Bělehradu a norský slavista Olaf Broch (1867–1957). Je pozoruhodné, že opět ani jeden doktorát nesměřoval do SSSR. Z národopisců byl oceněn titulem Dr. h. c. zakladatel české sorabistiky a spolupracovník Ludvíka Kuby u Lužických Srbů Adolf Černý (1864–1952).³⁴

Oslavy 600. výročí založení chystala Univerzita Karlova dlouho dopředu. Podle vlastního uvážení, bez politického nátlaku či vlivu, pouze s ohledem na akademickou

31 CORI, Carl: Bericht über das Studienjahr 1925/26. In: *Am Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag*. Prag 1929, s. 11.

32 KAŠPAR, Jan: Jablonecký starosta Karl Richard Fischer (1871–1934). Intelektuál úspěšným politikem (Pokus o zhodnocení osobnosti). *Fontes Nissae / Prameny Nisy* 5, 2004.

33 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 73.

34 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 40–41.

a vědní politiku, shodly se fakulty na seznamu opravdu významných osobností z celého světa, které měly na oslavách v dubnu 1948 přijmout čestný doktorát. Geograficky byl seznam vyvážený: zhruba polovina ze SSSR a tzv. lidově demokratického bloku (včetně Jugoslávie), polovina převážně ze západní Evropy a USA. Jediný domácí kandidát byl ministr školství ČSR Zdeněk Nejedlý (jako ministru školství a osvěty mu jej navrhla Pedagogická fakulta UK) a byl také jediný, kdo z pozvaných měl v mládí blízko k etnologii.³⁵ Slavisty jsem napočítala pouze tři. Uvážené sestavení pozvaných bylo neklamným důkazem diplomatické obezřetnosti tehdejšího vedení UK v době narůstajícího mezinárodního napětí. Asi by byly bývaly oslavy triumfem Univerzity Karlovy v Praze, kdyby jim o pár týdnů nepředcházela Vítězný únor 1948. Na protest proti násilnému komunistickému převratu odmítli přijet všichni pozvaní Britové a někteří Francouzi, Italové, Švédí a Američané. Hrozila mezinárodní ostuda velkých rozměrů a ministerstvo školství ještě v posledních dnech před zahájením doplňovalo seznam o další osoby ze SSSR. Promováno bylo nakonec 28 doktorů, a to ve zmatcích a pod tlakem ministerstva vnitra. Diplomy pro jedenáct účastníků ze západu, demonstrativně odmítnuvších účast, byly uloženy ad akta a oceněným předány až v roce 1993 in memoriam.³⁶ Vzhledem k tomu, jak v předválečném období pokračovala specializace vědeckých disciplín a subdisciplín, nelze v obširném seznamu navržených i oceněných v roce 1948 nalézt jméno blízke národopisu/etnologii (krom uvedeného Zdeňka Nejedlého).

Následovalo dlouhé období 1948–1989, kdy s výjimkou krátkého uvolnění kolem poloviny šedesátých let fungovalo udělování čestných doktorátů z velké části jako politické zadání vládnoucí strany, respektive podle direktiv politiky tzv. socialistického tábora. Neznám přesně mechanismus výběru, nevím, kolik bylo zamítnutých návrhů, kolik nařízených promocií a zda představitelé UK sami navrhovali jen takové, u nichž nenarazí. Podle rektorova předpisu z roku 1964 kandidáty navrhovala vědecká rada fakulty, projednala vědecká rada UK, návrh poté postoupila ministerstvu školství a kultury a ÚV KSČ. U cizích státních příslušníků musela návrh schválit i vláda ČSR. Pro vládnoucí politickou garnituru bylo promoční divadlo s historickými žezly, taláry, latinou a důstojným prostředím auly vynikající příležitostí, jak oslnit kulturní vyspělostí a historickými tradicemi zvláště zahraniční návštěvy ze zemí tzv. třetího světa, z oblastí mocenského a politického zájmu Moskvě.³⁷ Za celé období 1948–1989 bylo uděleno 91 čestných doktorátů, z toho víc jak polovina směřovala do sovětského bloku.

35 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 156–157.

36 Seznam jmen viz PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, c. d., s. 154; není mezi nimi žádný slavista ani etnolog.

37 Podle svědectví pamětnic z administrativy rektorátu UK prožíval např. etiopský císař Haile Selassie I. promoci v roce 1959 jako dvorskou slavnost s obligátní výměnou darů. Sám přivezl univerzitě dary, kromě jiného žok zelené kávy. Slavnostní oděv, do něhož byl k promoci ustrojen, tj. talár, bired a řetěz důstojenství, považoval za dar na oplátku.

Krátkého uvolnění kolem poloviny šedesátých let Univerzita Karlova rychle využila ke zpětnému získání akademických svobod, včetně vlastního rozhodování o udělení čestných doktorátů. Je nutno říci, že příležitosti se chopily především fakulty lékařská, matematicko-fyzikální a přírodovědecká. Filozofická fakulta se zatím utápěla v planých diskusích o tom, jak skloubit marxismus s moderní svobodnou vědou. Přesto i odtud vzešly návrhy, které přinesly ono vzájemné obohacení, které udělení čestného doktorátu představuje. V roce 1965 ocenila univerzita dva významné badatele se vztahem k národopisu z řad domácí starší generace. Po zásluze se čestnými doktory stali profesor slovanské archeologie Jan Eisner (1885–1967)³⁸ a slavistka Milada Paulová (1891–1970), první habilitovaná žena a první žena s profesorskou hodností v Československu. Eisner i Paulová vyučovali po léta na katedře národopisu.

Z cizích osobností celosvětového významu se vztahem k národopisu byli čestným doktorátem poctěni Petr Grigorjevič Bogatyrev (1893–1971)³⁹ a Roman Osipovič Jakobson (1896–1982).⁴⁰

I v nových podmínkách po listopadu 1989 dodržela UK symbolickou tradici a již potřeťí na prahu nové epistémy udělila první čestný doktorát prezidentu republiky Václavu Havlovi. Fakulty se předháněly v návrzích na ocenění spolupracovníků z ciziny a UK za třicet let svobodného rozhodování udělila zhruba 140 čestných doktorátů, v průměru čtyři až pět ročně. V prvních letech po pádu totality byla tato frekvence větší a živelná, což ukázalo potřebu stanovit jasná pravidla. V devadesátých letech byli čestnými doktory ojedinele promováni i domácí vynikající jedinci, jako Otto Wichterle, Rudolf Zahradník, Petr Eben, Pavel Tigrid, ale v novém tisíciletí jsou promováni čestnými doktory jen cizinci. Řád pro udělování doktorátů honoris causa Univerzity Karlovy v Praze vešel v platnost v březnu 2000. Doktoráty h.c. jsou od té doby udělovány výhradně cizincům.

A jak je to s národopisem, potažmo etnologií, v niž se národopis modifikoval? Nebudu daleko od pravdy, když usoudím, že zásluhou Františka Vrhela, děkana Filozofické fakulty a jeho vlastní oborové politiky, se v určitém období mezi oceněné dostaly významné osobnosti. Doktorát h.c. v roce 1994 navrhla antropologu práva Leopoldu Jaroslavu Pospíšilovi (nar. 1923)⁴¹ Právnická fakulta UK, ale jistě s podporou Filozofické fakulty, neboť zde při svém pobytu Leopold Pospíšil na katedře národopisu přednášel studentům. Francouzský historický antropolog Nathan Wachtel (nar. 1935) získal čestný doktorát v roce 1999, antropolog z Johannesburgu Phillip Valentin Tobias (1925–2012) rovněž v roce 1999 a etnolog nativní Mezoameriky Miguel León Portilla (1926–2019) v roce 2000. Všichni tři byli oceněni na návrh Filozofické fakulty v době, kdy Univerzita ještě čestnými doktoráty nešetřila a kdy děkanem fakulty byl

38 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 49.

39 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 29–30.

40 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 90.

41 Srov. NEČMS 1, c. d., s. 179.

v letech 1994–2000 právě František Vrhel. Nejméně dva (snad tři) z nich byli Vrhelovi svou specializací blízcí. Nesporně jejich čestné doktoráty pozitivně svědčí o prozíravé vědní politice, jíž se etnologický obor na Filozofické fakultě UK po roce 1990 vydal.

Závěrem je možné konstatovat, že udílení čestných doktorátů na Univerzitě Karlově v průběhu jednoho a tři čtvrtě století, ač formálně představovalo týž institut, doprovázený týmiž rituály a rekvizitami, procházelo obdobími, kdy tlak veřejné moci (politiky) na akademické svobody ovlivňoval výběr oceňovaných v kladném i záporném smyslu. V krizových a totalitních dobách zřetelně vystupuje vliv státu: za obou světových válek na německé univerzitě, po vzniku ČSR na české univerzitě. Především však na Univerzitě Karlově v dlouhém období sovětizace a totalitní moci v letech 1948–1989, kdy stranické a státní orgány nejen schvalovaly, ale i přímo navrhovaly kandidáty na udělení titulu v zájmu tzv. východního bloku. Na poměrně nepočetném vzorku čestných doktorů z oboru národopis a jemu blízkých disciplín lze pozorovat před 1. světovou válkou ideově-politickou orientaci na slovanství (neoslovanství) a za předmnichovského Československa pronikání domácí národní kulturní politiky přednostním oceňováním českých umělců a veřejně-kulturních pracovníků, a to ve snaze posílit národní intelektuální elitu. Nové zásady pro udělování čestných doktorátů, které vstoupily v platnost po vstupu do třetího tisíciletí, naprosto respektují akademické svobody a při výběru kandidátů na ocenění se řídí především politikou vědní, do níž se promítá i politika vědních oblastí, politika fakultních a oborových zájmů, konečně i politika osobních konexí na vědecké úrovni.

Prameny

Archiv Univerzity Karlovy v Praze (AUK)

Zprávy odstupujících rektorů UK v tištěných Inauguracích rektora z let 1915/16–1931/32.

Zprávy odstupujících rektorů Německé univerzity v Praze z let 1913/14–1933/34.

Fond AS UK, Čestné doktoráty, sign. B 2/46.

Literatura

BECK, Ludwig – KELLE, Carl: *Die österreichische Universitätsgesetze*. Wien: Manzsche k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1906.

BROUČEK, Stanislav – JERÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek. Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007.

CORI, Carl: Bericht über das Studienjahr 1925/26. In: *Am Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag*. Prag 1929.

CHOTEK, Karel: Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid* 53, 1966, s. 271–291.

- KAFKA, František a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy I–IV*. Praha: Karolinum, 1995–1998.
- KUTHANOVÁ, Michaela: *Z historie exilu*. Praha: PNP, 2019.
- KAŠPAR, Jan: Jablonecký starosta Karl Richard Fischer (1871–1934. Intelektuál úspěšným politikem (Pokus o zhodnocení osobnosti). *Fontes Nissae / Prameny Nisy* 5, 2004.
- PALOUŠ, Radim a kol.: *Univerzitní slavnosti v Karolinu. Imatrikulace, promoce, sponse*. Praha: Karolinum, 1991.
- PLACHT, Otto – HAVELKA, František: *Předpisy pro vysoké školy Republiky československé*. Praha: nákl. vlastním, 1932.
- PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*. Praha: Karolinum, 2017.
- SETON-WATSON, Robert W.: Racial Problems in Hungary (London 1908). In: *Documents 1905–1951*. Praha: Ústav TGM a Matica slovenská, 1996.

Příloha

Čestní doktoři Univerzity Karlovy se vztahem k oboru národopis⁴²

1848

- František Palacký (1798–1876), zemský historiograf
 František Ladislav Čelakovský (1799–1852), slavista ve Vratislavi
 Pavel Josef Šafařík (1795–1861), kustod univerzitní knihovny
 Jan Kollár (1793–1852), evangelický pastor a básník
 Johann Gottfried Sommer (1782–1848), historický topograf český
 Řehoř Tomáš Volný (1793–1871), historický topograf moravský
 Jacob Grimm (1785–1863), profesor starožitností, germanista
 Michail Petrovič Pogodin (1800–1875), profesor historie v Moskvě
 Stepan Petrovič Ševyrev (1806–1864), literární historik z Moskvy

1909

- Wiliam Richard Morfill (1834–1909), slavista z Oxfordu
 Vatroslav Jagić (1838–1923), slavista z Vídně
 Aleksander Brückner (1856–1939), slavista z Berlína
 Matija Murko (1861–1952), slovinský etnograf
 Alexej Ivanovič Sobolevskij (1857–1929), slavista z Petrohradu
 Alexej Alexandrovič Šachmatov (1864–1920), slavista z Petrohradu
 August Sedláček (1843–1926), gymnaziální profesor z Tábora
 Ernst Denis (1849–1921), historik z Paříže

42 Chronologicky uspořádaný výběr se zřetelem k tématu.

1919

Alois Jirásek (1851–1930), spisovatel

Robert W. Seton-Watson (1879–1951), anglický publicista

Louis Léger (1843–1923), slavista z Paříže

1921

Aleš Hrdlička (1869–1943), antropolog

Gerhard Hauptmann (1862–1946), nositel Nobelovy ceny, dramatik a sociolog⁴³

1922

Jovan Cvijić (1865–1927), etnolog a geograf z Bělehradu

Eliška Krásnohorská-Pechová (1847–1926), spisovatelka

1926

Franz Jesser (1869–1954), politik a senátor

1928

Albert Schweitzer (1875–1965), lékař a filozof, nositel Nobelovy ceny

1931

Renata Tyršová-Fügnerová (1854–1937), kunsthistorička

Karl Richard Fischer (1871–1934), vlastivědný badatel z Jablonce n. N.

Albert Wesselski (1871–1934), redaktor, orientalista

1932

Jindřich Matiegka (1863–1941), antropolog

1936

Ludvík Kuba (1863–1956), malíř a etnograf

Jan František Hruška (1865–1937), gymnaziální profesor z Plzně

1937

Louis Eisenmann (1869–1937), slavista z Paříže

1946

Adolf Černý (1864–1952), zakladatel české sorabistiky

Aleksandar Belić (1876–1960), slavista z Bělehradu

1947

Olaf Broch (1867–1957), norský slavista

1948

André Mazon (1881–1964), slavista z Paříže

Ivan Ivanovič Měščaninov (1883–1967), slavista z Leningradu

Tadeusz Lehr-Splawiński (1891–1965), slavista z Krakova

43 Kurzívou jsou nadále vyznačeny osoby, jimž Dr.h.c. udělila Německá univerzita v Praze

1965

Milada Paulová (1891–1970), slavistka
Jan Eisner (1885–1967), slovanská archeologie

1968

Petr G. Bogatyrev (1893–1971), profesor etnografie a folkloristiky v Moskvě
Roman O. Jakobson (1896–1982), strukturální lingvista, profesor na Harvardu

1994

Leopold Pospíšil (nar. 1923), antropolog práva, profesor na Yale

1999

Nathan Wachtel (nar. 1935), historický antropolog z Paříže
Phillip Valentin Tobias (1925–2012), antropolog a humanista, Johannesburg

2000

Miguel León-Portilla (1926–2019), etnolog nativní Mezoameriky, Mexiko

Summary**Political Tendencies in Awarding Honorary Doctorates at Charles University in Prague, with Focus on the Discipline of Ethnography**

Charles University has awarded honorary doctorates (doctor honoris causa, Dr.h.c.) since 1848. The award is conditioned by a proposal submitted by any faculty and approved by the university authorities, by a previous consent of the proposed person, and by the fact that the proposed has not been awarded doctorate based on his/her doctoral study at the proposing faculty. Awarding this degree at a public graduation ceremony, associated with promise and diploma, was and still is a political matter, whereby the policy includes several levels: state policy; national/nationalistic policy; academic, university, and disciplinary (particular scholarly disciplines) policy; and the policy of particular interest groups and leading representatives of public life. The one-and-half-century long development makes it possible to observe political tendencies that predominated in certain periods. These tendencies mostly related to the degree of academic freedoms, meaning to the efforts of the state to restrict the academic freedoms to a greater or lower extent. Charles University has awarded 500 honorary doctorates in all scientific disciplines to date. With the selected sample (see the enclosure) which tries to respect the evolving discipline of ethnography / ethnology as a field of science, the author tries to point out significant political tendencies that predominated there.

Key words

Honorary doctorate – Charles University in Prague – history of ethnology

Dračky na vesnici¹

Josef Krám

Křeč (okr. Pelhřimov)

Husy v naší vesničce Křeči na Pelhřimovsku se chovaly téměř v každém hospodářství, hejna jich plavala na rybníce. Tradičně po skončení polních prací, sklizni brambor a řepy, od listopadu až do Vánoc na vesnici začalo draní peří. Pokračovalo se i po Novém roce, skoro do března, kdy ještě jsou dlouhé večery. Hospodyně se mezi sebou domluvily, která začne, jak dlouho, kolik dnů bude drát, podle toho plánovala další, aby pozvané ženy mohly také sousedkám vypomoci. Dobře si pamatují, coby školák jsem měl na mamčin rozkaz pozvat určené ženy na draní. Po příchodu do obydli jsem pozdravil a vyřídil, zda by večer pomohly. Samozřejmě že přislíbily.

Byly to hezké večery při draní peří, chodila i svobodná děvčata. Pod okna draček i nezvaní mládenci, za děvčaty. Hodně se zpívalo, vyprávělo, kdo s kým chodí, o tajných láskách, o svatbách, kdy a kam odvedený bude rukovat, také o strašidlech, světýlkách, hejkadlech, bílých paních, divoženkách, až děvčatům strachem vstávaly vlasy na hlavě. Toho hoši pod okny využili, doprovodili je domů. Peří na draní se několik dnů před tím dalo naschnout v proutěném koši ke kamnům. Hrstí se peří vyndávalo na stoly, sedrané hrnulo pod mísy. Pápěrky po draní se smetly. K půlnoci připravila hospodyně pohoštění, kávu, čaj, buchtu nebo koláče s mákem, po dvou každá obdržela v sáčku jako výslužku. Na *doderky* chystaly vždy něco lepšího.

Draní peří u nás ve Křeči se dodržuje dodnes, je dobře, že tato forma sousedské výpomoci se vžila, že lidé si najdou čas. Ubylo však husí, přibližně ve dvaceti obydlích se draní peří uskutečňuje. Na dračky chodí dnes většinou starší ženy, důchodkyně, které nechodí do práce, derou i během dne. Velký rozdíl je v dřívějším a dnešním podávání pohoštění. Dnes hospodyně připravují kávu, čaj s rumem, rohlíky s máslem, někdy také uzeninu. *Doderky* jsou malou slavností. Nechybí obložené chlebičky, párky, kremrole, dorty, cukroví buď doma pečené, nebo koupené i láhev vína.

Ríká se, „že dobrá hospodyně pro pírkou peří i přes plot přeskochí.“ Velkou chloubou nevěst bylo, kolik hotových peřin měla do výbavy. Vždyť v peřinách je nejlepší odpočinek, proto draní peří, i když je to práce piplavá, je stále potřebná.

1 Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. KRÁM, Josef: *Dračky na vesnici*. Rukopis, 1988, 2 s. Signatura K 96. Redakční příprava Daniel Drápala. Josef Krám z Křeče (okr. Pelhřimov) byl v 80. letech 20. století aktivním dopisovatelem Národopisné společnosti československé. Fond Příspěvky dopisovatelů eviduje celkem 17 evidenčních položek (sign. K 90–K 106; viz ŠENFELDOVÁ: Helena: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: Česká národopisná společnost, 2010, s. 65–66). Některé z nich byly v posledních letech také publikovány *O kovářích* (sign. K 104; viz DRÁPALA, Daniel (ed.): *Tradiční rukodělná výroba*. Praha: Česká národopisná společnost, 2013, s. 83–84), *O poutích* (sign. K 94 viz DRÁPALA, Daniel a kol.: *Výroční obyčeje, zvyky a slavnosti*. Praha: Česká národopisná společnost, 2014, s. 120–121).

Sušení švestek¹

Františka Krejčová

Chlum (okr. Rokycany)

V západních Čechách (na východ jsem to neviděla) téměř v každé vesnici byla *sušárna*, kde se po sklizni sušily švestky. Jednoduché, nízké stavení s 1–2 okénky, obvykle někde stranou na konci vsi. Uvnitř byly po obou stranách nízko při zemi dvě pece proti sobě, v nich se topilo dřívím, které přinesl ten, kdo si dával švestky sušit. Od pecí vedly kanálky pod celou střední část, jimiž procházel teplý vzduch, jenž vysušoval švestky. Středem vedla ulička a po obou stranách byly *lihy*, do nichž se zasouvaly *lísky* (velikosti asi 2 m x 75 cm) ve 4–5 poschodích nad sebou. Na lísky se zasypaly zavadlé švestky (po očesání se nechaly na sýpce zavadnout) – až 20 q, v nízkých vrstvách a zvolna se sušily. Práci zastával starší člověk, který měl k sobě pomocníka, protože bylo třeba stále přebírat ovoce podle stupně zaschnutí, vybírat *pečáky*, na něž chodily děti. Dveře se směly jen málo pootevřít, aby se uvnitř udržovala stejnoměrná teplota, která byla velmi vysoká, takže pracovníci uvnitř byli do pasu nazí. Jedna taková várka trvala asi 2 dny a 2 noci.

Trnová tekutina, která při sušení odkapávala na lihy, jmenovala se *kocanda*, musela se stále odškrabávat. Sedlák, jemuž sušárna patřila, dostával odměnou *měřičné*: z 1 q švestek 1 kg. Stejně pracovníci v sušárně byli odměňováni sušenými švestkami v různém množství. Po usušení se švestky odvezly v pytlích a rozhrnuly na půdě na hromady, které se lopatami přehazovaly a vozily do města na trh na prodej. Že se takovému hospodaření s ovocem ze sadu vyplácelo, je vidno z vypravování zdejšího pamětníka: „*V jednom roce byla tak velká úroda švestek, že sedlák, jemuž dávali na trhu málo, je raději odvezl zpět domů a opatroval celý rok na půdě. V příštím roce při neúrodě švestek byla po nich velká poptávka a sedlák odvezl na trh své loňské pěkné švestky – asi 80 q. Platilo se 8 zl. za 1 q a z výtěžku si postavil pěknou stodolu.*“

V okolí se zachovaly sušárny v Podmoklech, Prašném Újezdě, Mlečicích, Zvíkovci a v době hojné úrody ještě slouží, ale jinak většinou tyto malé vesnické sušárny zanikly; stojí leckde pobořeny s děravými střechami. Jejich úlohu ve velkém

1 Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. KREJČOVÁ, Františka: *Sušení švestek*. Rukopis, 1963, 3 s. Signatura K 116. Redakční příprava Daniel Drápala. Dopisovatelka Františka Krejčová z Chlumu (okr. Rokycany) zpracovala text o sušení ovoce v roce 1963. Již o dva roky dříve zaslala Národopisné společnosti československé dvoustránkový popis práce při vypalování milíře na Zbirožsku (sign. K 113; publikováno: DRÁPALA, Daniel (ed.): *Tradiční rukodělná výroba*. Praha: Česká národopisná společnost, 2013, s. 12–13) a souhrn různých národopisných postřehů v rozsahu sedmi stran (sign. K 114). Vybrané pasáže tohoto příspěvku (*Sudny a sudýnky na Zbirožsku*) byly následně publikovány ve Věstníku Národopisné společnosti československé v Praze, 1962, č. 1, s. 12. Poslední z prací Františky Krejčové ve fondu Příspěvky dopisovatelů představuje dvoustránkový rukopis *Jména a přezdívky osob* z roku 1967 (sign. K 115).

převzaly národní podniky. A přece na ně vzpomínali venkované zvláště letos, kdy národní podniky nestačily zpracovávat ohromné množství švestek, jež se urodilo, a kdy na zahradách i alejích shnilo mnoho krásného, zdravého ovoce – a při tom noviny psaly, že loňského roku jsme dováželi sušené švestky ze zahraničí.

Josef Blüml (3. dubna 1948 – 13. listopadu 2020)

Josef Blüml se narodil v jižních Čechách a svému jihočešství zůstal věrný po celý svůj život. Ba co víc, liboval si v něm, nacházel v něm potěšení a inspiraci. „Země zamýšlená“, tkaná z tklivě tíživých i malebných obrazů a chvíl se mu stala zemí osudovou. A první láskou řeka, protékající krajinou, tou srdeční, Lužnice, řeka dětství i zralých úvah a ryb. A stejně tak země, pole, jak jízvy do ní zakrojená, a lidé a „vlastně celý ten kolorit venkovského a náboženského roku“. Krajina dětství, krajina domova, krajina měřená vědou i očima básníků. Krajina jihočeská a duše hledaná a tušená.

Paměť a bádání svázané s poezií, s vším tím, co z dětství přetrvalo, i se vším, co naopak bylo vlastním osobitým vkladem, a až o tom také můžeme hovořit, protože jsme Josefa Blümle poznali již jako muže zralého, nadaného titulem docenta česko-budějovické univerzity, a ostych nám nedovoloval tázat se dál. Byl nám průvodcem při prvních výpravách po pestrém světě kulturních dějin a kulturněhistorických přístupů, pobízel nás k pohledům do krajin za zrcadlem, ať už měly podobu národopisnou, či kulturně antropologickou. Etnografie mu přitom byla oborem milovaným.

Jeho rozsáhlá knihovna skrývala ne jeden ze skvostů národopisné i jiné produkce, které nám, studentům, byly půjčovány jako klenoty, po důkladné hygieně rukou a pouze na krátkou chvíli, protože „knihy a ženy se přece nepůjčují“, to věděl už Anselm z Canterbury... Rozsáhlou sbírku Blüml neustále doplňoval, protože „do dvou tisíc svazků to není knihovna“, za shovívavého přitakání své „choťi“ Dagmar, která s ním byla spjata nerozlučně a která mu prorokovala osud žebrového harmonikáře žijícího v maringotce poté, co veškeré ostatní příjmy a prostor spolknou knihy. Postupem času pak v jejím vyprávění harmoniku nahradil flašinet a klapkový nástroj se přesunul do rukou kolegy Kadeřábka, který Josefu Blümlovi v návštěvách antikvariátů zdatně sekundoval; přesto nedosáhl Blümlova rozhledu. Ten se nechával unášet řekou Oty Pavla, s láskou vzpomínal na Hrabala, kterého miloval i za to, že o Boženě Němcové řekl, že byla „krásná jako něha a naše jediná prokletá básnička“, zažíval sterá dobrodružství s Julesem Vernem. Protože měl čisté srdce a dokázal se dívat na svět jím a dětskýma očima.

Řadu etnografických, resp. etnologických prací pak Blüml sám rozmnožoval. Vždy tak bylo činěno s odkazem na jeho dříve připomenuté lásky. Listovat tak můžeme studiemi a knihami, které se zabývají Kolodějemi nad Lužnicí, během let a zemědělského cyklu, který se promítal do života obyvatel. Dále Vorašskou kronikou Františka Vondráška z Purkarce, v níž doznávaly vzpomínky posledních vltavských plavců, které Blüml znával ještě z dětství.¹ V neposlední řadě přivedl zpět na světlo život a dílo Čeňka Zíbrta, kulturního historika a národopisce.

1 BLÜML, Josef (ed.): *Vorašská kronika Františka Vondráška z Purkarce*. Týn nad Vltavou: Městské centrum kultury a vzdělávání – Městské muzeum ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, 2012. 112 s.

Zíbrta pro sebe a prostřednictvím svých studií i pro řady svých kolegů, studentů a nástupců objevil již za svých studií na pražské filozofické fakultě. Osobnost Čenka Zíbrta byla tématem jeho diplomové práce. Ne náhodou, v Zíbrtovi Blüml nalezl člověka s obdobným duchovním založením, „Jihočecha“ a „dokonalého znalce života venkovského lidu“. Proto Čeněk Zíbrt patří také mezi zakladatele českého národopisného bádání. V roce 2002 na konferenci k 70. výročí úmrtí Čenka Zíbrta, kterou Národopisná společnost uspořádala v Sedmihorkách u Turnova, přednesl Josef Blüml jako přední znalec Zíbrtova díla úvodní referát.²

Setkání se Zíbrtem bylo Blümlovi setkáním nadmíru šťastným. Při cestách po Zíbrtových stopách objevil pro sebe a řady svých studentů bohatství a kouzlo Starých Hradů u Jičína, někdejšího odloučeného pracoviště Literárního archivu Památníku národního písemnictví. Získal tam mnohem víc než jen přístup k Zíbrtově literární pozůstalosti, uložené ve dvou stech kartonech. Staré Hradky se také nám studentům českobudějovické kulturní historie staly místem povinným a iniciačním.

Jako bral Antaios sílu ze země, čerpal ji Josef Blüml při setkáních se svými studenty. Setkával se s nimi rád nejen v posluchárně, ale i vyhlášených budějovických („budějckých, Budějice nebo Budějky říkají náplavy a blbci“) hospůdkách U Koníčka, Vatikán („Vatik“), Jiskra nebo U Tří sedláků. Před studenty vždy pookřival, když hovořil o svých oblíbených tématech. Přednášel výhradně spatra, usazený na nerozviklané židli („za to, pane kolego, ručíte, že se nezvrhne“), s nezbytným svazkem klíčů v ruce.

Zatímco bájnému obrovi ale bylo dopřáno prohrát s větším hrdinou v slavném a otevřeném souboji, Blüml takové štěstí neměl. Zvláště bolestně nesl uzavření oboru kulturní historie, v němž se realizoval právě v přednáškách z etnografie a kulturní antropologie, ale také filozofie a historiografie, ačkoliv tento obor byl vyhledáván a akreditován na několik dalších let. Rána to byla o to těžší, že tento oceňovaný studijní obor patřil k jeho nejvýznamnějším životním projektům a takřkajíc otiskl do něho svou jihočeskou duši.

Těžká nemoc zastihla Josefa Blümle již ve chvíli, kdy se většina jeho kurzů z hlavního proudu přelila do volitelných přednášek, které navštěvovali i posluchači bez hlubšího zájmu jen proto, aby získali potřebné kredity. Dodnes k nám dolehne zmar, který zakoušel, když nikdo ze stohlavého davu v přednáškovém sále nečetl jedinou knihu od Seiferta. Josef Blüml ale těžkostem čelil s otevřeným hledím. První nápor nemoci dokázal ještě přemoci. V mezidobí mu byla dokonce vydána kniha o Čenku Zíbrtovi.³ Návrat nemoci mu ale již byl osudným.

2 Byl publikován jako BLÜML, Josef: Kulturní historik Čeněk Zíbrt. *Národopisný věstník* 19 (61), 2002, s. 5–17.

3 BLÜML, Josef: *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*. České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, 2014. 207 s.

Docent Blüml za sebou nezanechal rozsáhlé etnografické dílo. Nebylo to ani jeho úmyslem. Skrze sílu svého slova pro ni ale dokázal nadchnout stovky svých žáků. Protože byl-li Josef Blüml něčím velký, bylo to jeho láskou k svým studentům a schopností podporovat je navzdory jejich chybám. Mnozí z nich dnes díky němu působí v muzeích, galeriích, na vědeckých pracovištích, v redakcích novin. A je-li pravdou, že člověk nezemřel dotud, dokud je známo jeho jméno, Josef Blüml nezemře ještě dlouho. My o něm budeme vyprávět.

Zdeněk Duda, Josef Kadeřábek a Petr Šťoviček
Jihočeská univerzita České Budějovice

Za Věrou Trkovskou

Ráda bych v následujících řádcích připomněla dlouholetou pracovníci Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze PhDr. Věru Trkovskou, která zemřela 7. října 2020 ve věku nedožitých devadesáti čtyř let.

Narodila se 26. ledna 1927 v Chocni, kde byl její otec evangelickým farářem. Po druhé světové válce přichází studovat etnografii a prehistorii na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy do Prahy. Podle vlastních slov si vybrala doktorské studium, volnější v průběhu, ale zakončené náročnými rigorózními zkouškami v konci studia. Na základě svých terénních výzkumů pak předložila a v roce 1952 úspěšně obhájila práci *Sociální formy v rodinném životě na venkově a jejich současné změny*, složila rigorózní zkoušky a získala doktorát filozofie.

Po ukončení studia pracovala krátce v Městském muzeu v Mladé Boleslavi, brzy se přestěhovala do Prahy a nějaký čas pracovala v různých knihovnách Českého vysokého učení technického, od roku 1956 nastoupila do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde vydržela až do důchodu, s krátkou přestávkou mateřské dovolené a následné péče o adoptovaného syna Luboše, kterého dostali s manželem do péče hned po narození.

Zpočátku se věnovala možnostem, které skýtají ikonografické prameny pro poznání oděvu lidových vrstev. Doplnovala a korigovala názory starších badatelů, Lubora Niederleho a Čeňka Zírta, založené většinou na písemných pramenech. Podrobným studiem iluminovaných rukopisů od 11. po 17. století se snažila zachytit charakteristické části lidového oděvu a vysledovat jejich vývoj. Zvláště pečlivě se zaměřila na základní součást mužského oděvu – kalhoty a pokusila se zjistit, nakolik obrazové materiály mohou odpovědět na otázku, zda kalhoty lidového oděvu byly od počátku vcelku, nebo prodělaly stejný vývoj jako kalhoty vyšších vrstev, od jednotlivých nohavic, připínaných či přivazovaných k pasu po kalhoty v jednom kuse.

Po založení Oborového střediska vědeckých informací ÚEF spolupracovala se Zdeňkem Mišurcem na projektu oborové národopisné bibliografie. Vedle rešerší

starší národopisné literatury pro bibliografický katalog ÚEF bylo třeba sledovat také současnou produkci knižní i časopiseckou pro informování širší odborné veřejnosti. Především bylo nutné vytipovat okruh časopisů a periodik, kde se mohly vyskytovat příspěvky z etnografie, folkloristiky a příbuzných oborů, z kterých se pak pravidelně prováděly rešerše do lístkového systému ústavu.

Vedle průběžného dokumentování právě vycházejících prací, bylo v plánu v budoucnu doplnit i mezery bibliografických údajů za léta 1953–1962, kdy etnografická produkce nebyla zachycována, a vydat je v samostatné retrospektivní bibliografii. Tento plán byl realizován až v sedmdesátých letech. Od roku 1963 začalo pravidelné sledování etnografických prací a jejich publikování v ročních přehledech, na kterých se Věra Trkovská podílela z počátku se Zdeňkem Mišurcem, později samostatně. Se stejnou trpělivostí a pečlivostí, s jakou zkoumala staré miniatury, procházela rok co rok desítky časopisů a muzejních tisků a pátrala po etnografických příspěvcích. Výsledky byly každoročně publikovány v *Českém lidu*, zpočátku zvlášť knižní produkce (Věra Trkovská) a časopisecké články (Zdeněk Mišurec). Od roku 1969 převzala vydávání výročních bibliografií zcela Věra Trkovská.

Když byla v Ústavu pro etnografii a folkloristiku založena edice *Národopisná knižnice*, začala národopisná bibliografie vycházet samostatně, vždy jako první číslo edice. Věra Trkovská je zpracovávala až do roku 1982, kdy odešla do důchodu. Léta zaslouženého odpočinku trávila péčí o vnuka, kterého dostala do své péče.

Výběrová bibliografie Věry Trkovské

Ikonografie etc.

Práce „na pobabu“ v Bystřici n. Olzou. *Radostná země* 2, 1952, č. 2, s. 88–89.

Iluminace v rukopisech 11. – 17. století jako národopisné prameny. *Český lid* 50, 1963, s. 257–268.

Poznámky k vývoji oděvu na našem území v raném středověku. *Český lid* 52, 1965, s. 295–304.

Ikonografická dokumentace k dějinám lidové kultury ve středověku. In: *Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací (KSVI)*, č. 4. Praha: ÚEF, 1965, s. 4–7.

Die photographische Dokumentation von Illuminationen aus Handschriften des 11.–17. Jahrhunderts im Institut für Ethnographie und Folkloristik der ČSAV. *Demos* 9, 1968, č. 2, s. 293–294.

Práce na české národopisné bibliografii v ÚEF. In: *Zpravodaj KSVI*, příl. 5. Praha: ÚEF, 1975, s. 24–32.

Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku. *Český lid* 69, 1982, s. 105–114.

Bibliografické soupisy

Bibliografie knižních publikací z etnografie, folkloristiky a krásné literatury se vztahem k národopisu za rok 1962. *Český lid* 50, 1963, s. 374–382.

Česká národopisná bibliografie za rok 1969. *Český lid* 57, 1970, s. 363–384.

Česká národopisná bibliografie za rok 1970. *Český lid* 57, 1971, s. 359–383.

Česká národopisná bibliografie za roky 1971–1972. Zpravodaj KSVI, příl. 5. Praha: ÚEF, 1974, 136 s.

Česká národopisná bibliografie za roky 1973–1974. Zpravodaj KSVI, příl. 1. Praha: ÚEF, 1975, 179 s.

Česká národopisná bibliografie za rok 1975. Zpravodaj KSVI, příl. 1. Praha: ÚEF, 1976, 133 s.
Česká národopisná bibliografie za rok 1976. Zpravodaj KSVI, příl. 1. Praha: ÚEF, 1977, 148 s.
Česká národopisná bibliografie za rok 1977. Zpravodaj KSVI, příl. 1. Praha: ÚEF, 1978, 148 s.
Česká národopisná bibliografie za rok 1978. 2 díly. Zpravodaj KSVI, příl. 1. Praha: ÚEF, 1979, 192 s.

Česká národopisná bibliografie za rok 1979. Zpravodaj KSVI, č. 1. Praha: ÚEF, 1980, 120 s.
Česká národopisná bibliografie za rok 1980. Zpravodaj KSVI, č. 1. Praha: ÚEF, 1981, 130 s.
 Bibliografie publikovaných prací prof. dr. Antonína Robka, DrSc. *Český lid* 68, 1981, s. 187–190.
Česká národopisná bibliografie za rok 1981. Zpravodaj KSVI, č. 1. Praha: ÚEF, 1982, 126 s.
Česká národopisná bibliografie za rok 1982. Zpravodaj KSVI, č. 1. Praha: ÚEF, 1983, 135 s.
Retrospektivní národopisná bibliografie. Články v časopisech vycházejících na území Středočeského kraje v letech 1900–1945. Praha: ÚEF ČSAV, 1987, 298 s.

Biografie

MÍŠUREC, Zdeněk: Jubilující PhDr. Věra Trkovská. *Národopisný věstník československý* 4 (46), 1987, s. 103–105.
 JEŘÁBEK, Richard (tj): Věra Trkovská. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1. Biografická část.* Praha: Mladá fronta, 2007, s. 233.

Hanka Müllerová
 Praha

Odešla Milena Secká

Svého času jsem psala ke krásným padesátinám PhDr. Mileně Secké, CSc., laudatio. Tehdy jsem si nepomyslela, že budu jednou psát také nekrolog.

Milena Secká se narodila v Praze v neděli 14. července 1957. V Praze absolvovala základní, gymnaziální i vysokoškolské vzdělání. Své rodné město milovala a byla upřímným pražským patriotem. V průběhu vysokoškolských studií ji zaujala problematika etnických procesů v českém pohraničí 20. století. Po promoci (1981) na Karlově univerzitě, kde na Filozofické fakultě vystudovala obor etnografie – historie, nastoupila na plný pracovní úvazek do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze (dnes Etnologický ústav AV ČR). Záhy byla zapojena do dílčího výzkumu v rámci státního plánu *Teoretické problémy etnických procesů. Etnické procesy v ČSSR*, konkrétně do výzkumu českých a slovenských reemigrantů z Rumunska v nově osídlovaném pohraničí a do výzkumu české menšiny v Rumunsku, posléze i vietnamské menšiny v Čechách. Své poznatky z výzkumů zhodnotila i v rigorózní práci *Etnické procesy u českých reemigrantů z Rumunska* (1981) a v kandidátské disertační práci *Svatební obřad jako indikátor etnických procesů* (1987).

Začátkem devadesátých let 20. století, v období, kdy v mnoha institucích probíhá reorganizace a otvírají se nové možnosti výzkumu, nastoupila Milena Secká do Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

Působí nejprve jako kurátorka krajského archivu v knihovně Náprstkova muzea a rok po svém nástupu se stává vedoucí celé knihovny.

Rodina, přátelé a kolegové z jejího okolí znali příběh, jenž ji přivedl ke studiu etnografie a k její celoživotní profesi. Jako „náctiletá“ si zakoupila knihu Miroslava Stingla *Za poklady mayských měst*. Přečtením této knihy začal její zájem o cizí etnika, civilizace a kultury. A protože chtěla vědět víc – v tom čase ji zajímali indiáni – namířila si to do Náprstkova muzea a také do jeho bohaté knihovny, netušíc, že ve svém pozdějším životě stráví v těchto prostorách dvacet osm let. Zde našla pro sebe to pravé badatelské prostředí. Explicitně se ztotožnila s muzejními a vědeckými záměry Náprstkova muzea, které v následujících letech obohatila individualitou své osobnosti.

V domě „U Halánků“, kde až hmatatelně funguje *genius loci*, prožila léta mnohovrstevnaté muzejní i výzkumně badatelské práce, kterou zúročila v rozsáhlé publikační, výstavní a přednáškové činnosti. Coby školačka při své první návštěvě Náprstkova muzea o osobnosti Vojty Náprstka téměř nic nevěděla. Později se stal pro Milenu Seckou jako muzejní pracovníci Adalbert Fingerhut, známý jako Vojta Náprstek – člověk výjimečných intelektuálních a duchovních kvalit – centrem badatelského zájmu a velikou láskou. Pozornost soustředila i na Náprstkovu matku, známou v obrozenecké Praze jako „panímaminka od Halánků“, a Náprstkovu manželku Josefínu, láskyplně nazývanou Pepička.

Objektem dalšího zájmu Mileny Secké se staly ženy soustředěné okolo Náprstka a setkávající se v Americkém klubu dam, který Vojta Náprstek založil 15. ledna 1865. I když se zdálo, že o Americkém klubu dam je mnohé známé, Milena Secká po celá léta nalézala další a další nezpracované archivní informace, trojrozměrný muzejní materiál a témata i nové přístupy při jejich zpracování. Výjimečnost Amerického klubu dam – prvního českého ženského spolku, kde se v jeho počátcích setkávaly krom spoluzakladatelky klubu Karolíny Světlé i další výjimečné ženy, mnohdy manželky a dcery intelektuálů z řad významných českých rodin – motivoval Milenu Seckou k tomu, že v roce 1996 byl Americký klub dam obnovený (jako spolek byl zapsán do veřejné Sbírký listin až 1. ledna 2014). Do jeho čela se postavila ve funkci předsedkyně Milena Secká, která hlavně pro své znalosti a organizační schopnosti v něm setrvala jako „první dáma“ po celé období. Primární cíl soudobého Amerického klubu dam byl ve stanovách definován takto: a) Péče o všestranný rozvoj osobnosti žen, z hlediska vzdělání, osvěty a celkového životního stylu; b) Péče a podpora kulturní a umělecké tvorby žen.

V klubu viděla Milena Secká ideální možnost pro sblížení lidí, zájímavých se o společenských vědy, a především o historii a umění. Členky obnoveného klubu měly v oblíbení její přednášky spojené s historií klubu a s jeho zakladatelem Vojtou Náprstkem i s celým okruhem jeho přátel. Vítané byly přednášky se ženskou problematikou, hlavně ty, který byly věnované významným česky orientovaným ženám z okruhu klubu. Pořádala výlety v duchu turistické tradice Vojty Náprstka, exkurze,

koncerty a různá představení, komentované prohlídky muzejních výstav a expozic. Společenským bonbonkem byl každým rokem konaný Novoroční a Jahodový dýchánek, na kterém se nejen bilancovala dosavadní činnost, ale připravoval se také plán na další půlrok. Byl to čas, kdy se přijímaly nové členky a dýchánek vždy ukončil kulturní program. Mezi pravidelně se opakující společensko-kulturní akce patřily i vánoční koncerty. Pro Milenu Seckou a členky klubu se stala dobrovolnou povinností každoroční návštěva Olšanského hřbitova a položení věnce k hrobcu rodiny Fingerhutovy. Návštěvy a přednášky u hrobů významných osobností z okruhu Náprstka se v dušičkovém období staly pro klub tradicí, stejně jako zastavenička na vyšehradském Slavíně. Jako předsedkyně Amerického klubu dam podporovala veřejné sbírky, například v rámci akce „Kup si svůj strom“ na pomoc Tatrám zdevastovaných v zimě 2004 vichřicí.

Studiem rozsáhlých archivních, knižních a muzejních fondů se Milena Secká vypracovala na znamenitou odbornici osobností Vojty Náprstka a jeho rodiny, ale i v oblasti „českého ženského světa“ 19. století. Výsledky svých výzkumů dokázala zohlednit a interpretovat i v širších evropských souvislostech. A nejen to. Své zjištěné poznatky přetvořila do mnohých scénářů výstav realizovaných v Náprstkově muzeu i dalších muzeích v Čechách a také v cizině. Velkou energii a pozornost věnovala jejich vizuální interpretaci a přípravě vernisáží či derniér, mnohdy vedených ve vtipném tónu a dobovém hávu. Pro její odborné a rétorické kvality ji rádi zvali do rozhlasových populárně vzdělávacích pořadů a přednáškových cyklů, které rovněž realizovala v domovském muzeu i v jiných muzeích v Čechách. Stopu zanechala i v přípravě Muzejních nocí či Mezinárodního dne dětí. Její originální kreace opakovaně lákaly na program v Náprstkově muzeu.

V době, kdy nastoupila do Náprstkova muzea, byl součástí knihovny i bohatý krajanský archiv. A to byla další badatelská doména Mileny Secké. Krajanský archiv ji poskytl materiál pro publikační i výstavní činnost. Několikrát vedla nebo opoňovala seminární, diplomové a rigorózní práce na Pedagogické fakultě UK (1998), Filozofické fakultě UK (obory etnologie a knihovnictví, 2001) a na Filozofické fakultě MU Brno (obor historie, 2001).

Práce ji naplňovala. Avšak měla i jiné lásky. Jednou z nich byl sborový zpěv. Léta působila ve sboru *Cantores Pragenses*, ale též v *Tělocviční jednotě Sokol Pankrác*. Měla v oblibě umění hudební, divadelní i výtvarné. V tomto duchu se věnovala i milovaným dětem své sestry, se kterou měla velice úzký vztah.

V roce 2012 obdržela doktorka Milena Secká za dlouholetou, systematickou a cíleně vedenou činnost v popularizaci vědeckých poznatků „Medaili Vojtěcha Náprstka“, kterou uděluje Akademická rada Akademie věd České republiky. Těto pocty si velmi cenila.

Milena Secká bojovala deset let se zákeřnou nemocí. Měla ráda život a zdálo se, že její nepoddajnost vůči nemoci bude snad úspěšná. Bohužel, odešla v neděli

nad ránem 14. března 2021. V neděli přišla na tento svět a v neděli ukončila svou pozemskou pouť. Avšak její dílo zůstává.

Magdaléna Rychlíková
Praha

Výběrová bibliografie Mileny Secké¹

Knižní práce

- Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001, 252 s. (s I. Štěpánovou a L. Sochorovou).
Americký klub dam. K příležitosti 140. výročí založení. Praha: Národní muzeum, Náprstkovo muzeum, 2005, 28 s.
Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš. Praha: Vyšehrad, 2011, 301 s.
Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti. Praha: Národní muzeum, 2012, 347 s.
Byl to můj osud. Zápisky Josefy Náprstkové. Praha: Národní muzeum, 2014, 323 s. (s M. Šámalem).
Jen Náprstková, prosím... Neobyčejný život v dobových pramenech. Praha: Národní muzeum, 2016, 307 s.

CD-ROM

- František Řehoř*. Annals of the Náprstek museum 20. Praha: Národní muzeum, 1999.
Vojta Náprstek, jeho rodina a přátelé. Kolekce unikátních portrétů z fondů Náprstkova muzea. Praha: Národní muzeum, 2016 (s B. Hnulíkovou a J. Šejblem).

Studie a články

- Rumunští Slováci. In: *Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací*, č. 6. Praha: ÚEF ČSAV, 1978, s. 46–52.
- Příchod rumunských Čechů na Chebsko. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*, sv. 2. Praha: ÚEF ČSAV, 1982, s. 74–79.
- Rumunští Češi v Plesné a Skalné. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*, sv. 5. Praha: ÚEF ČSAV, 1982, s. 25–28 (s H. Popelovou).
- Diplomové, rigorózní a kandidátské práce věnované osídlování pohraničí po roce 1945, jež byly obhájeny na katedře etnografie a folkloristiky FF UK a v ÚEF ČSAV v Praze v letech 1969–1983. *Český lid* 71, 1984, s. 231–234.
- K problematice výzkumu současné novoosídlenické obce (slovenští reemigranti z Rumunska na Chebsku). In: *Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR*, sv. 5. Praha: ÚEF ČSAV, 1987, s. 109–116.
- Svatební obřad českých reemigrantů z Rumunska. *Český lid* 74, 1987, s. 43–47.
- Vietnamští pracující ve středočeské Frutě. *Český lid* 74, 1987, s. 203–209.
- Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátě a u reemigrantů na Chebsku a Znojemsku. *Český lid* 75, 1988, s. 162–169 (s D. Lipavskou).
- Přínos etnografie dnešku – studium etnických procesů. *Český lid* 75, 1988, s. 144, obr. příl.
- Vietnamští pracovníci závodu Fruta v Horních Počernicích. In: *Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR*, sv. 8. Praha: ÚEF ČSAV, 1988, s. 11–19.
- Oslava nového lunárního roku vietnamskými pracujícími. *Český lid* 75, 1988, s. 236–239.
- Zájem ČSR o Čechy žijící v Rumunsku (na příkladu dobových prací). In: *Češi v cizině* 4. Praha: ÚEF ČSAV, 1989, s. 164–170.

1 Bibliografie vznikla na základě soupisu M. Secké doplněného o práce vydané po roce 2007.

- Český lid – stoletý. *Český lid* 78, 1991, s. 145–147.
- Česká menšina žijící v rumunském Gerniku (nástin materiální a duchovní kultury). *Český lid* 79, 1992, s. 217–228 (s J. Jechem, V. Scheuflerem a O. Skalníkovou).
- České vesnice v rumunském Banátě. In: *Češi v cizině* 5. Praha: ÚEF ČSAV, 1992, s. 171–177.
- Současná reemigrace Čechů z Rumunska. In: *Češi v cizině* 6. Praha: ÚEF ČSAV, 1992, s. 39–42.
- Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu. *Český lid* 80, 1993, s. 177–184.
- Humanitarian Assistance or Punishment? In: Kandert, Josef – Petráňová, Lydia – Tyllner, Lubomír (eds.): *Constructed image of the World and Ethnography*. Praha: Národopisná společnost – ÚEF AV ČR, 1993, s. 129–132.
- Vojta Náprstek a jeho knihovna. *Knihy a dějiny* 1, 1994, č. 1, s. 31–37.
- Americký klub dam. *Český lid* 82, 1995, s. 54–66.
- Češi v rumunském Banátu. In: *Češi v cizině* 8. Praha: ÚEF AV ČR, 1995, s. 92–115.
- Doklady Národopisné výstavy československé (1895) ve sbírkách knihovny Náprstkova muzea v Praze. *Český lid* 82, 1995, s. 231–233.
- Multikulturelle Dörfer. In: *Kulturen an der Grenze*. Wien: Promedia, 1995, s. 337–344.
- Americký klub dam a jeho práce s dětmi, předchůdce a současník P. Pittra. In: *Přemysl Pittra. Život – dílo – doba*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 72–75.
- Češi v Rumunsku. In: *Češi v cizině* 9. Praha: ÚEF AV ČR, 1996, s. 96–104.
- Vojta Náprstek – zakladatel Českého průmyslového muzea (Náprstkova muzea všeobecného národopisu). In: *Vojta Náprstek a muzejnictví*. Rozpravy Národního technického muzea v Praze 153, 1998, s. 22–25.
- Americký klub dam. In: *Paginae historiae* 6. Praha: SÚA, 1998, s. 5–20.
- Vojta Náprstek – his Museum and Library. In: *Annals of the Náprstek museum* 19. Praha: NM, 1998, s. 83–88.
- Knihovna Náprstkova muzea. In: *Průvodce – Náprstkovo muzeum*. Praha: NM, 1999, s. 9–14.
- Vojta Náprstek – zakladatel Českého průmyslového muzea a Americký klub dam. *Folia ethnographica* 33, 1999, s. 3–8.
- Náprstkova krajanská knihovna. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2000, s. 243–246.
- Velryba v Praze. *Paginae historiae* 8, 2000, s. 67–73.
- American Czechs and the Collections of the Náprstek Library. *Annals of the Náprstek Museum* 21, 2000, s. 22–28.
- The Náprstek Museum Library. In: *A guidebook – The Náprstek Museum*. Praha: Národní muzeum, 2000, s. 9–14 (také v německé verzi).
- Czechs in the Romanian Banat. In: *Naše rodina / Our Family. Newsletter of the Czechoslovak Genealogical Society International* 2000, Vol. 12: 1, s. 1–12 (St. Paul, Minnesota, USA).
- Prameny k vystěhovalectví Čechů v 19. století ve sbírkách knihovny Náprstkova muzea. In: *Emigrace z českých zemí*. Mladá Boleslav: Okresní muzeum, 2001, s. 115–117.
- Memoárové fondy v knihovně Náprstkova muzea. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Sdružení knihoven ČR – Vědecká knihovna v Olomouci, 2001, s. 65–69.
- Americký klub dam a pomník Boženy Němcové. In: *Literární archiv* 34. Praha: Památník národního písemnictví, 2002, s. 183–198.
- Výstřížkové knihy – speciální fond knihovny Vojty Náprstka. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Sdružení knihoven ČR – Vědecká knihovna v Olomouci, 2002, s. 29–33.

- Téma: Češi v Americe. České vystěhovalectví do Ameriky a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí.* Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 2003 (s I. Dubovickým a D. Kraftem).
- Prezentace fotografických materiálů E. St. Vráze z přelomu 19. a 20. století ze sbírek Náprstkova muzea. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Sdružení knihoven ČR – Vědecká knihovna v Olomouci, 2004, s. 57–59 (s J. Todorovovou).
- Deníky Josefy Náprstkové. In: *Literární archiv* 35–36. Praha: Památník národního písemnictví, 2003–2004, s. 21–37.
- Anna Homová-Nováková-Fingerhutová. In: *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 104–109.
- Vojta Náprstek a první český ženský vzdělávací spolek. In: *Žena v církvi a ve společnosti III*. Sborník Unie katolických žen. Praha: Pastorační středisko, 2005, s. 36–40.
- August Geringer – nakladatel, mecenáš a lidumil. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Sdružení knihoven ČR – Vědecká knihovna v Olomouci, 2005, s. 223–234.
- Nemoci v životě Emila Holuba. *Kazuistiky v pneumologii* 2, 2005, č. 4, s. 35–37 (s J. Szántó).
- Americký klub dam a jeho význačné členky. In: *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum, 2005, s. 267–274.
- Božena Němcová a Americký klub dam. In: *Božena Němcová život–dílo–doba*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2006, s. 203–207.
- Neznámý dopis Dory Němcové Vojtovi Náprstkovi. In: *Božena Němcová život–dílo–doba*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2006, s. 208.
- Korespondence Josefy Křížkové-Náprstkové. In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 547–555.
- Americký klub dam a jeho charitativní činnost. In: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha: Scriptorium, 2007, s. 205–220.

Zprávy

- Zpráva o konferenci Etnické procesy v pohraničí po roce 1945. *Český lid* 72, 1985, s. 104–107 (s H. Noskovou).
- Zpráva z 3. mezioborového semináře „Slováci v českých zemích po roce 1945“. *Český lid* 73, 1986, s. 183–184 (s H. Noskovou).
- Etnofilm Čadca 1986. *Český lid* 74, 1987, s. 175–176.
- Mezioborový seminář k problematice „Česko-slovenských vztahů“. *Český lid* 74, 1987, s. 238–240 (s H. Noskovou).
- Zpráva o mezioborovém semináři k česko-slovenským vztahům. *Český lid* 74, 1987, s. 48–49 (s H. Noskovou).
- Výstava Vietnamská kultura 2. 9. – 25. 9. 1987 OMV Šumperk. *Český lid* 75, 1988, s. 58.
- Etnofilm Čadca 1988. *Český lid* 76, 1989, s. 118–119.
- Kruh přátel'ov české kultúry (KPČK). *Český lid* 76, 1989, s. 247.
- Současný Vietnam ve fotografii. *Český lid* 76, 1989, s. 182–183.
- Seminář „Národnostní otázka v ČSR po roce 1918“. *Český lid* 77, 1990, s. 52–53 (se Z. Uherkem).
- Etnofilm Čadca 1990. *Český lid* 78, 1991, s. 309.
- Zpráva o zasedání Komise pro dějiny krajanů. *Češi v cizině* 6. Praha: ÚEF ČSAV, 1992, s. 93.
- Zpráva o výstavě Poslyšte radostnou zvěst. *Starožitnosti a užité umění* 1996, č. 12.
- Pojedete na dovolenou lodí. *Res Musei Pragensis* 9, 1999, s. 7–8.
- Výstava „Okno do světa“. *Bulletin ČÚZ* 6, 2000, č. 6, s. 10–11.
- Výstava „Okno do světa“. *Nový Orient* 7, 2000, s. 274–275.

Rub a líc slávy dr. Emila Holuba. *Bulletin Společnosti přátel Afriky a Společnosti česko-arabské* 4, 2002, s. 24.

Na Betlémském náměstí v domě U Halánků. *Knižní novinky* 7. 4. –21. 4. 2003, s. 21.

Jubilant Josef Kandert. *Národopisný věstník* XX (62), 2003, s. 219–220.

Dvakrát z Náprstkova muzea. *Listy Prahy* 1, 2005, č. 6, s. 5

Recenze

Marie Maderová: Lidové výšivky na Plasku. Plzeň 1982. *Český lid* 70, 1983, s. 118.

Národnostní otázka a mládež v politice KSČ. Košice 1983. *Český lid* 71, 1984, s. 186–187.

Kol.: Tradicionnyje i novyje obrjady v bytu narodov SSSR. Moskva 1981. *Český lid* 71, 1984, s. 124. Slovenský národopis 32, 1984. *Český lid* 72, 1985, s. 187–188.

Kol.: Zwiebelmarkt und Lichterfest. Leipzig 1983. *Český lid* 72, 1985, s. 121.

Ludmila Alexandrovna Tulceva: Sovremennyye prazdniki i obrjady narodov SSSR. Moskva 1985. *Český lid* 73, 1986, s. 188.

Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí 5. Zpravodaj KSVI ÚEF ČSAV Praha 1983. *Demos* 26, 1986, s. 13–14.

Slovenský národopis 33, 1985. *Český lid* 73, 1986, s. 185.

Jozef Hrozičnik: Slováci v Bulharsku. Martin 1985. *Český lid* 74, 1987, s. 59–60.

Lotar Balke – Albrecht Lange: Sorbische Trachtenbuch. Bautzen 1985. *Český lid* 74, 1987, s. 122.

Mirjana Maluckov: Rumuni u Banatu. Novi Sad 1985. *Český lid* 74, 1987, s. 127–128.

Slovenský národopis 34, 1986. *Český lid* 74, 1987, s. 181.

Eva Davidová: K přeměně bydlení a sídelní struktury družstevní vesnice Českokrumlovsku. Alšovice, ČSS ČSAV 1983. *Demos* 28, 1988, s. 19.

Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí. Sv. 6, Obraz současné pohraniční vesnice. ÚEF ČSAV Praha 1983. *Demos* 28, 1988, s. 34–35.

Slovenský národopis 35, 1987. *Český lid* 75, 1988, s. 191.

Josef Jančář: Lidová rukodělná výroba na Moravě. *Český lid* 76, 1989, s. 187.

Mila Bosić: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. *Český lid* 76, 1989, s. 127.

Pavol Stano – Rudolf Žatko: Národopisná literatúra na Slovensku za roky 1901–1959. Matica slovenská 1989. *Český lid* 76, 1989, s. 251.

Problematika cikánů v polských časopisech Etnografia Polska (Wrocław) a Etnologia Polona (Wrocław) v letech 1980–1987. *Český lid* 76, 1989, s. 53–54.

Slovenský národopis 36, 1988. *Český lid* 76, 1989, s. 249.

Brak u narodov centralnoj i jugo-vostočnoj Jevropy. Moskva 1988. *Český lid* 77, 1990, s. 64.

Národopisné informácie 1987/1, 2, 1988/1, 2. *Český lid* 77, 1990, s. 61–62.

Natale in Arena. *Český lid* 77, 1990, s. 192.

Ludvík Skruzný: Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených. Čelákovice 1996. *Český lid* 85, 1998, s. 284–285.

Výstavní katalogy

Češi v rumunském Banátu. In: *Češi na Volyni a v Banátu. Měsíčník Náprstkova muzea* 1992.

Jules Verne aneb cesta kolem světa. *Měsíčník Náprstkova muzea* 1995.

Národopisná výstava československá 1895 ve sbírkách knihovny Náprstkova muzea. *Měsíčník Náprstkova muzea* 1995.

Česko-britské vztahy. *Měsíčník Náprstkova muzea* 1996.

Poslyšte radostnou zvěst. Praha: Náprstkovo muzeum, 1996, 18 s. (s J. Kandertem).

Africa Through the Eyes of the Czech Travellers. Katalog výstavy pro české zastupitelské úřady v Africe. Praha: Náprstkovo muzeum, 1997.

- Jan Evangelista Purkyně – přítel domu U Halánků. *Měsíčník Náprstkova muzea* 1998.
Anna Fingerhutová 1788–1873. Praha: Náprstkovo muzeum, 1998, 11 s.
American Czechs and the Collections of the Náprstek Library. Katalog výstavy pro krajanská centra v USA. Praha: Náprstkovo muzeum, 1999.
Okno do světa. Praha: Náprstkovo muzeum, 2000.
Pražská ulice. Praha: Náprstkovo muzeum, 2000.
Vojta Náprstek – Člověk a mecenáš. *Měsíčník Náprstkova muzea* 2001.
Bangkok očima J. Kořenského a E. St. Vráze. Výstava pro Velvyslanectví ČR v Thajsku. Bangkok 2004.
Americký klub dam. Příběh jednoho salonu. Praha: Náprstkovo muzeum, 2005, 28 s.

Kariérní rukopisné práce

- Etnické procesy u českých reemigrantů z Rumunska*. Diplomová práce. Praha: FF UK, 1981.
Svatební obřad jako indikátor studia etnických procesů. Kandidátská disertační práce. Praha: ÚEF ČSAV, 1987.

Významné životní jubileum Mirjam Moravcové

V březnu letošního roku 2021 slaví výrazná osobnost české etnologie PhDr. Mirjam Moravcová, DrSc., významné životní jubileum. Dožívá se v plné pracovní aktivitě devadesáti let. Před deseti lety na stránkách *Národopisného věstníku* přála Irena Štěpánová Mirjam Moravcové k jejím osmdesátým narozeninám. Jubilantku představila jako badatelku, která ve svém díle navázala na nestory českého národopisu a zároveň rámce a přístupy ke studiu lidové kultury a zejména sociálních skupin posunula a rozvinula. Jak napsala, dílo Mirjam Moravcové zrcadlí „nejen spektrum zájmů a osobní zrání, ale také dějiny oboru na pozadí společenského vývoje“.¹

Vědecká činnost badatelky v řadě ohledů průběžně reagovala na dynamiku společenských procesů a akcenty vědy, stejně jako v hledáčku jejího odborného zájmu byla témata, k nimž se badatelka opakovaně vracela. Není překvapivé, že témata se vzájemně prolínala a podporovala. Zásadním se stala problematika města a jeho sociálních skupin, které začala Mirjam Moravcová řešit poté, co nastoupila do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, a to v rámci oddělení Etnografie dělnictva. Kromě koncepční práce a syntéz, které se týkaly především českého průmyslového města, se badatelka věnovala studiu oděvu. Nebyl to jen oděv nemajetných vrstev města, ale také otázka role oděvu v kontextu politického vyjednávání. Přičemž to nebyl pouze oděv národní (a s ním související folklorismus), ale také oděv spolkový a subkulturní, co ji zajímalo. Dalším významným tématem, které se prolíná profesní dráhou Mirjam Moravcové, je problematika Balkánu. Zaměření na jižní Slovany se jako červená nit proplétá jejími texty od šedesátých let 20. století. Vychází z jejího působení ve Slovanském ústavu a na nástupnickém pracovišti v Ústavu východoevropských studií ČSAV. Posledním klíčovým tématem je pak problematika menšin a etnických komunit, která částečně navazuje na studie o Jihoslovanech v českých zemích v první polovině 20. století. Těmto otázkám se pak zásadně začala Mirjam Moravcová věnovat v devadesátých letech 20. století, po změně politické situace a institucionální reorganizaci vědy. Témata spojená s výzkumy postavení „etnických jiných“ soudobé společnosti Československa a následně České republiky se propojila s jejím působením v Institutu základů vzdělanosti (dále IZV UK) a na následnické Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (dále FHS UK).

Kromě témat, která badatelku oslovovala, je zajímavé sledovat i její zaměření na dějinná období, která ji zaujala. Jak sama říká, ještě na konci šedesátých let se pokládala za „středověkářku“ (studium raně středověkých oradel a textilií), v 70. a 80. letech se věnovala studiu moderní společnosti 19. a první poloviny 20. století, aby si posléze kladla otázky týkající se současnosti. Její metodologický přístup

1 ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: Jubileum Mirjam Moravcové. *Národopisný věstník* 28 (70), 2011, č. 2, s. 65.

k pramenům a datům pak byl (a stále je) rozkročen mezi studiem archivních pramenů, dobového tisku a empirickými výzkumy založenými na rozhovorech s pamětníky či těmi, kteří referují o své aktuální zkušenosti. V neposlední řadě je třeba vyzdvihnout i roli Mirjam Moravcové v týmovém výzkumu. Ať zastávala pozici vedoucí vědeckých pracovišť, nebo byla hlavní řešitelkou výzkumných grantů či zapojovala do badatelské činnosti své studenty, vynikala na jednu stranu kolegiálním přístupem, na stranu druhou i jistou mírou zarputilostí, která její spolupracovníky – stejně jako studenty – zavazovala.

Docentka Štěpánová v roce 2011 rekapitulovala a vysoce ocenila dílo Mirjam Moravcové, které vznikalo šest desetiletí, tedy od 50. let 20. století do roku 2010. Nyní uplynulo dalších deset let tvůrčí práce této velmi výrazné postavy české etnologie. A můžeme ve zpětném pohledu jen smeknout nad činorodostí badatelky, kterou její zanícení pro obor stále neopouští. V období let 2010–2020 se Mirjam Moravcová věnovala nadále výzkumu etnických komunit, a to na území České republiky. Poznání v oblasti postavení menšin a migrantů zejména v současné globální společnosti podporovala vydáváním ediční řady *Etnické komunity*, která představovala publikační příležitost pro autory, jež se vyslovovali k jednotlivým dílčím tématům. Zvláštní pozornost pak náleží dvěma kolektivním monografiím, které Mirjam Moravcová spolukoncipovala, editovala a v nichž i ona sama publikovala zásadní statě. Tyto publikace se věnovaly jednak problematice bydlení a jednak festivitám menšin v České republice. Problematika svátečnosti se pak pro Mirjam Moravcovou stala tématem, které rozvíjí nejen v souvislosti s dlouhodobými výzkumy Bulharů v České republice. V posledním roce připravuje i samostatnou anglicky psanou monografii, v níž popisuje a interpretuje podobu, význam a roli festivit v životě současných etnických komunit v České republice. Tato publikační aktivita jubilantky představuje nejen přínos k vědeckému uchopení dílčích témat široké problematiky migračních procesů a postavení menšin ve většinové společnosti, ale dává rovněž srozumitelným způsobem a jazykem možnost i pro zájemce z řad široké veřejnosti seznámit se hlouběji s řadou často aktuálních společenských otázek.

Sedmá dekáda tvůrčí činnosti Mirjam Moravcové je spojena také s pořádáním vědeckých setkání. V roce 2013 se na ni obrátili mladší kolegové, kteří se rozhodli posílit balkanistiku v rámci české vědy. Mirjam Moravcová své žáky podpořila, poskytla nejen svoji odbornou záštitu, síť kontaktů, ale také knowhow spojené s organizací konferencí. Vědecká setkání (od druhého ročníku pojmenovaná *Balkánský expres*) se v průběhu druhého desetiletí 21. století stala bienální akcí českých i mezinárodních balkanistů. A tato aktivita se postupně personálně i institucionálně rozvíjela. Sledované období let 2010–2020 v práci jubilantky v neposlední řadě otevřelo prostor i pro malé bilancování vědy. Nejedná se jen o texty připomínající a hodnotící dílo jednotlivých kolegů, ale také příspěvky k dějinám vědy spojené s hodnocením etnologie na IZV UK a nástupnické FHS UK po roce 1990.

Spolu s přehledem vědeckého interdisciplinárního působení jubilantky (zejména v posledním desetiletí) je třeba vyzdvihnout také její pozitivní roli v oblasti sociálních vztahů. Mirjam Moravcová působí na své okolí převážně optimisticky, empaticky. Její vstřícnost, snaha vždy pokud možno pomoci a v žádném případě neuškodit, vytváří obecně v mezilidských kontaktech a speciálně v pracovních kolektivech velmi dobrou a inspirativní atmosféru. Jubilantka si stále udržuje v řešitelských týmech i v běžných vztazích na nejrůznější úrovni kolegiální přístup v opravdovém smyslu tohoto slova, a to jak v rovině horizontální, tak i v rovině vertikální. Ve vedoucích rolích úspěšně uplatňuje svoji přirozenou autoritu jak uvnitř „svého týmu“, tak i ve vztahu k ostatním.

Opomenout nesmíme ani pedagogické působení oslavenkyně. Mirjam Moravcová už jako vědecká pracovnice v Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV předávala své zkušenosti formálním i neformálním způsobem mladým kolegům. Pro řadu z nich byla tou hlavní osobou, která je vedla na cestě za dosažením vědeckých hodností. Pro všechny se pak stala příkladným vzorem v přístupu k řešení zadaných úkolů. Shodou okolností mohla pak Mirjam Moravcová své pedagogické schopnosti plně rozvinout nejprve v IZV UK a následně od roku 2000 na FHS UK. Studenty bakalářského, magisterského a později i doktorského studia oslovovala jubilantčina osobnost a její specifický přístup ke spolupráci bez ohledu na výrazný generační rozdíl. Zájemců o psaní závěrečných studentských prací pod jejím vedením stále přibývalo. A výsledky této spolupráce se stávaly viditelnějšími a přinášely ovoce pro obě strany. Zájem mladé generace o názory, rady, inspiraci ve výzkumných tématech i metodologickém přístupu ze strany jubilantky přetrvává i celou sedmou dekádu tvůrčí aktivity jubilantky. Svědčí o tom i četnost obhájených závěrečných studentských prací vypracovaných v těchto letech pod jejím vedením.

Vedle dlouhodobého intenzivního pracovního nasazení formovalo osobnost oslavenkyně i harmonické rodinné zázemí. V rodině – ať už výchozí, nebo vlastní – vždy nacházela pochopení pro své odborné aktivity. A i ona sama, charakterizovaná svým okolím většinou především jako významná vědeckopedagogická pracovnice se širokým výzkumným záberem, pro kterou je její obor vším, reflektuje rodinný život pozitivně. V současné době (po úmrtí manžela) hraje v jejím soukromém životě významnou roli především rodina její dcery a zejména obě vnoučata.

Popřejme závěrem PhDr. Mirjam Moravcové, DrSc., u příležitosti oslavy 90. výročí narození v současné nelehké době především hodně zdraví a tvůrčích sil, aby mohla i nadále pracovat ve svém milovaném oboru, který pro ni dlouhodobě představuje (vedle rodiny) jeden z hlavních smyslů života.

Výběrová bibliografie Mirjam Moravcové za léta 2010–2020¹

Edice Etnické komunity

Etnické komunity v kulturní a sociální různosti. Praha: FHS UK, 2010 (eds. s D. Bittnerovou).

Etnické komunity – integrace, identita. Praha: FHS UK 2011 (eds. s D. Bittnerovou).

Výjednávání pozice v majoritě. Praha: FHS UK 2012 (eds. s D. Bittnerovou).

Kontinuita kulturní reprodukce. Praha: FHS UK 2012 (eds. s D. Bittnerovou).

Lidé Bosny a Hercegoviny. Praha: FHS UK 2014 (eds. s D. Bittnerovou).

Balkánské cesty I. Praha: FHS UK, 2015 (eds. s D. Bittnerovou).

Balkánské cesty II. Praha: FHS UK, 2015 (eds. s D. Bittnerovou).

Hrdinové, šibalové, antagonisté Balkánu. Praha: FHS UK, 2017 (eds. s D. Bittnerovou).

Neviditelní, přehlížení, zapomenutí. Praha: FHS UK, 2019 (eds. s D. Bittnerovou).

Monografie a kolektivní monografie

Diverzita etnických menšin. Prostorová dislokace a kultura bydlení. Praha: FHS UK, 2012 (eds. s D. Bittnerovou).

Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování. Praha: FHS UK, 2019 (eds. s D. Bittnerovou).

Ethnic Diaspora Festivities in the Czech Republic: Cultural traditions between isolation, integration and hybridization. Prague: FHS UK, 2021 (v tisku).

Studie

Sociální a kulturní různost v mezietnickém soužití. In: *Etnické komunity v kulturní a sociální různosti*. Praha: FHS UK, 2010, s. 9–18 (s D. Bittnerovou).

Integrace – identita. In: *Etnické komunity – integrace, identita*. Praha: FHS UK, 2011, s. 9–14 (s D. Bittnerovou).

Kolektivní příbytky bulharských zelinářů. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M. (eds.): *Diverzita etnických menšin. Prostorová dislokace a kultura bydlení*. Praha: FHS UK, 2012, s. 249–274.

Vzpomínky bulharských imigrantů na hledání místa a pojetí vlastního bydlení: léta 1946–1990. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M. (eds.): *Diverzita etnických menšin. Prostorová dislokace a kultura bydlení*. Praha: FHS UK, 2012, s. 275–312.

Prostorové rozmístění občanů Bulharska na území Prahy: situace 2010. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M. (eds.): *Diverzita etnických menšin. Prostorová dislokace a kultura bydlení*. Praha: FHS UK, 2012, s. 313–322.

Rodičovská reflexe školních konfliktů: Rusové, Slováci, Ukrajinci, Vietnamci. In: *Etnické komunity – Kontinuita kulturní reprodukce*. Praha: FHS UK, 2012, s. 79–92.

„Bosňáci“ v reflexi české společnosti 30. let 20. století. In: *Lidé Bosny a Hercegoviny*. Praha: FHS UK, 2014, s. 173–187.

Slavnost jako výraz menšinové identity: Cyrilometodějská slavnost Bulharů v Mikulčicích. In: *Etnické komunity – Balkánské cesty II*. Praha: FHS UK, 2015, s. 149–194.

Etnologie a sociokulturní antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2017, č. 1, s. 174–181 (s D. Bittnerovou).

Bibliografie druhých deseti ročníků časopisu Lidé města / Urban People, 2009–2018. *Lidé města* 20, 2018, č. 3, s. 563–620.

1 Bibliografie M. Moravcové do roku 2009 byla publikována v *Národopisném věstníku* 28 (70), 2011, č. 2, s. 67–77.

- Dvě cyrilometodějské tradice: konstrukce bulharské a české společnosti. In: Soukupová, B. – Godula-Weclawowicz, R. – Karpińska, G. E. (eds.): *Národy-města-lidé-slavnosti*. Urbánní studie 13. Praha: FHS UK, 2019, s. 17–26.
- Bulharský sraz v Mikulčicích: zrození tradice nové cyrilometodějské slavnosti Bulharů v České republice. In: Soukupová, B. – Godula-Weclawowicz, R. – Karpińska, G. E. (eds.): *Národy-města-lidé-slavnosti*. Urbánní studie 13. Praha: FHS UK, 2019, s. 177–190 (s K. Marholevou).
- Svátečnost migrantů v České republice: kulturní tradice mezi izolací, integrací a hybridizací. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M. (eds.): *Festivity jako ukazatel společenského směřování*. Praha: FHS UK, 2019, s. 11–28 (s D. Bittnerovou).
- O povaze festivit. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M. (eds.): *Festivity jako ukazatel společenského směřování*. Praha: FHS UK, 2019, s. 29–34.
- Festivity migrantů v České republice: mezi sebeidentifikací a integrací. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M. (eds.): *Festivity ukazatel společenského směřování*. Praha: FHS UK, 2019, s. 481–554.
- Neviditelní a zviditelňovaní Češi: Manipulace s přítomností „druhých“ na manifestních srazech Bulharů. In: *Etnické komunity – Neviditelní, přehlížení a zapomenutí*. Praha: FHS UK, 2019, s. 257–283.
- Cesty k založení časopisu Lidé města / Urban People. Osobní vzpomínky. *Lidé města* 21, 2019, č. 1, s. 129–141.

Jubileá, nekrology

- Pozdrav k osmdesátým narozeninám PhDr. Jarmily Šťastné, CSc. (2. 3. 1931 v Ústí nad Orlicí). *Národopisný věstník* 28 (70), 2011, č. 2, s. 77–79.
- Vladimír Penčev – antropolog: iniciátor studia českých menšin v Bulharsku, organizátor týmových výzkumů Bulharů v zahraničí, učitel českých bulharistů – etnologů a antropologů. *Homo Bohemicus* (Sofija) 2017, č. 1, s. 17–21.
- Významné životní jubileum Miloslavy Turkové. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 3, s. 252–254.
- In memoriam PhDr. Olgy Skalníkové, CSc. 11. 5. 1922 – 1. 3. 2012. *Lidé města* 14, 2012, č. 1, s. 161–165.
- Zemřel PhDr. Jiří Kořalka, DrSc. *Lidé města* 15, 2015, č. 1, s. 177–182.
- Odkaz Jarmily Šťastné (2. 3. 1931 v Ústí nad Orlicí – 21. 10. 2019 v Příbrami). *Národopisný věstník* 36 (78), 2019, č. 2, s. 94–96.

Miloslava Turková a Dana Bittnerová
Fakulta humanitních studií UK Praha

Jubileum Josefa Jančáře, nestora československé etnografie

Vždy příjemný, usměvavý, šarmantní a mimořádně aktivní. Tak známe PhDr. Josefa Jančáře, CSc., především z Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici i ze Slovákckého muzea v Uherském Hradišti, kam chodí pravidelně na vernisáže, kulturní akce, do odborných knihoven, na programové a ředitelské rady i jiná pracovní setkání. A vůbec se nám nechce věřit, že pan doktor oslaví v roce 2021 své

devadesátileté narozeniny. O jeho životní dráze bylo napsáno mnohé, takže se pokusíme o malou rekapitulaci.

Josef Jančář se narodil 16. června 1931 v Těšově. Celý jeho život je spjat s národopisnou oblastí Slovácko. Měšťanku navštěvoval v Uherském Brodě, odbornou školu textilní s praxí absolvoval v Šumperku, gymnaziální studia započatá v Mníšku pod Brdy a Uničově zakončil v Uherském Brodě. V letech 1953–1958 byl žákem profesora Antonína Václavíka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Po vystudování oboru národopis se vrátil zpět na Slovácko a nastoupil v roce 1958 do bývalého Václavíkova pracoviště – Slováckého muzea v Uherském Hradišti, kde se věnoval převážně nově vzniklému sborníku *Slovácko*, sbírkotvorné činnosti a tvorbě výstav. Zájem o tradiční lidovou rukodělnou výrobu jej zavedl v roce 1960 do Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti, kde byl činný na pozici vedoucího dokumentace do roku 1964. V témže roce se vrátil zpět do Slováckého muzea a stal se jeho ředitelem.

Vlivem politických událostí spojených se vpádem vojsk Varšavské smlouvy na území Československa a následující normalizace musel Josef Jančář v roce 1970 z muzea odejít a nastoupil tříletou „brigádu“ v Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, po níž se stal na dobu šesti let vedoucím přidružené výroby Jednotného zemědělského družstva v Lipově. I zde však zůstal oboru věrný, neboť spolupracoval s Ústavem lidového umění ve Strážnici na realizaci staveb v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy. Naplno se mohl vědecké práci opět věnovat od roku 1979, kdy nastoupil díky Vítězslavu Volavému do strážnickému ústavu, jehož se stal v roce 1990 ředitelem. Působil zde do svého odchodu do důchodu v roce 1996. Tím však odborné aktivity Josefa Jančáře zdaleka neskončily. Naopak získal větší prostor pro další již tak bohatou publikační činnost, pro pokračování spolupráce s Národním ústavem lidové kultury, Ministerstvem kultury, Muzejní a vlastivědnou společností v Brně, Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity v Brně, Akademií věd ČR, Slováckým muzeem a řadou dalších institucí včetně regionálních. Tyto aktivity přetrvávají dodnes a byly oceněny Stříbrným odznakem Středoevropské sekce CIOFF, Cenou ministra kultury „*Artis Bohemiae Amicis*“, Cenou ministerstva kultury za celoživotní péči o tradiční lidovou kulturu i Cenou Zlínského kraje „*Pro Amicis Musae*“ a čestným členstvím v České národopisné společnosti. Josef Jančář zasáhl i do kulturně společenského dění ve svém bydlišti a stal se jeho významnou osobností. V roce 2008 zde obdržel Cenu města Uherské Hradiště.

K příležitosti významného životního jubilea se sluší Josefu Jančářovi poděkovat za jeho nesmírně tvůrčí práci, popřát mu co nejpevnější zdraví a ať nám i moravskému národopisu přináší ještě dlouhá léta další užitek a radost!

Ivo Frolec

Slovácké muzeum Uherské Hradiště

Výběrová bibliografie Josefa Jančáře 2006–2020¹

Český národopis

- Strážnické inspirace. 50 let Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006. 106 s.
- V národním duchu 1895–1925. Od národopisné výstavy v Praze k výstavě dekorativních umění v Paříži.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006. (Katalog k výstavě, 1 list).
- Etnologie – současnost a terminologické otázky.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008. 122 s. (editor spolu s J. Blahůškem).
- Poznámky k proměnám etnologického bádání na konci 20. století. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otázky.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 40–48.
- Od národopisného k evropské etnologii. *Národopisný věstník* 26 (68), 2009, č. 1, s. 9–17.
- Mravní principy a česká etnologie. *Národopisná revue* 20, 2010, č. 3, s. 222–224.
- Ochránce lidových tradic. *Malovaný kraj* 46, 2010, č. 5, s. 13.
- Folklor a folklorismus: tradice lidové kultury a ideologie. *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 8, s. 20–22.
- Proměny Slovácka. Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2011. 142 s.
- Netradiční expozice o tradičních řemeslech. *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 10, s. 5.
- Vzpomínka na cyrilometodějské slavnosti na Velehradě. *Zpravodaj města Uherské Hradiště* 23, 2013, č. 4, s. 10.
- 100 let Slováckého muzea v Uherském Hradišti. *Malovaný kraj* 50, 2014, č. 3, s. 8–9.
- Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2014. 119 s.
- Nad proměnami Slováckého muzea. Od amatérského spolku k profesionální instituci. *Slovácko* 56, 2014, s. 341–348.
- Nová národopisná expozice Slováckého muzea v Uherském Hradišti. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 3, s. 244–246.
- 60 let Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. *Malovaný kraj* 52, 2016, č. 5, s. 16–17.
- Evropská etnologie a český národopis. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 133–140.
- 80 let od Výstavy Slovácka 1937. *Malovaný kraj* 53, 2017, č. 3, s. 12–13.

Osobnosti

- Antonín Václavík a Slovácko. *Malovaný kraj* 45, 2009, č. 6, s. 15.
- Václav Frolec – inspirativní osobnost české etnologie. K jeho nedožitým 75. narozeninám. *Národopisná revue* 19, 2009, č. 3, s. 198–199.
- Jak etnograf k šedesátce přišel. Blahopřání Janu Kristovi k životnímu jubileu. *Národopisný věstník* 27 (69), 2010, č. 1–2, s. 59–68.
- Blahopřání k osmdesátinám Bedřichu Čerešňákovi. *Slovácko* 53, 2011, s. 317–318.
- Nad nedožitými osmdesátinami Richarda Jeřábka. *Národopisná revue* 48, 2011, č. 2, s. 142–143.
- Osmdesátka Karla Pavlišťika. *Slovácko* 53, 2011, s. 140–142.
- Osmdesátník Karel Pavlišťík. *Národopisná revue* 21, 2011, č. 1, s. 63–64.
- Za Miloslavem Petruskem (1936–2012). *Národopisná revue* 22, 2012, č. 3, s. 222.
- Nad nedožitými osmdesátinami Václava Frolce. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 3, s. 240–241.

¹ Personální bibliografie J. Jančáře do roku 2006 byla publikována v *Národopisném věstníku* 23 (65), 2006, s. 124–128. Výběrovou bibliografii 2006–2020 sestavila Iveta Mátlová.

- Nestor moravské národopisné muzeologie. K nedožitým 100. narozeninám Ludvíka Kunze. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 3, s. 238–239.
- Nezapomenutelný PhDr. Jan Souček (16. 9. 1946–13. 2. 2014). *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm* 10, 2014–2015, s. 175–176.
- Vzpomínka na Josefa Beneše. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 1, s. 80.
- Vzpomínka na etnografa Václava Frolce. *Malovaný kraj* 54, 2018, č. 2, s. 17.
- Za Bedřichem Čerešňákem. *Slovácko* 60, 2018, s. 231.
- Za prof. PhDr. Bedřichem Čerešňákem. *Malovaný kraj* 54, 2018, č. 4, s. 9.
- Za Karlem Pavlíškem. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 1, s. 83–88 (s L. Uhlíkovou, J. Kristem, Z. Malcovou a J. Hamarem).

Lidová kultura hmotná

- Proměny prezentace lidové kultury v národopisných muzeích v přírodě. *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm* 2, 2006, s. 15–20.
- Textilní techniky IV. Doprovodná publikace ke stejnojmennému filmovému dokumentu*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006. 47 s. + DVD.
- Vývoj péče o lidová řemesla. *Národopisná revue* 17, 2007, č. 2, s. 75–79.
- Dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby a její pokračování. *Národopisná revue* 18, 2008, č. 3, s. 159–163.
- Lidová umělecká výroba. In: Lomnická, Amálie et al.: *Tvůrčí dialogy v tradici přes hranici: projekt cezhraničnej spolupráce medzi ČR a SR*. Kunovice: Občanské sdružení Kunovjan, 2012, s. 96–99 (s R. Habartovou).
- Obnovovaná tradice. *Zpravodaj města Uherské Hradiště* 26, 2016, č. 8, s. 11.
- Tradice a perspektivy lidové rukodělné výroby na Moravě. *Museum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě* 11, 2016, s. 34–38.
- Živnosti a slavné c. k. okresní hejtmanství. *Malovaný kraj* 52, 2016, č. 1, s. 20–21.

Folklorismus

- Festivalový a souborový folklorismus jako součást masové kultury. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru. Sborník příspěvků z 22. strážnického sympozia konaného ve dnech 13.–14. září 2006*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006, s. 61–64.
- Folklorismus jako součást masové kultury. *Veřejná správa* 17, 2006, č. 51–52. *Furiant* [příloha], s. 10–11.
- Droby místních dějin. O folkloru, folklorismu a identitě. *Dějiny a současnost* 29, 2007, č. 10, s. 18–20.
- Národopisně slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007. 181 s. (s J. Kristem).
- Folklorismus a soudobá kultura. *Malovaný kraj* 44, 2008, č. 1, s. 16–17.
- Folklor narušuje nynější monokulturu. *Okno do kraje. Magazin o životě a dění ve Zlínském kraji* 5, 2009, č. 1, s. 10.
- Kořeny folklorismu a jeho současný význam. *Národopisná revue* 20, 2010, č. 2, s. 122–126.
- Folklor a folkloristé, národopis a národopisci. *Malovaný kraj* 48, 2012, č. 1, s. 20.
- Folklor a folklorismus. *Malovaný kraj* 50, 2014, č. 1, s. 14–15.
- Institucionalizace folklorismu v českých zemích. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 4, s. 273–277.
- Český a slovenský CIOFF. Vzpomínka k 100. výročí vzniku Československé republiky. *Národopisná revue* 28, 2018, č. 3, s. 236–237.
- Z historie Slováckých krůžků. *Malovaný kraj* 55, 2019, č. 2, s. 18–19.
- Objevování Slovácka. *Malovaný kraj* 56, 2020, č. 5, s. 12–13.

Vlastivěda

U nás v Lipově. Lipov: Obecní úřad, 2008. 244 s.

Uherskohradištská nemocnice. Její vznik a proměny. Uherské Hradiště: Uherskohradištská nemocnice, 2009. 143 s.

Vzpomínka na výročí uherskohradištského Sokola. *Zpravodaj města Uherské Hradiště* 22, 2012, č. 6, s. 21.

Velehradský klášter v proměnách času. *Malovaný kraj* 49, 2013, č. 3, s. 12–13.

Recenze a zprávy

Acta Musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Supplementa 2006/1. Sbornik příspěvků z konference František Bartoš jazykovědec, pedagog, etnograf. *Národopisná revue* 17, 2007, č. 2, s. 126.

Ohlédnutí za padesáti ročníky sborníku Slovácko. *Slovácko* 50, 2008, s. 7–10.

Ratiškovice. Minulostí slovácké obce. *Slovácko* 52, 2010, s. 270–272.

Richard Jeřábek: Lidová výtvarná kultura. Dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonografii a komparatistice. *Slovácko* 54, 2012, s. 131–132.

Miroslav Válka: Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí. *Národopisná revue* 22, 2012, č. 2, s. 152–153.

Peter Slavkovský: Slovenská etnografia. *Národopisná revue* 23, 2013, č. 4, s. 302–303.

Jarmila Pechová (ed.): Lidová kultura v muzeu. Sbírkový etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 2, s. 160–161.

František Bahenský et al.: Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, sv. 4. Lidová kultura. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 351–352.

Olga Danglová: Modrotlač na Slovensku / Blueprint in Slovakia. *Český lid* 103, 2016, č. 2, s. 300–301.

Roman Doušek – Daniel Drápala (eds.): Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 2, s. 166–168.

Miroslav Válka a kol.: Od národopisu k evropské etnologii. 70 let Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 3, s. 276–278.

Biografie

KRIST, Jan: Josef Jančář pětasedmdesátníkem. *Národopisná revue* 16, 2006, č. 2, s. 119–120.

PAVLIŠTÍK, Karel: Blahopřání k pětasedmdesátinám PhDr. Josefovi Jančářovi, CSc. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně* 6, 2006, č. 1–2, s. 113–116.

Cena města Uherské Hradiště. *Zpravodaj města Uherské Hradiště* 2009, č. 8, s. 7.

KAPINUS, Oleg: Cenu města obdržel etnograf a vědecký pracovník Josef Jančář. *Slovácký deník*, č. 146, (24. 6. 2009), s. 2.

POTYKA, Miroslav: Dnes představujeme Josefa Jančáře. *Slovácký deník*, příloha *Slovácké noviny*, č. 35 (11. 2. 2009), s. 4.

PAVLIŠTÍK, Karel: Cena města Uherského Hradiště udělena Josefu Jančářovi. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně* 10, 2010, č. 1–2, s. 68–69.

HABARTOVÁ, Romana: Nestárnoucí nestor Josef Jančář. *Slovácko* 53, 2011, s. 137–140.

JILÍK, Jiří: Josef Jančář osmdesátiletý. *Malovaný kraj* 47, 2011, č. 6, s. 13.

KRIST, Jan: Rozhovor s jubilantem Josefem Jančářem. *Národopisná revue* 48, 2011, č. 2, s. 137–138.

PAVLIŠTÍK, Karel: K osmdesátinám Josefa Jančáře. *Národopisná revue* 48, 2011, č. 2, s. 139.

KUBÍČEK, Jaromír: K osmdesátinám Josefa Jančáře. *Vlastivědný věstník moravský* 63, 2011, č. 1, s. 90–91.

- POTYKA, Miroslav: K jubileu Josefa Jančáře. *Slovácký deník*, příloha *Slovácké noviny*, č. 140 (15. 6. 2011), př. 8.
- HABARTOVÁ, Romana: Setkání hejtmana Zlínského kraje s osobnostmi folkloru. *Malovaný kraj* 52, 2016, č. 4, s.
- UHLÍKOVÁ, Lucie: Od tkalcovského stavu do čela NÚLK. Rozhovor s jubilantem Josefem Jančářem. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 2, s. 147–151.
- PhDr. Josef Jančář, CSc. In: Hlaváček, Jiří – Bortlová, Hana (eds.): *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Československá etnografie a folkloristika ve vzpomínkách pamětníků*. Praha: Academia, 2018, s. 71–85.

Přátelská zdravice Heleně Šenfeldové

Je obdivuhodné, v jaké duševní svěžesti a činorodosti oslavila kolegyně Helena Šenfeldová letos své další významné životní jubileum – 85 let. (Narodila se v Praze 8. dubna 1936.) Přes dosažený věk je na poli etnografie stále aktivní. Pracovitost a nadšení, jež jsou v tomto věku překvapivé, přinesly řadu nových výsledků i v letech, která uplynula od jejího předcházejícího jubilea. Úkolem tohoto příspěvku je přiblížit zejména tyto poslední počiny. Pro zasazení její práce do souvislosti a ocenění toho, co vykonala, alespoň stručně připomenu její odborné a životní curriculum vitae.

Ihned po absolvování Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v srpnu roku 1959 nastoupila jako „prom. hist.“ do Okresního muzea v Humpolci. V letech 1959–1961 zde byla ředitelkou, ale (kromě uklízečky) také jediným odborným zaměstnancem, takže její práce zahrnovala všechny myslitelné muzejní činnosti. Tento kraj jí nebyl neznámý, neboť na konci padesátých let 20. století zde jako studentka prováděla *Hrubý průzkum lidové výroby na Humpolecku a Pelhřimovsku*. Byl součástí terénního výzkumu, který v rozsáhlém měřítku v letech 1957–1961 organizovalo nedávno vzniklé Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV). Na výzkumu, který shromáždil nesmírně zajímavé a cenné údaje, se podíleli etnografové ÚLUV a řada studentů pražských i brněnských vysokých škol. To, že Helena dostala umístěnku¹ právě do humpoleckého muzea, byla naprostá náhoda, ale kraj, který prochodila při výzkumu, pro ni tedy nebyl neznámý, a to jí umožnilo přenést se přes obtíže, které jí zde čekaly. Problémem v době naprostého nedostatku bytů, ale i místa na ubytovnách, ovšem bylo bydlení. Helena bydlela v kanceláři muzea (ač zajištění ubytování bylo povinností zaměstnavatele, tj. Okresního národního výboru). K náplni její činnosti tak patřilo i odvracení podezření nadřízených orgánů (která tam donášela právě místní uklízečka) o nepřiměřeném množství uhlí spáleného k vytápění kanceláře. Ukazuje to však, že si Helena uměla poradit s výzvami, které se před ní stavěly. K 1. lednu 1960 byl ovšem v důsledku správní reformy, která redukovala počet okresů,

1 Umístěnka – dnes již mladším generacím neznámý pojem – byla dokument umístující absolventa vysoké školy do určitého podniku podle potřeb státního národohospodářského plánu.

zrušen okres Humpolec a jeho území bylo rozděleno mezi tři jiné okresy. Okresní muzeum se tak muselo stát muzeem městským. Brzy bylo vzhledem k regionální šíři sbírek přejmenováno na Vlastivědné muzeum, o několik let později na Muzeum Aleše Hrdličky. Okres už se necítil povinován zajistit jí bydlení, a i tyto skutečnosti rozhodly o budoucím odchodu jubilantky zpět do Prahy. Možnost nastoupit právě do ÚLUV v Praze se objevila, když do muzea v Humpolci přijela na služební cestu jeho pracovnice Hana Králová, aby zdokumentovala koutní plachty s figurálními motivy, podle kterých se vytvářely návrhy na vyšívané obrázky na zeď. Když se dozvěděla, že Helena v Humpolci nechce zůstat, zmínila se, že v ÚLUV se bude zřizovat nové oddělení s místy pro etnografy a Heleně se podařilo nové místo získat.

Ústředí lidové umělecké výroby se stalo jubilantce osudovou záležitostí, strávila zde třicet jedna let. Nejdříve byla pracovnící výzkumu na oblastním závodě v Praze, od r. 1968 na ústředí. V letech 1968 až 1978 byla také vedoucí týmu etnografů pracujících v oddělení výzkumu a dokumentace. Tato instituce představovala nesmírný přínos jak pro etnologický výzkum, tak pro širokou veřejnost. Význam ÚLUV rozhodně nelze zúžit jen na výrobu artefaktů lidové provenience, i když bylo především jeho zásluhou, že řada výrobců mohla pokračovat ve své činnosti i po zrušení drobných řemeslnických dílen po roce 1948. Také se mu podařilo docílit vysoké úrovně všech rukodělných výrobků. Byl institucí, která měla svou teoreticky podloženou vizi i zaměření a určovala tehdejší směřování v tomto oboru i na úseku současné módy. Práce v ÚLUV vyžadovala široký kulturní rozhled a schopnost přetavovat tradici v moderní kulturní styl.

Odborná práce Heleny Šenfeldové se zde zaměřovala na lidovou rukodělnou výrobu v širokém spektru materiálů (textil, nábytek, umění, krajka, keramika), ale hlavními objekty jejího zájmu byla přírodní pletiva, dřevo a loubek. Velkým přínosem pro poznání technologií lidové výroby byl kontakt s výrobcí. Teoretické úvahy v souladu se zaměřením ÚLUV směřovaly k možnostem soudobého využití tradičních oborů lidové výroby. Své poznatky publikovala v desítkách časopiseckých příspěvků a knižních publikací. Podobně byly zaměřeny i výstavy a odborné semináře (často pořádané ve spolupráci s Národopisnou společností), které jubilantka v rámci ÚLUV uskutečnila. Představovaly veřejnosti tradiční rukodělnou výrobu i možnosti jejího využití v současnosti; u výstav byla Helena jak autorem jejich scénářů, tak se podílela na jejich realizacích. Součástí její pracovní náplně byla také propagace práce ÚLUV a jeho výrobců v běžném tisku a médiích. Kvalita příspěvků jubilantky byla nesporná, o intenzivní práci těchto plodných let svědčí počet bibliografických údajů jejího díla, který dosahuje celkem 250 položek (započítáme-li i tituly vzniklé v posledních letech).²

2 Životopis H. Šenfeldové a její výběrová bibliografie jsou uvedeny v *Národopisném věstníku* 23 (65), 2006, s. 92–94 a 33 (75), 2016, č. 2, s. 145–150 nebo v *Národopisné revue* 7, 1997, č. 3–4, s. 157.

Odchod jubilantky do důchodu v roce 1992 souvisel s pokračující likvidací ÚLUV, kdy byly nejprve v roce 1990 s novými ekonomickými podmínkami vzorkové dílny ÚLUV buď vráceny původním majitelům, nebo privatizovány podle zákona. Po mnoha peripetiích byl ÚLUV v roce 1995 s konečnou platností zrušen. Byla tak zlikvidována organizace, která za sebou měla – pokud započítáme i její návaznost na Svaz československého díla – 75 let podpory užitého umění a průmyslového designu.

I když svůj zaměstnanecký poměr v Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd (dnes Etnologický ústav AV ČR) považuje jubilantka za krátkou epizodu, opět svědčí o její nepolevující pracovní aktivitě. Po odchodu do důchodu tam od podzimu 1992 a v průběhu roku 1993 pracovala v knihovně jako distributor vydaných tisků. Ale i k této práci přistupovala v duchu nerudovského „vším, čím jsem byl, tím byl jsem rád.“ Daleko podstatnější byla její odborná spolupráce s touto institucí na přípravě jednoho z nejvýznamnějších odborných projektů několika posledních desetiletí, na publikaci *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* vydané v roce 2007. Mezi hesla zpracovaná Helenou Šenfaldovou (autorská zkratka „hš“) patří tematika přírodních pletiv a živočišných materiálů. Zahrnuje materiály, techniky a výrobky v rozsahu 39 rukopisných stran na každé téma, tj. celkem 78 rukopisných stran.

Už jako seniorka se jubilantka stala na řadu let součástí kolektivu Národopisného (dnes Etnologického) oddělení Národního muzea. Nejdříve tam byla v roce 1994 povolána, aby v souvislosti s chystanou velkou výstavou o Národopisné výstavě československé v Národním muzeu připravovanou na rok 1995 uspořádala archiv obsahující soupisy exponátů NVČ. Později, ale ještě v roce 1994, přešla na pozici sekretářky oddělení, kterou vykonávala až do května roku 1996, kdy se stala odbornou kurátorkou sbírky lidové keramiky. Kromě běžné muzejní práce se jejím hlavním a náročným úkolem stalo stěhování sbírky keramiky do nových depozitářů. Především bylo nutné ji znovu roztrždit a uspořádat tak, aby ji bylo možné uložit podle provenience – čímž snad svým následovníkům usnadnila pozdější práci se sbírkou. Do svého odchodu nestačila roztrždit jen fond pocházející z území mimo bývalé Československo. Stejně znamenitě zvládla samotnou organizaci stěhování komplikovanou nutností okamžitě vybalovat sbírky kvůli zpětnému odvozu beden. Na konci června 2003 odešla do definitivního důchodu, v žádném případě však neložila ruce v klín.

Od roku 2003 se jubilantka jako dobrovolnice věnovala práci pro Českou národopisnou společnost, když se obětavě ujala správy jejího archivu. Pečlivě utřídila rozsáhlý spisový archiv a realizovala jeho předání do Masarykova archivu a Archivu AV ČR (kromě současné „živé“ části), aby tam doplnil již dříve zde uloženou agendu zahrnující období do roku 1960. Stejně tak uspořádala, revidovala a katalogizovala fond dotazníkových výzkumů, fond příspěvků sítí dopisovatelů a průběžně

pracuje na archivu současné agendy ČNS. Spravuje tyto fondy, v případě potřeby je zpřístupňuje badatelům, připravuje dotazníkové výzkumy k digitalizaci. A také podává informace o těchto archivních materiálech zejména na valných shromážděních ČNS, kde buď zprávy o zpracování archivu přímo přednesla, nebo k nim poskytla podklady. Od roku 2008 připravila pro řadu čísel Národopisného věstníku k uveřejnění obvykle jeden až dva zajímavé příspěvky dopisovatelů. Také publikovala soupis příspěvků dopisovatelů ČNS. Je zapotřebí vyzdvihnout obětavou práci jubilantky, kterou na tomto poli vykonala a připomenout, že v roce 2008 byla jmenována čestnou členkou České národopisné společnosti.

Helena se však v seniorském věku věnovala řadě dalších aktivit, např. se dodnes účastní vědeckých konferencí a seminářů zejména těch, které pořádá ČNS. Činorodost a erudici jubilantky potvrzuje řada posudků publikací a projektů, z nichž připomeňme jen ty, které se týkaly rozsáhlých mnoha(set)stránkových studií. Z těch starších to byl posudek na grantový projekt Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně „Sbírka Vesny a její význam z muzeologického hlediska“ (2005). V nedávném období jubilantka recenzovala publikaci Jiřiny Langhammerové, jejíž titul nese název *České tradice v proměnách času. Kroje – zvyky – umění* (2017), (recenzovala ji pod názvem *Fenomény lidových tradic*), dále soubor referátů z mezioborové konference *Proutěná kultura v kontextu času a prostoru* (vyšel pod titulem *Učiňte zkoušku a jistě zůstanete stálým odběratelem!*, 2019) a také publikaci Moniky Tauberové *Lidové kroje*, 1. díl, *Čechy* (2020). V neposlední řadě poskytla konzultace pro diplomovou práci Barbory Žižkové *Syntéza autorské a lidové textilní tvorby v ÚLUV* (FF UK 2019). Od roku 2015 také publikovala dvě odborné studie i jeden kratší biografický příspěvek (viz níže uvedená výběrová bibliografie odborných prací jubilantky od 2015).

Zmíňme se ještě o celoživotní lásce jubilantky ke sborovému zpěvu, která ji také nasměrovala ke studiu národopisu a vydržela jí až do současnosti. Od dětství zpívala doma s maminkou, v pěveckých sborech mládeže vystupovala od šestnácti let. Od třetího ročníku studia na vysoké škole, tj. od r. 1957, zpívala ve Vysokoškolském uměleckém souboru (VUS), kde také poznala svého muže. Když už byli na VUS příliš „staří“, přešli v roce 1980 do sboru „u sv. Jakuba“ a odtud do sboru „u sv. Ignáce“, jehož členem je dodnes. Protože členství v jednom sboru není pro Helenu dostatečnou aktivitou, docházela od roku 1988 také do pěveckého sboru zřízeného Státním ústavem pro dopravu a projektování Praha, kde je dodnes nejen zpěvačkou, ale od roku 1981 i tajemnicí a uměleckou poradkyní. A do třetice od roku 2008 zpívá i ve sboru pražské instituce Elpida, kam původně zavítala, aby si rozšířila obzor v kurzu určeném seniorům pro práci na počítači. Tuto její lásku narušil pouze koronavirus, který se postaral o roční pauzu v této činnosti. Sborový zpěv jí přinášel nejen radost, ale i možnost rozšířit si obzory při vystoupeních pěveckého sboru v zahraničí – a to i v západní Evropě, která byla pro běžné smrtelníky do roku 1990 nepřístupná.

Helenu jsem znala již od absolventských let z odborných seminářů a konferencí. V začátcích mé kariéry mě výrazně upoutala výstava *Kanafas*, jejíž byla spoluautorou. Blíže jsem měla možnost poznat ji v Národopisném oddělení Národního muzea, kam jsem v roce 1996 také nastoupila, ale zejména poté, co mi v roce 2001 nabídla, zda s ní nechci strávit dovolenou. Měli totiž s manželem objednané ubytování v Lázních Sedmihorkách, ale on se již necítil dostatečně zdravý na výlety po okolí, které byly pro Helenu důležité. A tehdy jsme zjistily, že si – ač jsem o půl generace mladší – výborně rozumíme a že jsme naladěny na stejné vlny. Měly jsme radost nejen z výletů, na kterých jsme měly společné turistické zájmy, ale také jsme se společně „kochaly“ mapami turistických tras a navštívených míst. (To už mladší generace používající GPS asi nezná). Od té doby jsme spolu jezdili na dovolenou každoročně až do roku 2017, kdy jsem musela tuto sérii z rodinných důvodů přerušit a nahradila mě naše společná kolegyně Alena Voříšková. Vidaly a navštěvovaly jsme se však stále, např. i při práci pro ČNS, v níž mám na starosti sklad jejich publikací.

Při těchto příležitostnostech jsem mohla poznat její mírnou, klidnou, milou a přítivou povahu. Její rozvážnost, přemýšlení nad věcmi, ochota zařizovat záležitosti, schopnost včas se rozhodnout a tolerance, vždy dávaly záruku úspěchu právě realizovaného počínu.

Do dalších let přejeme jubilantce pevně zdraví, svěží mysl, zaujetí a činorodost pro další aktivity v oboru i štěstí a spokojenost v profesním i osobním životě.

Výběrová bibliografie prací Heleny Šenfeldové od 2015

- Starosti s umístěním bohatých sbírek nového Národopisného muzea československého v roce 1896. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A, Historie* 69, 2015, č. 3–4, s. 15–20.
- Národopisná výstava a rozšíření zájmu o produkty lidové výroby. *Prameny a studie* [Časopis Národního zemědělského muzea] 56, 2015, s. 247–252.
- Zaujetí tradicemi. Jiřina Langhammerová jubluje. *Národopisná revue* 9, 1999, č. 2, s. 96.
- Velké blahopřání Jiřině Langhammerové. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 2, s. 166–168.

Helena Mevaldová
Beroun

Dvojí blahopřání Lydii Petráňové

Dne 4. února 2021 Vědecká rada Akademie věd České republiky udělila doc. PhDr. Lydii Petráňové, CSc., *Čestnou medaili za zásluhy o Akademii věd České republiky*. Již to by byl důvod poslat oceněné kolegyni blahopřání prostřednictvím oborových periodik. Neboť kdo se z našeho oboru a ústavu patřičího k těm (nej) menším, kdy probojoval do nejvyšších pater akademické hierarchie. Napadá mne

snad – z hluboké minulosti – akademik Jiří Horák, což je opravdu dávno. A je tu i druhý důvod k blahopřání. Životního jubilea se dožívá osobnost naprostou většinu vědecké kariéry spjatá s Etnologickým ústavem AV ČR, na jehož půdě, tehdy jako Ústavu pro etnografii a folkloristiku, vstoupila v roce 1985 již jako vyspělá vědecká osobnost. Zde pracovala v oddělení historické etnologie vedeném Josefem Vařekou, po němž funkci vedoucí roku 1992 převzala, a členkou tohoto útvaru s názvem Oddělení pro výzkum kulturního dědictví je dodnes.

Už změny názvů ústavu a oddělení naznačují, že to byla doba turbulencí politických, oborových a odborných, kdy byl zpochybňován smysl ústavu samotného a kdy na jeho obranu bylo třeba slov vyššího kalibru. Ne slov ledajakých, ale fundovaných slov osobnosti budící přirozený respekt. Když přeskočím pěknou řádku let vědecké práce Lydie Petráňové, kdy vždy bylo opakovaně nutné v Akademii věd hájit existenci menších humanitních oborů mezi giganty věd o živé a neživé přírodě, stalo se právě pro stabilizaci oboru něco mimořádného. Etnoložka Lydia Petráňová byla Akademickým sněmem zvolena členkou Akademické rady (1997) a po čtyřech letech postoupila na post druhé dámy Akademie věd České republiky jako její místopředsedkyně (2001–2005) odpovědná za koncepční a vědecko-organizační otázky sekce humanitních a společenských věd.

„Nešetřili jsme jeden druhého“, napsala mi jednou Lydia v mailu, a tak by se dalo říct, že nemám zvláštní důvod psát článek slavnostní či oslavný, a přesto ten důvod mám. Byla to doba i mého působení v čele Etnologického ústavu, a třebaže občas z hlavní budovy na Národní zahřmělo, přesto byla doba jejího nového zapojení do celokademického managementu obdobím, kdy se také ústavu vedlo dobře, hodnoceními procházel jako nůž máslem a v rámci třetí vědní oblasti patřil Etnologický ústav k nejlépe hodnoceným.

Společně jsme spojili síly v prosazení Národopisné encyklopedie (přesně *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*), která zprvu měla víc nepřátel než příznivců. Nakonec ale v partnerství s Ústavem evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně byl projekt prosazen, a to v okamžicích restrukturalizace, i rušení akademických ústavů. Právě tehdy dosud největší novodobý oborový projekt pomohl k prokázání významu pracoviště a ke sjednocení vědeckého úsilí většiny pracovníků na velkém encyklopedickém díle. Již málokdo ví, že návrh grantu (jeho vedoucími se stali Stanislav Brouček a Richard Jeřábek) jsme vypracovali právě společně s Lydií Petráňovou a že po dvojí podpoře Grantovou agenturou České republiky bylo dílo dokončeno, v nakladatelství Mladá fronta vydáno (2007), získalo Cenu Akademie věd a roku 2009 se solidně umístilo v soutěži o Cenu poroty za encyklopedické dílo (2. místo za rovněž akademickým *Lexikonem české literatury*). Encyklopedie byla i vydavatelsky úspěšná a k dostání dnes naprosto není. Stejně tak Lydia Petráňová přispěla k další oborové syntéze s názvem *Lidová kultura*, která vyšla v rámci řady *Velké dějiny zemí Koruny české* ověčené cenou „Magnesia litera“ v nakladatelství Paseka (2014).

Oborový zájem Lydie Petráňové je široký a pestrý. Je orientován na tradiční kulturu, konkrétně na kulturu hmotnou, kulturně historickou regionalistku, dějiny etnologie, výroční zvykosloví, lidovou stravu, je spoluautorkou díla *Dějiny hmotné kultury I–II* (1985, 1997). Nelze minout její zájem o ikonografii a sémiotiku v úspěšné a opakovaně vydané monografii *Domovní znamení staré Prahy* (1988, 1991, 2008), sborníky z konferencí, autorství učebnic, dlouholeté členství v redakční radě etnologického periodika *Český lid*, členství ve Vědecké radě Akademie věd (od roku 2005), nebo vyučování na vysokých školách v Praze a v Ústí n. Labem. Výčet a hodnocení díla nemůže pojmut tento článek, zasloužil by si patřičně rozsáhlou studii, stejně jako všechna uznání a ocenění, která získala. Některá však nejen z formálních důvodů opomenout nelze: rytířský *Řád akademických palm* (*Ordre des Palmes académiques*), udělený francouzskou vládou 2006, ocenění *Blanický rytíř*, udělený roku 2017 za přínos k poznání kulturního vývoje Podblanicka. V únoru 2011 jí jako druhé ženě vůbec Akademie věd České republiky udělila nejvyšší vyznamenání, totiž čestnou medaili *De scientia et humanitate optime meritis*.

K formování její osobnosti nepochybně přispělo i manželství se spoluautorem některých prací profesorem Karlovy univerzity Josefem Petráňem, které samo o sobě znamenalo vysoko nastavený barometr vědecké kvality a osobní integrity.

Boje a potyčky s jejími funkcemi přirozeně spojenými střídaly i chvíle klidu a pohody. Nezapomenutelné jsou okamžiky návratu po brněnských „encyklopedických“ poradách, kde po dlouhých rokování byla zásluhou péče brněnských kolegů vždy k dispozici sklenka vína, která milé Lydii za asistence kolegů Vařeky, Broučka a mé řidičské účasti v cestě automobilem do Prahy náramně rozvazovala jazyk odkrývající „tajné“, nicméně často rozverně dějiny naší společné instituce. V knižní podobě by to bylo počteníčko.

Milá paní docentko, milá Lydie. Doufám, že svou zdravotní daň za vědecké i manažerské úsilí a energii rozdávané plnými hrstmi do mnoha stran, si tvůj organismus už dávno vybral. Proto stejně dobrou kondici a elán, které se těšíš dnes, ti do příštích let přeji za sebe, za tvé žáky, následovníky a kolegy v Etnologickém ústavu, který měl na tebe prostě štěstí a já věřím, že i ty na něho.

Lubomír Tyllner

Etnologický ústav AV ČR Praha

Gratulace Miloslavě Hoškové

V letošním roce oslavila významné životní jubileum etnografka a historička PhDr. Miloslava Hošková, CSc. (*18. května 1946, Zábřeh). Její profesní dráha je spjata s muzejní prací a rodným krajem – severní Moravou. Když v roce 1974 nastoupila do muzea v Zábřehu (pobočka tehdejšího Vlastivědného ústavu

v Šumperku) jako správkyně deponitáře, splnila si jeden ze svých snů. Ve fondu tohoto muzea byly ve větší míře zastoupeny sbírky etnografické povahy, a to ovlivnilo její další profesní směřování. V roce 1977 absolvovala odbornou stáž u PhDr. Zdeny Vachové ve Slezském (zemském) muzeu v Opavě, která ji nasměrovala ke studiu národopisu. Studium oboru etnografie a historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze zahájila v roce 1978. Jak sama s humorem vzpomíná, nastupovala v tomto roce do prvního ročníku společně se svým synem, který začal navštěvovat základní školu. Během vysokoškolských studií spolupracovala jako členka pracovní skupiny při výzkumném projektu ČSAV zabývajícím se etnickými procesy v Československu, v němž byla hlavní pozornost věnována výzkumu novoosídleneckého pohraničí. Z tohoto úkolu vzešla i její diplomová práce (1982) a později kandidátská práce (1993).

Když byl v roce 1981 dům Pod Podloubím, sídlo muzea v Zábřehu, z důvodu statických problémů uzavřen, stěhovaly se nejen sbírkový fond, ale i správkyně mimo Zábřeh. Sbírkový fond našel dočasné místo v Javorníku na Jesenicku a Miloslava Hošková, již jako odborná pracovnice, přesídlila do muzea v Šumperku. Její odborné úkoly vyplývající z činnosti muzea se tím rozšířily na celý bývalý okres Šumperk. Neúnavně se věnovala sbírkotvorné činnosti ve všech fondech vlastivědného muzea v oboru etnografie, katalogizovala i do té doby nezpracované staré muzejní sbírky a výsledky bádání publikovala v mnoha příspěvcích v regionální i odborné literatuře. Výsledky výzkumů reemigrace a nového osídlení Zábřežska představila v *Českém lidu* (1986) a v *Severní Moravě* (1985, 1987). Ze studia muzejních sbírek vzešlo několik článků o lidovém oděvu a výšivkách severozápadní Moravy (1985, 1992, 1996). Věnovala se však i lidové stravě, stavitelství a bydlení, tradičnímu výtvarnému projevu, lidové religiozitě a obyčejům. Součástí muzejní práce bylo i prezentování badatelských výsledků formou výstav. V šumperském muzeu uspořádala několik výstav věnovaných obrázkům na skle, kde představila mimo jiné i výsledky pátrání po autorství moravských podmaleb „malíře zalomeného obočí“ (1992, 1996).

V roce 1992 nastoupila na místo etnografky do Vlastivědného muzea v Olomouci (VMO), kde působila až do roku 2010. Od roku 1994 byla ve funkci vedoucí Historického ústavu VMO, od roku 2000 působila jako ředitelka VMO. Jedním z jejích úkolů byla organizace konferencí o lidové kultuře Hané. První ročník se konal ještě před jejím nástupem do olomouckého muzea v listopadu 1991 v Muzeu Kroměřížska a uskutečnil se zejména z popudu spisovatelky Heleny Lisické (1930–2009), která posléze požádala Miloslavu Hoškovou o převzetí organizačních záležitostí konference. Až do roku 2000 proběhlo každý rok vždy jedno konferenční setkání, které odborně a organizačně zajišťovalo vybrané středomoravské muzeum. Jubilantka organizovala konference v letech 1992–1995, 1997 a 1999 a redigovala i sborníky vzešlé z těchto setkání. Od začátků hanácké konference se dbalo na to, aby setkání nebyla jen setkáním odborníků na etnografii a folkloristiku, ale aby byla

určena i pro laické zájemce o lidovou kulturu – kronikáře, členy folklorních kroužků a občanských sdružení angažujících se při udržování nebo revitalizaci lokálních tradic nebo tvůrce tradičních výrobků.

V olomouckém muzeu ji rovněž čekala odborná badatelská práce se sbírkami. Věnovala se evidenci a systematizaci sbírek a své výsledky prezentovala formou výstav a četných publikací. Jedním z témat, které v tomto období v její práci rezonuje, je lidová religiozita a s ní spojené výtvarné umění. Výstava *Poutní místa na Moravě a ve Slezsku* byla instalovaná v Olomouci, Vsetíně, Novém Jičíně a v Příboře (1992), ale i v Rakousku (1994); výstava *Podoby svatých na keramice* zase v Jeseníku (1996), v Bruntálu (1997) a v Olomouci (1998). Dále uspořádala několik vánočních a velikonočních výstav. Z publikací připomeňme alespoň některé, např. *Příspěvek ke genezi oltářkových obrazů* (1993), *Svátek voskových sloupků v Uničově* (1994), *Světci jako námět pro výzdobu předmětů lidové kultury* (1995), *Poutní místa na Moravě a ve Slezsku ve světle lidové zbožnosti* (1996) nebo *Zázračný déšť* (1999).

Miloslava Hošková se stala ředitelkou VMO v období výrazných změn, v období delimitace některých zařízení muzea (hrad Šternberk a zámek Náměšť na Haně, 2000), změny zřizovatele na Olomoucký kraj (2001), zákonného zavedení centrální evidence sbírek Ministerstva kultury ČR (2001) nebo zřízení regionálního odborného pracoviště pro tradiční lidovou kulturu (2005). Sama se pustila do projektů, které vedly k významné změně tváře muzea, vše dělala s velkým nasazením a ráda. S vervou se pustila do projektů vzešlých z potřeb muzea, které jako dlouholetá odborná pracovnice velmi dobře znala.

V její koncepci byla zahrnuta i rekonstrukce obou budov vlastivědného muzea a následná tvorba nových stálých expozic. Začala nejpalčivějším problémem, a to obnovou nevyhovujících olomouckých depozitních prostor v Denisově ulici. Jejím cílem bylo postarat se o unikátní sbírkový fond, který je jedním z nejstarších a nejrozsáhlejších na Moravě. Rekonstrukce byla zahájena v roce 2005 velkým stěhováním sbírek a ukončena v září 2008, o rok později již byly depozitáře dovybaaveny a sbírky přestěhovány zpátky do nově rekonstruovaných prostor. Než odešla Miloslava Hošková do důchodu, zahájila ještě rekonstrukci hlavní budovy muzea na náměstí Republiky. Mezitím začala i příprava projektu na obnovu a revitalizaci zámku v Čechách pod Kosířem, který se stal od roku 2008 majetkem Olomouckého kraje a byl svěřen do správy olomouckého muzea. V muzeu se jí tedy povedlo nastartovat cestu velkých, a to nejen investičních změn.

Své odborné znalosti a zkušenosti z oboru etnografie a muzeologie předávala i studentům; v letech 1994–1999 přednášela národopisnou muzeologii na Institutu základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze a v letech 2000–2008 externě vyučovala hmotnou kulturu na katedře historie Univerzity Palackého v Olomouci.

Ani v důchodovém věku však jubilantku neopustila její chuť do odborné práce a dělá dál to, co má ráda. O svém rodném městě Zábřehu a jeho obyvatelích napsala

stat' do publikace k 750. výročí založení města, dále připravila jako spoluautorka knihu *Zábřeh na starých pohlednicích*. Míla Hošková také ráda vaří a sbírá recepty, jenom receptů na perníky má přes tři sta. Proto není divu, že připravila i dva díly *Hanácké kuchařky* (2011, 2015).

Přejeme do dalších let hlavně zdraví a optimismus a děkujeme za dosavadní spolupráci. A ať všechno, co děláte, děláte tak ráda jako doposud.

Výběrová bibliografie Miloslavy Hoškové

- Výšivky severozápadní Moravy*. Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum, 1985.
- Etnografické problémy novoosídleneckých obcí na Zábřežsku. *Severní Morava* 50, 1985, s. 8–13.
- Šití domácích provázkových papučí – doplňková práce obyvatel na vesnici. *Národopisné aktuality* 23, 1985, č. 3, s. 214.
- Lidové zámky na Zábřežsku. *Národopisné aktuality* 23, 1985, č. 3, s. 214–215.
- Reemigrace a usídlení potomků českých exulantů na Zábřežsku po 1. světové válce. *Český lid* 73, 1986, s. 167–175.
- Reemigrace a usídlení potomků českých exulantů na šumperském okrese po 1. světové válce. *Severní Morava* 54, 1987, s. 11–16.
- Travná – poutní místo s léčivou vodou. *Severní Morava* 61, 1991, s. 51–54.
- Obrázky na skle*. Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum, 1992. Katalog k výstavě.
- Příspěvek k poznání lidového kroje na severozápadní Moravě. *Folia ethnographica* 26, 1992, s. 15–21.
- Národnostní vývoj. In: Melzer, Miloš – Schulz, Jindřich (eds.): *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk: Okresní úřad a Okresní vlastivědné muzeum, 1993, s. 97–102.
- Příspěvek ke genezi oltářkových obrazů. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 1993, č. 270, s. 53–55.
- Současné formy tradičního masopustu na Zábřežsku. *Severní Morava* 67, 1994, s. 58–62.
- Svátek voskových sloupků v Uničově. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Slavnostní průvody*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1994, s. 189–192.
- Proměny tradiční lidové kultury na Hané – výstava k oslavám Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895 (Olomouc, 24. 11. 1994 – 28. 2. 1995). *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 1995, č. 272, s. 52–54.
- Svěťci jako námět pro výzdobu předmětů lidové kultury. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Slavnostní průvody*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1995, s. 70–71.
- Oděv šumperských obyvatel ve světle ikonografických a hmotných dokladů. In: Melzer, Miloš (ed.): *Šumperk, město a jeho obyvatelé*. Šumperk: Vlastivědné muzeum a Město Šumperk, 1996, s. 231–238.
- Poutní místa na Moravě a ve Slezsku ve světle lidové zbožnosti. *Střední Morava* 2, 1996, č. 3, s. 16–22.
- Malíř „zalomených obočí“. Příspěvek k identifikaci. *Folia Ethnographica* 30, 1996, s. 103–108.
- Hanácká kuchyně, tradice lidové stravy*. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci, 1997.
- Postřelmůvek v minulosti dávné i nedávné*. Postřelmůvek: Obec Postřelmůvek, 1997.
- Pieta z Litovle. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 1997, č. 274, s. 35–39.
- „Útěk ze Sodomy“ – pokus o identifikaci obrazu. *Folia Ethnographica* 31, 1997, s. 47–50.
- Etnografické prvky v díle malíře Františka Hoplíčka. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 1998, č. 276, s. 53–56.

- Masopustní zvyk pochovávání basy a morálka. In: *Etika a tradiční lidová kultura. Sborník příspěvků ze 14. strážnického sympozia, 5. – 6. května 1998*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1998, s. 145–149.
- Lidový oděv na severní Moravě. In: Hýbl, František (ed.): *Lidový oděv a tanec na Hané. Sborník z V. konference o lidové kultuře na Hané*. Přerov: Muzeum Komenského, 1998, s. 26–29.
- Tradiční způsoby zemědělského hospodaření na Hané. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 1999, č. 278, s. 25–36.
- Svatební promluvy. In: Jordán, František (ed.): *Lidové obyčeje na Hané a jejich slovní, hudební a taneční projevy. Sborník příspěvků ze VII. konference o lidové kultuře na Hané*. Vyškov: Muzeum Vyškovska, 1999, s. 16–175.
- Zázračný déšť. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Kult a živly. Sborník příspěvků z konference karpato-logické komise pro lidové obyčeje MKKK ve Vsetíně*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1999, s. 171–177.
- Zábřeh a jeho obyvatelé. In: Bartoš, Jiří (ed.): *Zábřeh – 750 let*. Zábřeh: Město Zábřeh, 2004, s. 91–105.
- Hrnčířská a keramická výroba v Zábřehu. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 2005, č. 290, s. 48–54.
- Hanácká kuchařka*. Olomouc: Baštan, 2011.
- Zábřeh na starých pohlednicích*. Štíty: Veduta, 2013.
- Hanácká kuchařka. Volně pokračování*. Olomouc: Baštan, 2015 (se Z. Chalupovou).

Kariérní rukopisné práce

- Etnografické problémy novoosídlenecých obcí na Zábřežsku (Úsov, Rohle, Kamenná, Nedvězí)*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra etnografie a folkloristiky, 1982.
- Dělnické bydlení na šumperském okrese od roku 1880*. Kandidátská disertační práce. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1993.

Mária Kudelová
Vlastivědné muzeum Šumperk

Životní jubileum Dany Motyčkové

V čase vykojeném z běžného životního tempa nás zastihuje významné datum narození (12. března 1961) naší kolegyně a kamarádky, PhDr. Dany Motyčkové, CSc., dlouholeté pracovnice Etnologického ústavu AV ČR. Narodila se a vyrůstala v Libochovicích, v části zvané Poplze. Její otec byl lesník, tudíž rodina bydlela v hájence („Jägerhaus“) na samotě v lesích za obcí. Matka učila dějepis na základní škole, což Danu po maturitě na lovosickém gymnáziu (1980) směřovalo ke studiu na Filozofické fakultě UK, původně oboru historie, později národopisu. Rozhodnutí to bylo pro hloubavou dívku jistě dobré, avšak doba tak dobrá a jednoduchá nebyla a přijetí na vytoužený obor se nekonalo. Dana nejprve nastoupila krátce jako kustodka v muzeu v Terezíně, brzy se však rozhodla pro odchod do Prahy.

Ze svého záměru studovat na FF UK neustoupila a při zaměstnání začala navštěvovat přednášky z oboru na mimořádném studiu. Po dalším nepřijetí ke studiu,

tentokrát v Brně, se konečně od roku 1982 stala řádnou posluchačkou jednooborového studia národopisu v Praze. V době studií pracovala jako pomocná vědecká síla v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dále ÚEF, dnes EÚ AV ČR) pod vedením Zdeňka Mišurce na praktickém ověřování možností projektů počítačového zpracování lidového stavitelství – projekty *Formální metody zpracování dokumentace lidových staveb* (1977) a *Metodika klasifikace prostorů a formálního zápisu půdorysu lidové stavby* (1982) autorů Zdeněk Mišurec a Zdeněk Zastávka a *Klasifikační systém „lidová stavba“* (1982) autorů Zdeněk Mišurec, Jaroslav Vajdiš a Zdeněk Zastávka. Zde se seznámila nejen s prostředím ústavu, ale také s mnoha osobnostmi, které měly vliv na její odborný i osobní růst (připomeňme především Stanislava Šislera a Zdenko Hanzla). Už v této době se začala intenzivně orientovat na oblast lidového léčitelství. Potřeba znát více, než bylo poskytováno na domácí půdě národopisu na FF UK, ji od druhého roku studia dovedla k mimořádnému studiu na Přírodovědecké fakultě UK jako přípravě ke studiu farmacie. Poměry na mateřské fakultě, konkrétně na katedře národopisu, však nepřály touhám studentů po rozšíření znalostí a odborného záběru, proto musela toto studium po dvou semestrech opustit. Své směřování k lidovému léčitelství a léčitelům ve svém studiu ale i nadále neopustila a prosadila si jej ve své diplomové práci *K problematice současných „lidových léčitelů“ (osobnost léčitelky Charlotty Hanselové)*, kterou obhájila v roce 1986.

Téhož roku byla přijata jako elévka do ÚEF do Střediska vědeckých informací (SVI). V roce 1987 získala titul PhDr. na FF UK a nastoupila v ústavu na studijní pobyt, v letech 1988–1990 na interní aspiranturu do oddělení současné vesnice. Turbulentní počátek devadesátých let jí přinesl účast na chodu ústavu, když se v roce 1990 stala členkou vědecké rady, ale oddálil dokončení aspirantury. Tento cíl úspěšně završila v roce 1993, kdy obhájila disertační práci *Nový přístup ke studiu lidového léčitelství metodami etnografie*. V následujícím období nastoupila do SVI, jehož se po náhle zesnulém Stanislavu Šislerovi stala v roce 1996 vedoucí.

V první polovině devadesátých let se ve způsobu vědecké práce začaly uplatňovat grantové projekty, jichž se Dana Motyčková účastnila jako pracovnice SVI hned několika úkoly. Podílela se na projektu s názvem *Německá lidová píseň v Čechách a na Moravě* (financovaném Nadací Volkswagen-Stiftung, 1994), na grantu *Lidová kultura Čech, Moravy a Slezska v obrazech* (1994–1995) a grantu *Počítačové zpracování dokumentačních sbírek ÚEF AV ČR* (GA ČR, 1995–1996, dočasně řešitelkou po zesnulém Stanislavu Šislerovi). Další vědeckou kariéru a post vedoucí oddělení ale ještě téhož roku vyměnila za vytoužené osobní naplnění, když odešla na několik let na mateřskou dovolenou.

Po návratu do EÚ zůstala pracovat v oddělení SVI. V té době se vedle svých ústavních povinností věnovala vytvoření výběrové bibliografie, kterou pod názvem *Lidové léčitelství. Léčitelé. Alternativní medicína* vydala v EÚ v roce 2003.

Následně se její pozornost vrátila k lidovému stavitelství, k archivnímu fondu, se kterým se seznámila v době studií v postavení „pomvěda“. Fond Zaměřovací akce ČAVU a s ním související navazující fondy především z období protektorátu se staly na několik let dalším tématem jejího zájmu a zpracování. V letech 2003–2004 tak byla řešitelkou grantového úkolu *Poklady z fondů EÚ AV ČR, část 2. Zaměřovací akce České akademie věd a umění – stavebně-technická a obrazová dokumentace lidových staveb* (Program podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR). Cílem projektu bylo spojení dosud roztržštěných částí nezpracovaného fondu pomocí databáze a jeho zpřístupnění odborné badatelské veřejnosti. Studie vzniklé v tomto období ze široce zaměřených archivních výzkumů přinesly nové informace o méně známých skutečnostech fungování českých národopisných badání během druhé světové války.

Své srdeční téma – lidové léčitelství – zúročila v roce 2005 vytvořením scénáře výstavy *Historie léčitelství*, speciálního projektu veletrhu Esoterika, konané na výstavišti v Praze-Holešovicích. K podobnému tématu se znovu vrátila po opětovných mateřských povinnostech v roce 2009. Spolu s pracovníkem Zdravotnického muzea Národní lékařské knihovny Šimonem Krýslem připravila velkou výstavu *Minulost lékařství a léčitelství v českých zemích od středověku do počátku 20. století* (26. listopadu 2009 až 7. února 2010, Novoměstská radnice, Praha). Své poznatky v oblasti historie lidového léčitelství předávala rovněž studentům, v letech 2007–2015 jako externí pedagog na pravidelných přednáškách na bakalářském a magisterském studiu na Katedře sociální antropologie Západočeské univerzity v Plzni. Tamtéž následně v letech 2016 a 2017 úspěšně působila v programu U3V (Univerzita třetího věku).

Přestože je jubilantka odbornou pracovnící Etnologického ústavu, její publikační činnost je poměrně bohatá, tematicky zaměřená především na dvě základní osy jejího badatelského zájmu.¹⁰ Podle časových možností se se svými příspěvky také každoročně účastní některých oborových konferencí a autorsky pracuje převážně ve dvojici s Kateřinou Sedlickou. K popularizaci oboru přispěla například sérií článků o léčiteli a léčitelských rodech v Čechách, publikovaných v *Regeneraci. Časopisu pro zdravý životní styl* (2004–2005), konzultuje realie z oboru léčitelství (tisk, film), nově vystupovala na toto téma v televizním programu *Historie.cs (Když neléčí lékaři...)*. Více než třicet let je členkou České národopisné společnosti.

Naše spolupráce vznikla v roce 2003 a trvá dodnes. Začala v době, kdy jsem přijala pozvání Dany ke společné práci na projektu *Poklady z fondů EÚ – ZA ČAVU*. Tehdy jsme si slíbily, že „zaměřovačku“ – zaměřovací akci, se kterou jsme se poprvé seznámily jako studentky, pomocné vědecké síly v 80. letech a která nás už tehdy silně oslovila – musíme zpracovat tak, aby byla přístupná co nejširšímu okruhu badatelů a zájemců, a přitom už více netrpěla fyzickou manipulací. Tento cíl se nám

¹⁰ Bibliografii prací Dany Motyčkové je možné navštívit na <http://asep.lib.cas.cz/arl-cav/cs/vysledky/?pg=3&iset=1>

prozatím daří naplňovat. K zatím posledním projektům patří v roce 2019 realizované *Zpřístupnění a uchování fondu Zaměřovací akce ČAVU – Národopisné komise pomocí digitalizace (1. část – Středočeský kraj a Praha)*, zpracované v rámci Strategie AV21: Paměť v digitálním věku. Roku 2020 byl zahájen tříletý projekt programu NAKI II Ministerstva kultury *Virtuální skansen lidové architektury – VISKALLIA*, na němž se kromě EÚ podílejí Národní muzeum a Stavební fakulta ČVUT.

Milá kolegyně, drahá kamarádko, sluší se popřát především radost a potěšení ze všech stránek života, ale samozřejmě také dobré zdraví a neutuchající pevnou vůli dovést vše ke zdárnému konci. *Mnoga ljeta, živijó.*

Kateřina Sedlická

Etnologický ústav AV ČR Praha

Mladý šedesátník Ivo Frolec

Po dlouhých letech stísněného ovzduší za minulého režimu provanul začátkem 90. let chodbami Slováckého muzea v Uherském Hradišti ozdravující vánek v podobě nástupu mladého ředitele PhDr. Ivo Frolce, který ve svém poslání kontinuálně navázal na předcházejícího ředitele Ing. Jiřího Demla. I když řadu let Ivo Frolec nasával ovzduší městského prostředí v Brně a v Praze, své slovácké kořeny v sobě dodnes nezapře.

Narodil se v Hodoníně (17. 4. 1961) rodičům pocházejícím z jižního Kyjovska, z Ratíškovic. Ve svém otci, etnografovi a pedagogovi brněnské univerzity prof. Václavu Frolcovi měl velký vzor, jenž jistě nemalou měrou přispěl k tomu, že si syn za studijní obor zvolil národopis. V době pražských studií se stačil oženit s kolegyní z oboru kunsthistorie, se kterou vychovali dva syny. Po ukončení studia národopisu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze se mladá rodina vrátila do srdce Slovácka, do Uherského Hradiště. Zde začal pracovat v Ústředí lidové umělecké výroby na oddělení výzkumu se zaměřením na hmotnou kulturu a tradiční rukodělnou výrobu (1984–1989). Po zrušení této instituce nastoupil do Ústavu lidové kultury ve Strážnici (1990–1991) jako samostatný odborný pracovník; zde se zabýval problematikou lidového stavitelství a tradiční lidové rukodělné výroby. V roce 1986 získal na Filozofické fakultě UK v Praze titul PhDr.

Po politických změnách nastaly v roce 1991 i změny na postu ředitele Slováckého muzea, kde ve výběrovém řízení uspěl právě mladý Ivo Frolec. S razancí sobě vlastní začal budovat, opravovat, rekonstruovat, vždy se záměrem napomocť ochráně sbírek a co nejlépe muzeum prezentovat na veřejnosti. Již rok po svém nástupu do muzea v roce 1992 začal s rekonstrukcí objektu Galerie (1992), zmodernizoval archeologické a konzervační oddělení a muzejní knihovnu ve Slováckém muzeu (1995); provedena byla i rekonstrukce Památníku Velké Moravy ve Starém Městě

a řada dalších. V roce 2005 získalo Slovácké muzeum v areálu bývalých kasáren budovu, kde byly zřízeny moderní centrální depozitáře s archeologickým oddělením a s přednáškovým sálem. Mimo Uherské Hradiště byl zrealizován areál památek lidového stavitelství v Topolné (1993, 1996) a v roce 2017 zde byly vybudovány i nové etnografické depozitáře.

Dobrou prezentaci muzea viděl především ve vybudování kvalitních expozic, které začal realizovat v roce 1995 v Galerii a v Památníku Velké Moravy ve Starém Městě (2010). K 100. výročí založení Slováckého muzea vznikla v roce 2014 nová multimediální stálá národopisná expozice „Slovácko“, jež nahradila starou expozici z roku 1972. Za své „dítě“ pokládá Ivo Frolec zřízení „Muzea lidových pálenic“ ve Vlčnově (2010), které bylo oceněno „Glorii musaealis“ za muzejní počín roku 2010. Jeho zásluhou byla zřízena v roce 2011 výběrová prodejna výrobků tradiční rukodělné výroby „Slovácká jizba“ ve Slováckém muzeu jako zázemí „Centra péče o tradiční lidovou kulturu“ Zlínského kraje zřízeného zde v roce 2003.

Díky dělné partě pracovníků jednotlivých oddělení Slováckého muzea mohlo vedení muzea zastřešit činnost následnické Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech (od roku 1991), úspěšně pokračovat ve vydávání sborníku *Slovácko*, zahájit činnost „Centra lité medaile, plakety a drobné plastiky“ a pravidelně přivítat účastníky mezinárodních konferencí agrárních historiků. Za svou činnost získalo Slovácké muzeum mnoho ocenění, řadu prvních a čestných cen, které mu udělila Česká národopisná společnost a také Ministerstvo kultury ČR – „Gloria musaealis“ (2003, 2010, 2014). V roce 2015 přebíral ředitel Ivo Frolec také další významné ocenění za 3. místo v soutěži „Muzeum roku“ vyhlášené Ministerstvem kultury ČR.

Ve své publikační činnosti¹ se jubilant zaměřil především na lidovou uměleckou výrobu a jejich tvůrce, jako byl hrnčíř Jan Vlček, výtvarník Jaroslav Procházka, košíkář Antonín Bernard a další. Je autorem vlastivědných a historických prací o slováckém regionu, recenzí a článků, editor katalogů výtvarných výstav. Kniha o lidovém kovářství nazvaná *Kovářství* vyšla v edici „Řemesla, tradice, techniky“ v nakladatelství Grada v roce 2003, byla doplněna kresbami někdejšího výtvarníka Slováckého muzea Josefa Kiesewettera.

Ivo Frolec jako dosud nejdéle sloužící ředitel Slováckého muzea (třicet let) se osvědčil jako dobrý manažer, který se i v současnosti podílí na vypracování a realizaci projektů výstavby „Cyrilometodějského centra“ ve Starém Městě se stálými expozicemi, depozitáři a specializovaným archeologickým pracovištěm. Kromě otevření centra v roce 2022 má v plánu revitalizaci archeologických lokalit (Uherské Hradiště, Staré Město, Modrá) a rekonstrukci sálů Galerie Slováckého muzea na letošní rok 2021.

¹ Personální bibliografie I. Frolce bude publikována ve sborníku *Slovácko* 63, 2021.

S Ivem Frolcem bylo možné se setkat i mimo jeho pracoviště. Etnografové a příznivci folkloru jej znají jako člena a předsedu Programové rady MFF ve Strážnici (1996–2019), působí v řadě ředitelských a vědeckých rad či expertních skupin týkajících se oboru národopis. Občané Uherského Hradiště a Zlínského kraje se s ním setkávají jako se členem zastupitelstva města Uherského Hradiště, kde působí od roku 2016 ve funkci místostarosty města Uherského Hradiště. Zde je odpovědný za kulturu, cestovní ruch, školství a sport a pracuje také v řadě dalších komisí a výborů rady Zlínského kraje.² Jako etnograf a kulturní pracovník s dlouholetými zkušenostmi se také autorsky nebo spoluautorsky podílí na řadě koncepčních a redakčních výstupů.

Ivo, za „partu“ všech etnografů, kteří spolu s Tebou desítky let bojovali, zažívali všechno dobré i zlé, přeji zdraví, sílu překonávat všechny životní nástrahy, dobrou náladu a stále budovatelské nadšení.

Ludmila Tarcalová (za sebe i muzejníky)
Uherské Hradiště

2 V roce 2002 uváděl „do chodu“ odbor kultury Zlínského kraje a později se podílel na tvorbě Koncepce rozvoje kultury ve Zlínském kraji (2005), Koncepce účinnější péče o tradiční rukodělnou výrobu ve Zlínském kraji na léta 2018–2025 nebo celostátní Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice.

Jiří Langer a jeho vzpomínka na vojnu „jako řemen“ etc.

Nebývá často, aby někdo reagoval na studii uveřejněnou v našem časopisu. Ale téma vojenské služby, které má ohlas zejména u mužské populace, inspirovalo Jiřího Langra k osobní vzpomínce, již reagoval na text Jiřího Hlaváčka.¹

Prodělal jsem jeden rok vojenského výcviku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (školní rok 1954–1955), 23 měsíců výcviku při základní službě u útvaru pozemního zabezpečení navigace v Piešťanech a vždy po roce dvě měsíční cvičení u různých vojenských útvarů. Velitelé byli většinou důstojníci, kteří prošli frontami druhé světové války (někteří dokonce na obou stranách fronty – nasazení u protektorátního tzv. vládního vojska, kteří přeběhli k Rusům). Takže můj pohled na Hlaváčkův text vychází z vlastních zkušeností.

1. *Autorova otázka, proč dosud nebyla věnována pozornost tomuto tématu, zůstala v textu nezodpovězena.*
2. *K poznámkám o metodě textu (čerpá z narativních rozhovorů) je třeba dodat, že ne všichni vysokoškoláci měli pouze roční základní službu. Toto zkrácení se vztahovalo pouze na ty, kteří absolvovali úplnou tzv. vojenskou přípravu v rámci vysokoškolského studia. Ta byla ale v polovině padesátých let zrušena a všichni museli tuto službu absolvovat u útvaru dva roky, pouze ti (včetně mně), kteří nějakou část absolvovali již na vysoké škole, museli „dosloužit“ u vojenského útvaru (za rok „vojny“ na fakultě se odpouštěl jeden měsíc služby u útvaru. Takže já jsem odcházel do civilu 1. srpna 1960 (drželi mně tam až do konce pracovní doby toho dne, protože se očekával rozkaz o dalším prodloužení služby). Ale těm, kteří neměli takové zkrácení, službu prodloužili o dva měsíce.*
3. *Termín „vojna jako řemen“ naprosto neplatí pro druhou polovinu 60. let a později. Ta byla nesrovnatelně mírnější než doby o 10–15 let dříve! Tehdy, po pěti letech, jsem absolvoval další dvě vojenská cvičení, jejichž průběh se nedá srovnávat s atmosférou mé základní služby. Pochopitelně fyzická náročnost byla velmi odlišná u jednotlivých typů vojenských útvarů, ale k tomu se pak (snad většinou) přihlíželo již při odvozech a zařazování branců.*
4. *Avšak nelze tvrdit, že všichni nadřízení byli jako z literatury známi „zupáci“. Já jsem se tam v Piešťanech spřátelil s jedním z našich velitelů roty, který měl pro nás vysokoškoláky (i tam nás bylo několik) natolik pochopení, že nás několikrát vzal na výlet do okolních kopců. V případě nečekaného poplachu věděl, co má dělat se služebním mobilem. Stejně vybočení z předpisů se stávalo, když nás-ženatele přijela navštívit manželka a bylo možné trávit společnou noc v hotelu. Vždy byl někdo ochotný zařadit telefonickou pomoc přes ústředny, protože i hotelový personál tam býval zvyklý na takové nečekané situace. I mně se to jednou*

1 HLAVÁČEK, Jiří: Vojna stejná, a přece jiná: narativní (re)konstrukce základní vojenské služby v multigenerační perspektivě. *Národopisný věstník* 37 (79), 2020, č. 2, s. 5–26.

přihodilo a když jsem z hotelu přiběhl ke kasárnám, byl tam takový zmatek, že si mne nikdo nevšímal, auta vyjížděla z brány a já jsem se mezi nimi porošmykl tam, kde jsem měl převzít službu už o 15 minut dříve, ale nikdo si toho nevšímal. Chápu, že v leteckých útvech bývala disciplína mírnější než u pěchoty, protože mnohé velitelské funkce zastávali bývalí piloti, které tehdy vojenský dril příliš nezahrnoval. Tam všichni důstojníci věděli, jak žít v těžkém bojovém, starém ruském „šturmoviku“ nad zemí či v „rouře“ (tak u nás kluci nazývali tehdejší – snad první – ruské tryskové stíhačky MIG-15 a později všeobecně trysková letadla) při poplachovém vzletu strmě do 2000 m n. m. vysoko visí na vlásku. Vždyť takové převýšení bylo cítit v hlavě pilota i v přetlakové kabině tryskáče.

Tolik vzpomínky a doplňky k tématu vojenské služby od PhDr. Jiřího Langra, CSc., který se letos dožívá významného životního jubilea 85 let (nar. 27. dubna 1936 v Brně). Dlouholetý odborný pracovník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, kde strávil druhou polovinu své profesní kariéry; tu první, po studiu historie na Karlově univerzitě, prožil na Slovensku. Zde se podílel na vybudování Oravské galerie, prováděl výzkum karpatského stavitelství a je autorem koncepčních řešení muzeí v přírodě na Oravě v Zuberici a v liptovské Pribylině. Spolupracoval i s Muzeem slovenské dědiny v Martině a s institucemi v oblasti památkové péče. Během svého působení v Rožnově se podílel na dobudování koncepce muzea v části Valašské dědiny a v areálu technických staveb v tzv. Mlýnské dolině.

Vedle této „aplikované“ činnosti v oboru skansenologie se Jiří Langer věnoval také otázkám teoretickým a metodickým a jako nejlepší český znalec karpatského domu také další badatelské a publikační práci. Nelze nepřipomenout jeho zásadní podíl na metodické příručce *Národopisná muzea v přírodě* z r. 1981,² na kterou nedávno navázali jeho nástupci.³

Neobyčejně rozsáhlé vědecké dílo Jiřího Langra bylo v posledních letech završeno řadou syntéz, vedle množství studií a časopiseckých článků, jejichž přehled podávají bibliografické soupisy uveřejněné jako součást jubilejních článků i v samostatné publikaci.⁴ Proto v naší gratulaci připomeneme jen souborné knižní práce z posledních let, které mají nadnárodní dimenzi.

S aktivitami Jiřího Langra v Mezinárodní komisi pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně souvisí dokončená syntéza karpatských stavebních tradic, profánních i sakrálních, *Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*

2 LANGER, Jiří a kol.: *Národopisná muzea v přírodě. Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov p. R.: Valašské muzeum v přírodě, 1981.

3 BRYOL, Radek et al.: *Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska*. Rožnov p. R.: Národní muzeum v přírodě, 2020; KUMINKOVÁ, Eva (ed.): *Muzea v přírodě. Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov p. R.: Národní muzeum v přírodě, 2019.

4 PODOBA, Juraj – BRYOL, Radek (eds.): *Cestou napříč obory a krajinami. K životnímu jubileu vědce a muzejníka Jiřího Langra*. Rožnov p. R.: Valašské muzeum v přírodě, 2017.

(2010),⁵ které předcházela pracovní maketa vydaná Valašským muzeem (1999).⁶ Detailní znalost evropských muzeí v přírodě vyústila v encyklopedickou příručku *Evropská muzea v přírodě* (2005),⁷ po níž následovalo grandiózní dílo věnované roubeným sakrálním stavbám, kostelům a zvonícím, vydané spolu s architektem, památkářem Karlem Kučou.⁸ Orientace ve stavebních tradicích evropského kontinentu mu umožnila zkoncipovat *Lidové stavby v Evropě* (2010),⁹ které spolu se starším dílem, zaměřeným na Karpaty, *Co mohou prozradit lidové stavby* (1997),¹⁰ nastínily Langrovu vizi genetických vazeb mezi jednotlivými evropskými stavitelskými tradicemi, postihly jejich provázanost, a tak vyvrátily představy o jednostranném západoevropském kulturním vlivu na střední Evropu.

I když Jiří Langer posledních roky ve svých syntézách badatelsky „putoval“ po Karpatech a v Evropě, nezanedbával ani domácí české a moravské „luhy“. Inicioval několikavazkové dílo o „rodných“ Beskydech,¹¹ zrekapituloval své cesty moravskými a slovenskými Karpaty, jimiž procházel nejprve jako student putující na Oravu a posléze i jako výzkumník,¹² a zúženou reedici starší práce *Lidové stavby v České republice* (2018)¹³ přispěl k popularizaci našeho kulturního dědictví, kterým vesnické stavby bezesporu jsou. A nelze nevzpomenout, že svá díla doprovodil vlastními dokumentárními kresbami, které svědčí nejen o jeho výtvarném talentu, ale i prostorovém vidění a poznání konstrukčních zákonitostí.

Přejeme „Jurovi Langrovi“, jak ho nazývají jeho přátelé – a také čestnému členu České národopisné společnosti – pevné zdraví a další tvůrčí léta.

Jiří Langer

*Rožnov pod Radhoštěm
a redakce*

5 LANGER, Jiří – BOČKOVÁ, Helena: *Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu*. Ostrava: Šmíra-Print, 2010.

6 LANGER, Jiří – BOČKOVÁ, Helena: *Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*. Rožnov p. R.: Valašské muzeum v přírodě, 1999.

7 LANGER, Jiří: *Evropská muzea v přírodě*. Praha: Baset, 2005.

8 LANGER, Jiří – KUČA, Karel: *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě*. Praha: Paseka, 2009, 2 sv.

9 LANGER, Jiří: *Lidové stavby v Evropě*. Praha: Grada, 2010.

10 LANGER, Jiří: *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov p. R.: Ready, 1997.

11 LANGER, Jiří et al.: *Beskydy. Stavby a život v nich*. Třinec: Šmíra-Print, 2011.

12 LANGER, Jiří: *Za prahem roubených chalup. Putování tuláka Valašskem*. Karolinka: Sdružení pro rozvoj Soláně, 2014.

13 LANGER, Jiří: *Lidové stavby v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2018.

LIDÉ MĚSTA URBAN PEOPLE

jsou předním českým recenzovaným časopisem v oblasti sociální a kulturní antropologie. Zaměřují se především na oblast střední a východní Evropy a témata spojená s urbánní antropologií.

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UNIVERZITY KARLOVY

22 | 2020 | 3

Lidé
města
Urban People

- Tomáš Korbelt** Profesionalizace českých architektů a stavitelů v 19. století na příkladu generace Josefa Hlávky
- Michael Rádl** Půjčit si je tak snadné... Půjčka v zastavárně z perspektivy finanční (ne)gramotnosti
- Kamila Klingorová** Aktivity pražských křesťanských církví ve veřejném (post)sekularizovaném prostoru
- Kamil Beer** Podoby vizuální propagandy v německém zázemí za první světové války
- Jana Římanová** Analýza kvalitativních dat v orální historii s využitím software Atlas.ti

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UNIVERZITY KARLOVY

23 | 2021 | 1

Lidé
města
Urban People

In memoriam Jana Sokola

Milan Hanyš Náboženství, etika a život: nástin filosofie Jana Sokola

Karel Černý Mediální děhád v reflexi Jiřina Stehliková představitelů českých muslimů

Tomáš Winkler Kontexty výskumu kulturno-kreativních centier na Slovensku

Iva-Hedvika Zýková Turistický diskurs prizmatem narativních figur

Vychází třikrát ročně, z toho dvakrát v českém jazyce (v květnu a v prosinci) a jednou v anglickém jazyce (v září).

Vydává:

Fakulta humanitních studií
Univerzity Karlovy

Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

lidemesta@fhs.cuni.cz

www.lidemesta.cuni.cz

Contents

Articles (peer reviewed)

Petr Lozoviuk: <i>“Slavic Research” and Ethnography in the Protectorate of Bohemia and Moravia</i>	5
Gabriela Kiliánová: <i>Ethnography and Ideology. The Activity of the Institute of Homeland Research in Kežmarok during World War II</i>	20
Blanka Soukupová: <i>Ethnographic Exhibitions at the Time of the Protectorate of Bohemia and Moravia</i>	36
Oto Polouček: <i>Progressive Forms of Folk Traditions as Part of the Socialist Way of Life: the Language and the Czechoslovak Ethnography in the Period of Normalization</i>	54
Alexandra Bitušíková: <i>School and Its Role in Contemporary Rural Community Development</i>	73

Material Articles (peer reviewed)

Lydia Petráňová: <i>Political Tendencies in Awarding Honorary Doctorates at Charles University in Prague, with Focus on the Discipline of Ethnography</i>	84
--	----

Contributions by Czech Ethnological Society’s Correspondents	98
---	----

Personalia	101
-------------------------	-----

Glosses	138
----------------------	-----

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST